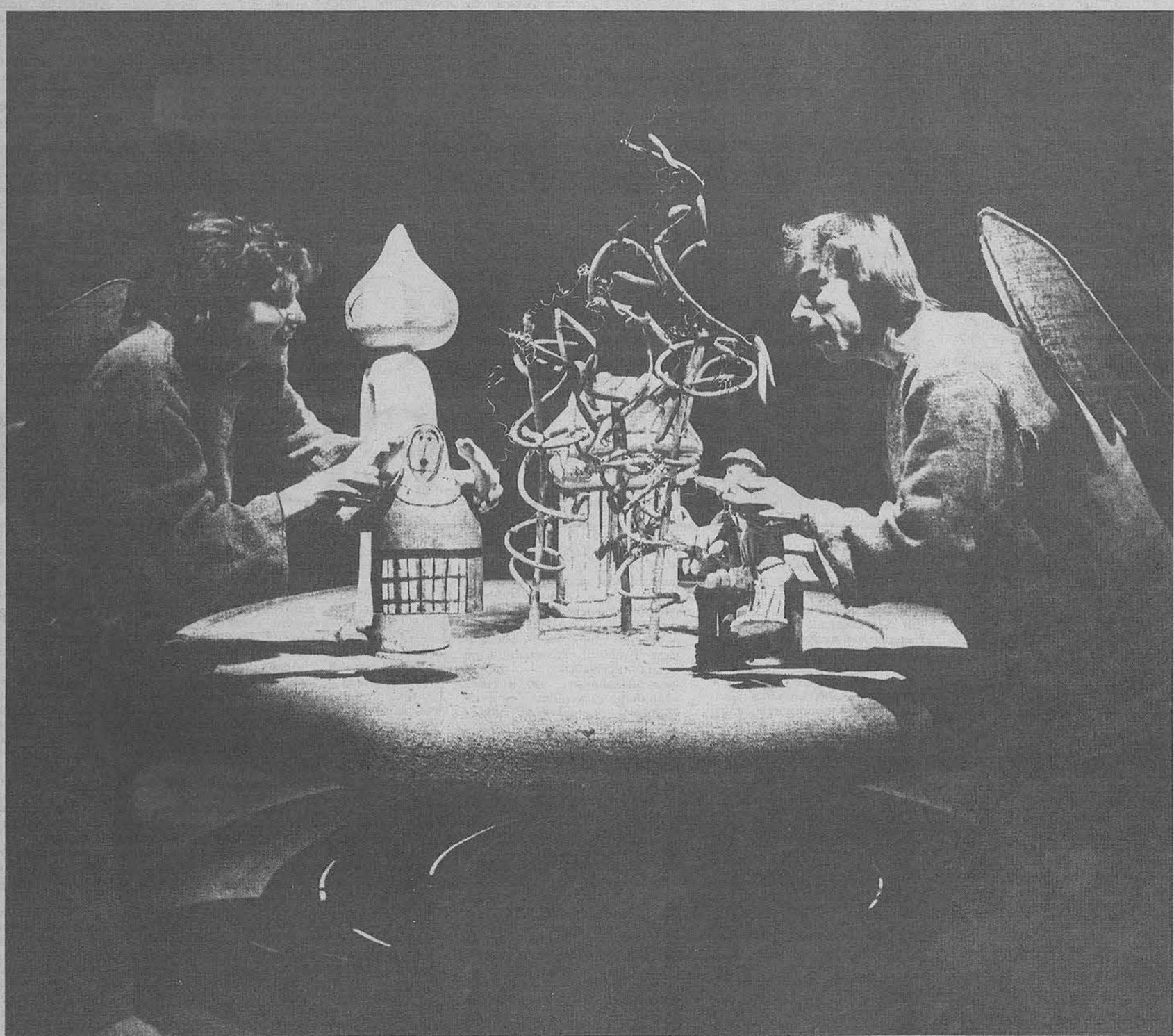

Літаратура і Мастацтва

ОРГАН МІНІСТЭРСТВА КУЛЬТУРЫ І ПРАЎЛЕННЯ САЮЗА ПІСЬМЕНІКАЎ БССР

ПЯТНІЦА, 25 сакавіка 1988 г. № 13 (3423) © Выходзіць з 1932 г. © Цана 10 кап.

Спектакль Дзяржаўнага тэатра лялек БССР «Дзед і жораў» В. Вольскага нарыстаецца трывалай папулярнасцю ў мінскіх глядачоў. Высока адзначаны ён і на прадстаўнічых тэатральных форумах — фестывалі тэатраў лялек рэспублік Прыбалтыкі і Беларусі (Рыга, 1986) і міжнародным лялечным фестывалі ў ФРГ (Бохум, 1987), а таксама пад час Усесаюзнай сустрэчы дзедчаў тэатра «Тэатр і час» (Ташкент, 1987). Напярэдні Міжнароднага дня тэатра спектакль прайдзе ў 80-ты раз...
Пастаноўшчык спектакля, галоўны рэжысёр тэатра Аляксей ДЯЛЯЎСкі на стар. 10—11 гэтага нумара дзеліцца сваімі думкамі пра стан сучаснага лялечнага мастацтва.

УНУМАРЫ:

«Учора і сёння»

Публіцыстычны роздум
В. БЫНАВА

2—3

«Ачысціць
жывыя
крыніцы...»

Дыялог паэта
і крытыка

6—7

ВЕРШЫ

М. АРОЧКІ
і А. ГРАЧАНИНАВА
АПАВЯДАННЕ
А. ЖАЛЯЗОУСНАГА

8—9, 12

«Лаўрэнцій другі»

Нататкі
М. ЗАМСКАГА

14—15

НА УСЕСАЮЗНЫМ З'ЕЗДзе КАЛГАСНІКАУ

Калгасы — неад'емная са-стаўная частка сацыялістычнай сістэмы. І, ажыццяўляючы левінскія ідэі кааперацыі на сучасным этапе, працаўнікі сяла ставяць перад сабой задачу: рас-шукаць прыбыткі ў рабоце, з максімальнай энергіяй змагацца за правядзенне аграрнай палітыкі КПСС.

23 сакавіна ў Крамлёўскім Палацы з'ездаў пачаў работу чацвёрты Усеасаюзны з'езд калгаснікаў.

Апладысцентамі сустрэлі дэле-гаты і госці з'езда тавары-шаў М. С. Гарбачова, В. І. Ва-ратнікова, А. А. Грамыку, Я. К. Лігачова, В. П. Нісанова, М. І. Рыжкова, М. М. Слюнькова, М. С. Саломенцава, В. М. Чеб-рынава, У. В. Шчарбіцкага, А. М. Янаўлева, П. Н. Дземіча-ва, У. І. Далгіч, Г. П. Разумоў-скага, Ю. П. Салаўёва, М. У. Талызіна, Д. Ц. Язава, А. Д. Баіланова, А. П. Бірукова, А. І. Луі'янава, В. А. Мядзведзева. Пасля выбарнага кіруючых

органаў з'езда быў зацверджаны парадак дня. Дэлегаты аб-мяркоўваюць пытанне аб паска-ранні гаспадарання і дэмакраты-зацыі кіравання, праект За-кона аб кааперацыі ў СССР і змяненнях у прыкладным Ста-це калгаса, выбіраюць саюзны Савет калгасаў.

Слова для выступлення пра-дстаўляеца Генеральнаму са-кратару ЦК КПСС М. С. Гарба-чову. Яго выступленне было вы-слухана з вялікай увагай і не-аднаразова суправаджалася пра-цяглымі апладысцентамі.

Потым з дакладам «Аб паска-ранні сацыяльна-эканамічнага развіцця калгасаў у новых умо-вах гаспадарання і дэмакраты-зацыі кіравання» выступіў стар-шыня саюзага Савета калгасаў, старшыня калгаса імя Ула-дзіміра Ільіча Ленінскага райна Маскоўскай вобласці двойчы Герой Сацыялістычнай Працы І. І. Нухар.

Усеасаюзны з'езд калгаснікаў працягвае работу.

БОЛЬШ РАЗВАЖЛІВАСЦІ!

Мы, прадстаўнікі савецкай інтэлігенцыі, крайне занепакоены ўспышкай нацыяналістычнай неспрытнасці ў Закаўказзі. Між тым тое, што адбываецца не толькі ў Нагорным Карабаху і Сумгаіце, але і ў іншых месцах Азербайджана і Арменіі, сее насенне разладу, якое можа прывесці страшны пльн раз'яд-нання і варажасці. Асабліва вя-лікая небяспека выкарыстання нацыянальных традыцый і рэлігійных свят для яшчэ больша-га распальвання экстрэмісцкіх настрояў і пачуццяў.

Паводле нашага пераканання, усё гэта можа быць на руку толькі ворагам перабудовы. Тое, што здарылася, наносіць кала-сальны ўрон працы абнаўле-ння грамадства, які разгортваец-ца ў нашай краіне.

Мы заклінаем усіх савецкіх людзей, усіх разважных грама-дзян Азербайджана і Арменіі, у тым ліку інтэлігенцыю і рэлі-гійных дзеячаў, далучыцца да нашага абурэння дзеяннямі эк-

стрэмістаў, а таксама зрабіць усё магчымае для нармалізацыі абстаноўкі ў поўнай адпавед-насці з прынцыпамі дружбы на-родаў і Канстытуцыі СССР.

У сённяшніх умовах з'яўляец-ца выключна важным расшука-ць процістаяць нацыяналістэ-стам усіх масцей, якія ствара-юць нестабільную абстаноўку і пад маскай рознааблічных, але аднолькава шумных «нацыя-нальна-патрыятычных» рухаў перашкаджаюць развіццю гра-мадства па шляху дэмакратыза-цыі і прагрэсу.

Зварот падпісалі прадстаўнікі розных нацыянальнасцей і пра-фесій — пісьменнікі, мастакі, архітэктары, работнікі культу-ры, выкладчыкі, вучоныя, сту-дэнты.

Сярод падпісаваных — А. АДА-МОВІЧ, А. ТАРКОУСКІ, Д. ДА-НІН, Ф. ІСКАНДЭР, Я. ГАБРЫ-ЛОВІЧ, Л. АННІНСКІ, А. БЕСТА-ВАШВІЛІ, І. ГАЛІЦЫН, Е. ТРУ-БЯЦКАЯ, Я. КАЗАРАНЦ, Т. БЕК, Ал. ЮДАХІН, Д. ЧКОНІЯ, М. ЛЕ-МЕШАУ, А. КЛІМЕНКА і многія іншыя.

ВЫХОЎВАЦЬ ПАТРЫЁТАУ

У ЦК КПБ адбылася нарада адназначных работнікаў Міністэр-ства асветы БССР і прадстаў-нікоў Саюза пісьменнікаў рэспублікі. Вёў яе сакратар ЦК Кампартыі Беларусі В. А. Пя-чоннікаў. На нарадзе была раз-гледжана работа органаў на-

роднай асветы і рэспублікан-скай пісьменніцкай арганізацыі па патрыятычнаму і інтэрна-цыянальнаму выхаванню на-сельніцтва, прапагандзе і да-лейшаму развіццю нацыяналь-на-рускай двухмоўнасці, паляп-шэнню выкладання беларускай

ПРЫ ДАВОЛІ інтэн-сіўным развіцці агульнай культуры ў рэспубліцы, сучаснай пісьменнасці на-сельніцтва, прыкметных поспе-хах нацыянальнай літаратуры і мастацтва сфера распаўсю-джання беларускай мовы ня-ўхільна змяняецца. Такая з'я-ва не можа не выклікаць пэў-нага клопату людзей, занятых праблемамі культуры, ды і про-ста адукаваных людзей, і мы нярэдка чуюм пытанні: у чым справа? Што адбываецца ў рэспубліцы, адной з суверэн-ных рэспублік СССР, даўняга і раўнапраўнага члена ААН? Якія аб'ектыўныя прычыны вымушаюць сем мільянаў бела-русаў, што спрадвеку насыля-юць уласную зямлю, вырака-цца сваёй роднай мовы, зада-вальняцца ў жыцці «асноўнай мовай міжнацыянальных зно-сін»? Мабыць, няцяжка зразу-мець, што прычыны тэя існую-ць даўно і аб'ектыўна, хоць яны і не простыя для спасці-жэння, часта забытаныя і амаль не даследаваны ні спе-цыялістамі-моваведамі, ні са-цыёлагамі, ні гісторыкамі. Шмат гадоў на іх ляжала маўклівае табу, як і на ўсёй моўнай праблеме, рабіўся вы-гляд, што такой не існуе зусім. Я не маю намеру канчаткова высветліць тут усю гэтую шматскладаную праблему і за-крану толькі яе некаторыя мо-манты.

Вытокі праблемы, як мне здаецца, ляжаць у нашым ня-даўнім мінулым.

Цяпер ужо толькі спецыялі-сты-вучоныя ды людзі пенсій-нага ўзросту «са стажам» мо-гуць раскажаць пра ўсе скла-даныя станаўлення Савецкай улады ў рэспубліцы, пра два-ццатую гады з іх складанай унутранай барацьбой рознаскі-раваных палітычных сіл, пра культурны і гаспадарчы энту-зіязм працоўных мас, іх надзеі і расчараванні. Менавіта ў вы-ніку перамогі Вялікага Каст-рычніка з'явілася магчымасць утварэння самастойнай сацыя-лістычнай рэспублікі, упершы-ню ў гісторыі беларускай народ займае рэальнае права на су-верэннае існаванне. У дваццат-ыя гады ў Беларусі пачалося небывалае раней бурнае раз-віццё культуры, масавы выпуск літаратуры на беларускай мо-ве, пачалі працаваць белару-скія тэатры. Можна быць, трохі па-валонтарысцку, занадта паспешліва, без забеспячэння належнай пісьменнасцю былі прыняты ўрадавыя меры па т. зв. беларусізацыі ў галіне мовы: асноўная колькасць га-зет і часопісаў пачала выходзіць па-беларуску, справавод-ства было цалкам пераведзена на беларускую мову, выкладан-не ў школах, тэхнікумах і ВУЗ таксама. Былі створаны Інсты-

У аснову артыкула пакладзе-на выступленне аўтара на «круглым stole» часопіса «Дружба народаў», матэрыялы якога будучы апублікаваны ў адным з бліжэйшых нумароў часопіса.

тут беларускай культуры, а за-тым і першая Акадэмія навук, утварыліся творчыя саюзы, лі-таратурныя аб'яднанні. Культурны рух у рэспубліцы на на-цыянальнай аснове набыў са-праўды масавы характар: адно толькі аб'яднанне «Маладняк» налічвала ў сваіх радах каля паўтысячы членаў. Былі нано-ва створаны шмат якіх падруч-нікі для школ, нарматыўная граматыка беларускай мовы, па-

апынуліся ў турмах НКУС, на Калыме, Салаўках, Варкуце, каб ніколі адтуль не вярнуцца. Янка Купала і Якуб Колас выступілі ў друку з дзіўным па-свайей недарэчнасці самавы-крыццём нібыта шматгадовай контррэвалюцыйнай, антыса-вецкай дзейнасці. Аднак нават гэтая крайняя мера не засце-рагла Купала ад арышту, у чым якога той зрабіў спробу самагубства. Застрэлілі кі-

ны або знаходзіліся ў лагерах на ўсходзе краіны.

Відавочна, у гэтай жалівай атмасферы расчаравання і рэпрэсій не лепшым чынам павод-зілі сябе і творчыя саюзы, у прыватнасці Саюз пісьменнікаў БССР. Паралізаванае страхам яго кіраўніцтва не толькі не спрабавала як-небудзь абара-ніць сваіх членаў, але і разгар-нула актыўнае выкрыццё «во-рагаў народа» ва ўласных ра-

больш эфектна і гучнагалося ўславіць сапраўдныя і ўяўныя поспехі бегучай пцігодкі (ся-мігодкі). Самым папулярным прадметам літаратуры рабілі-ся не людзі і характары, а ме-рапрыемствы, пра якія дбала шматлікая бюракратычна-раць, у тым ліку і пісьменні-кая. Настроена выключна на бюракратычную хвалю, што іш-ла зверху, наша пісьменніцкае кіраўніцтва доўгія гады грэба-

ПЕРАБУДОВЕ — ІДЭІ АБНАЎЛЕННЯ

Васіль БЫКАŪ

УЧОРА І СЁННЯ

якіх цёмныя сялянскія масы да-лучаліся да элементарнай пісь-меннасці.

Аднак увесь гэты сапраўды грандыёзны культурны рух на-цыі быў спынены ў кароткі час і надоўга з далёкімі і шмат-значнымі вынікамі, якія не пе-раадолены і сёння.

Распаўсюджанне рэпрэсій, звязаных з культам асобы Ста-ліна, звычайна прынята адно-сіць да трыццатых гадоў, нека-торыя схільны абмяжоўваць іх толькі 1937—38 гадамі. Не ве-даю, як у іншых месцах нашай неабсяжнай краіны, але што датычыць Беларусі, дык маса-выя рэпрэсіі ў адносінах да розных слаёў насельніцтва тут разгарнуліся ўжо ў дваццатых гады і не спыніліся да пачат-ку Вялікай Айчыннай вайны. Ужо ў канцы дваццатых гадоў былі разгромлены Акадэмія на-вук БССР (першы прэзідэнт якой В. Ігнатюскі скончыў жыццё самагубствам), на ру-бяжы трыццатых гадоў пачаў-ся пагром сярод пісьменнікаў Беларусі, у творчых аб'яднан-нях. Ужо ў тых гады была прычынена непараўнальная шкода нацыянальнай культуры, цал-кам спынена палітыка белару-сізацыі, якая не паспела даць колькі-небудзь выразныя выні-кі. Беларускае слова ў гарадах рэспублікі зноў, як і пры цар-ызме, рабілася ўсвабленнем «ніжэйшасці», правінцыяльнас-ці, неадукаванасці. Традыцый-ная пагарда да нацыянальнай мовы ўзмацнялася пачуццём страху і небяспекі быць абві-навачаным у «нацдэмаўшчы-не». Сотні тысяч дзеячаў на-цыянальнай культуры — пісь-меннікаў, вучоных, журналі-стаў, настаўнікаў, а таксама служачых, рабочых і сялян

раўнікі рэспублікі А. Чарвякоў, М. Галадзед — усё ад страху перад нічым абгрунтаваным, але пагубным абвінавачаннем у «нацдэмаўшчыне», да якой аў-таматычна далучаліся абвіна-вачванні ў ішпьянажы і шкодні-цтве. Рэпрэсіі, пабудаваныя на «нацдэмаўшчыне» і іншых фальсіфікаваных злчынствах (ішпьянаж на карысць панскай Польшчы, шкодніцтва, намер адарваць Беларусь ад СССР), ахапілі ўсю нацыю — ад верх-ніх эшалонаў улады да самых дэмакратычных нізоў. Мноства людзей тады было пазбаўлена жыцця і волі, але былі прафе-сійныя групы, якія пацярпелі больш за іншых, і сярод іх — настаўнікі беларускай мовы і літаратуры. Для карных орга-наў гэтыя былі нібы «гатовыя нацыяналісты», віна якіх ляжа-ла на паверхні, яе не трэба было нават інспіраваць. Ма-быць, з той пары і надоўга ў нацыянальнай самасвядомасці беларусаў паняцце «нацыяна-лізм» трывала злуччылася з па-чуццём найвялікшай небяспекі, якая можа пагражаць чалаве-ку. На ўласным драматычным вопыце людзі пераканаліся, што абвінавачанні ў гэтым жах-лівым злчынстве могуць кожна-га, хто нарадзіўся ў тэўтэй-шых мясцінах і мае няшчасце размаўляць па-беларуску. Бе-ларуская мова, якая нядаўна яшчэ бурна квітнела ў гара-дах, пачала вянуць навідавоку, жалезным памялом яе вымята-лі з устаноў, ВУЗ, Акадэміі на-вук, арганізацый і органаў ула-ды. Права карыстацца ёю за-сталася за некалькімі газетамі, думам тэатрам ды Саюзам пісьменнікаў, які перад вайной скараціўся да двух дзесяткаў членаў. Астатнія былі знішча-

дах. Ганебны канфармізм стаў адзіным спосабам утрымання на волі і захаваць уласнае жыццё, хоць гэта ўдалося да-лека не ўсім. З часам мараль-ная непатрабавальнасць гэтых людзей набыла характар звык-лага прыстасавальніцтва дзеля ўласнай карысці, задавальнен-не якой стала адзіна рэальнай магчымасцю для не аднаго па-калення кіраўнікоў. Паслядоў-на праводзячы згодніцкую па-літыку ў адносінах з кіруючай бюракратыяй, ладзячы ўсе ад-носіны з ёй на прычынах без-умоўнага паслушэнства, наша літначальства актыўна садзей-нічала накапленню нацыяналь-ных праблем, амаль поўнай ліквідацыі народных традыцый у галіне культуры, звужэнню сферы моўнага карыстання. Пэўны артыкул Канстытуцыі БССР наконт прызнання дзяр-жаўнасці беларускай мовы быў зменены такім чынам, што бе-ларуская мова была з яго вы-ключана. І гэты сумны выпа-дак адбыўся на сесіі Вярхоўна-га Савета Беларусі пры маўклі-вым удзеле дэпутатаў-пісьме-нікаў, пад старшынствам на-роднага пісьменніка рэспублікі.

Табу на шмат якіх неад-кладных пытаннях праіснавала амаль да перыяду перабудо-вы. У рэспубліцы не толькі не імкнуліся да іх вырашэння, але нават пазбыталі іх памі-ня. Рэдкія выступленні не-каторых пісьменнікаў па праб-лемах мовы (напрыклад, У. Дамашэвіч) усупрымаліся як прыкрыя парушэнні агуль-напрынятага «прыстойнага» то-ну. Дзесяткі пісьменніцкіх ме-рапрыемстваў — ад трывяль-ных пасяджэнняў сакратарыя-та да шматпрамоўных з'ездаў — былі заняты адным: як най-

вала не толькі інтарэсамі літа-ратуры, але і памяццю сваіх жа калегаў, што загінулі ў ра-нейшыя гады. Творы і іменны іх былі грунтоўна забыты і вы-ключаны з літаратурнага ўжыт-ку рэспублікі. Пасля амаль сямі-дзясяцігадовага забыцця толькі нядаўна выдадзена кні-га пэста дзівоснага таленту Алеся Гаруна. Адзін з засна-вальнікаў Беларускай Савецкай Рэспублікі, бальшавік-ленінец Цішка Гартны, знішчаны ў трыццаць сёмым годзе, усё яш-чэ не дачакаўся сваёй поўнай рэабілітацыі. Не можа не вык-лікаць здзіўлення, што з гэтую неадкладнай справай у рэспуб-ліцы па-ранейшаму не спяша-юцца, зноў марудзачы і ад-крыта перастрахоўваючыся. Цяжка зразумець, чым кірава-ліся аўтары газеты «Савецкая Беларусія», якія ў канцы мі-нулага года выступілі з серы-яй артыкулаў, што па сутнасці мелі на мэце апраўдаць рэпрэ-сіі трыццатых гадоў адносна «нацдэмаўшчыны» і абяліць іх неспрэчных выканаўцаў. Спра-ва дайшла да кур'ёзу: аўтар аднаго з такіх артыкулаў В. Пенялеў красамоўна пера-конваў чытача ў немагчымасці апраўдання беларускіх «нацыя-налістаў», у ліку якіх называў імя расстралянага акадэміка Сцяпана Некрашэвіча, паста-новай Вярхоўнага Суда СССР яшчэ ў пачатку трыццатых га-даў. Чытачы здзіўлены: што гэта? Звычайны аўтарскі недагляд або тайнае жаданне запустыць стары млын на новы абарот? З прычыны строгай «сакрэтнасці» рэабілітацыйных спраў пачатку трыццатых гадоў мы не маем ніякай інфармацыі ад-

мовы і літаратуры ў агульнаадукацыйнай школе.

З паведамленнямі на гэту тэму выступілі міністр асветы БССР Л. К. Сухат і першы сакратар праўлення Саюза пісьменнікаў БССР Н. С. Гілевіч. У рабоце нарады ўдзельнічалі сакратары праўлення Саюза пісьменнікаў БССР В. В. Зыганаў, А. А. Жук, сакратар партыйнай арганізацыі СП БССР Г. П. Пашкоў, старшыня камісіі па выкладанні Беларускай мовы і літаратуры Саюза пісьменнікаў рэспублікі Б. І. Сачанка, начальнік упраўлення Міністэрства асветы БССР Б. А. Гапановіч, В. М. Шкурко і іншыя.

На нарадзе адзначалася, што сёння адным з важнейшых напрамкаў арганізацыйнай і палітычнай работы ў школе стала выхаванне ў вучняў цвёрдых інтэрнацыяналістычных і патрыятычных пачуццяў, глыбокіх ведаў у галіне культуры і гісторыі Беларусі, фарміраванне высокай культуры міжнацыянальных сувязей, трынаццацігадовае авалоданне Беларускай і рускай мовамі. Цяпер у рэспубліцы ажыццяўляецца мэтанакіраваная работа

па паліпашэнню вывучэння Беларускай і рускай моў. У адпаведнасці з намечанымі мерамі ў вучэбных планах павялічана колькасць гадзін на вывучэнне Беларускай мовы і літаратуры. Распрацавана праграма пераходу, пачынаючы з 1989 года, на вывучэнне Беларускай мовы ў школах з рускай мовай навучання з другога класа. Падрыхтаваны новыя вучэбныя планы і праграмы, сфарміраваны аўтарскія малектывы па стварэнню падручнікаў і вучэбных дапаможнікаў. У 1987/88 навучальным годзе павялічылася колькасць школ з паглыбленым вывучэннем Беларускай мовы і літаратуры, распрацавана праграма далейшага іх расшырэння.

На нарадзе адзначалася, што ў рэспубліцы настойліва пераадольваецца прантыка беспадстаўнага вызвалення дзяцей ад вывучэння Беларускай мовы ў школах з рускай мовай навучання. Калі ў 1969 годзе ў г. Мінску 90, а ў рэспубліцы — 30 працэнтаў вучняў не вывучалі Беларускаю мову, то цяпер гэтыя лічбы складаюць адпа-

ведна 8,5 і 3,6 працэнта.

Вялікай увага была ўдзелена ўдасканаленню падрыхтоўкі выкладчыкаў Беларускай мовы і літаратуры, умацаванню вучэбна-метадычнай базы выкладання гэтых прадметаў у вышэйшай, сярэдняй спецыяльнай і сярэдняй школе, выкаваліся пажаданы аб больш цесным супрацоўніцтве ў вырашэнні гэтых пытанняў арганізацыі народнай асветы і пісьменніцкай арганізацыі рэспублікі. Былі разгледжаны шляхі паліпашэння камплектавання школьных бібліятэк новай літаратурай, у тым ліку і творами Беларускай пісьменніцкай.

У ходзе нарады былі абмеркаваны некаторыя праблемы развіцця дзіцячай Беларускай літаратуры, павышэння ролі літаратуры і мастацтва ў выхаванні ў школьнікаў высокіх грамадзянскіх якасцей, удасканалення кнігавыдавецкай справы ў рэспубліцы.

У абмеркаванні пытанняў прынята ўдзел намеснік Старшыні Савета Міністраў БССР Н. М. Мазай.

БЕЛТА.

ПЕРАБУДОВЕ — ПІСЬМЕННІЦКУЮ АКТЫЎНАСЦЬ

На чарговым адкрытым партыйным сходзе Саюза пісьменнікаў БССР са службовай і творчай справаздачай «Маё месца ў перабудове» выступілі галоўны рэдактар часопіса «Полымя» С. Законнікаў. Сакратар праўлення СП БССР А. Жук зрабіў даклад «Прапаганда мастацкай літаратуры: вопыт, праблемы, задачы».

У гаворцы прынялі ўдзел В. Зуёнак, А. Ільшкіна, А. Капусцін, Г. Колас, П. Прыходзька, М. Скрыпня, дырэктар выдавецтва «Мастацкая літаратура» В. Грышановіч, Э. Ялуцін, В. Іпатава, В. Супрунчук, В. Хомчанка, пераможца рэспубліканскага конкурсу пра-

даўцоў кнігарань, прадавец віцебскага магазіна «Светач» В. Тылец, Г. Марчук, старшы консультант Беларускага аддзялення УААП Б. Баталаў, С. Шушкевіч, Г. Дзімітрыеў, І. Шальманав, В. Дайліда, У. Федасееў, М. Татур.

У рабоце сходу прынялі ўдзел сакратар Мінскага гаркома партыі П. К. Краўчанка, загадчык скартара мастацкай літаратуры аддзела культуры ЦК КПБ А. І. Бутэвіч, інструктар партызанскага райкома партыі Г. Мінска І. В. Грышан.

Справаздача са сходу будзе апублікавана.

НАШ КАР.

носна астатніх імён, што прыводзіцца ў артыкуле. Зусім магчыма, што і яны даўно рэабілітаваны, і менавіта той факт старанна замоўчваецца ў артыкуле. Усё гэта наводзіць на думку: ці не хаваецца і тут амер некаторых рэанімаваць даўні страх, які за апошні час крыху страціў сваё радыкальнае ўздзеянне?

Мабыць, з улікам сказанага няцяжка зразумець, што такія адносіны да мінулага ствараюць у рэспубліцы пэўную напружанасць і нярэдка прыводзяць да непажаданых вынікаў.

Ва ўраўнаважаным пэўна нацыяналістычным, таксама як і рэцыдывы вульгарнага «мясцовага патрыятызму», час ад часу з'яўляюцца ў выступленнях арганізацыі дэмакратычных саюзаў, хоць і носіць пакуль што прыватны ці лакальны характар. Часцей за ўсё яны характэрны ў адносінах да пэўных асоб, якія чым-небудзь не дагадзілі гіперграфіраванаму нацыяналізму ці інтэрнацыяналізму пачуццям, як гэта здарылася нядаўна вакол памяці К. Сіданава і выклікала не самадэстабілізацыю палеміку ў творчых колах. Гэтая нестабільнасць час ад часу падаграваецца вуснымі ці пісьмовымі выпадкамі супраць аўтарытэтных дзеячаў нацыянальнай культуры з боку ўсемагчымых экстрэмістычных элементаў — ад непрыкрытых антысемітаў тыпу скандальна вядомага У. Бегуна да актывістаў не меней вядомай «Памяці», якія даўно ўжо вядуць сваю падрыўную работу ў сталіцы рэспублікі. Менавіта іхнімі рукамі ў мінулым годзе было выліта столькі памяць на сусветна вядомага мастака, нашага земляка Марка Шагалі, стала магчымай газетна-часопісная вайна з А. Дамовічам, падвергнуты зняважлівым нападкам літаратурвед В. Каваленка, пісьменніка С. Алексіевіч.

Беспадстаўныя наскокі на дзеячаў культуры мінулага нярэдка носіць адбітак дрымуча-помслага пачуцця: калі, маўляў, няма музея ў «нашага» Каліноўскага, дык хай не будзе яго і ў «іхняга» Шагалі. Што і казачы, цяжка знайсці колькі-небудзь разумнае тлумачэнне таму, што рэспубліка за семдзесят гадоў свайго існавання не заслужыла права на музей-помнік аднаму з самых лепшых яе сыноў, але ці тое падстава, каб не прыняць яе другога славуэта сына? Ці ёсць патрэба даказваць, наколькі ўсё гэта не толькі не дэмакратычна для нашага часу, але і непрыкрыта рэакцыйна. Наяўнасць такіх канфліктаў у грамадстве не можа не прычыніць пэўнай шкоды нацыянальнай культуры, таксама як і фарміраванню інтэрнацыянальнай свядомасці беларусаў, што, як вядома, немалы час адбывалася ў антаганістычнай атмасферы класавай, нацыянальнай, рэлігійнай розніцы. Замест таго, каб актыўна дзейнічаць у духу гэтак актуальнай цяпер дэмакратызацыі, мы нярэдка псецім у сабе старыя, даўно скампраметаваныя, сапраўды «д'ябальскія» страсі. Вобраз пачвары-

ворага і абавязкова звязанае з ім пачуццё страху глыбока заселі ў нашай свядомасці шмат год мы шукалі ворагаў там, дзе толькі было можна, а яшчэ болей ахвотна там, дзе знайсці іх было немагчыма. У нас і цяпер нястомна працуе група вучоных і публіцыстаў, якія сваёй не надта разборлівай, з'едліва-фельетоннай барацьбой з сапраўдным, а часцей уяўным нацыяналізмам шмат чаго дамагліся ў справе выхавання нацыянальнага нігілізму, што мае прамым вынікам той стан, у якім апынулася і Беларуска мовы. Але час змяніўся, і, мабыць, сапраўды самы небяспечны вораг цяпер той, які, будучы народжаным нашым мітулым, засеў у нас саміх. І тут нельга не пагадзіцца з дасціпнай сентэнцыяй Ігара Дзядкоў, які трапіна заўважыў, што «там, дзе займаюцца пошукамі масонаў ды інародцаў, культуры стаіць у куце, адварнуўшыся да сцяны». Ці не надта доўга ў мінулым стала тварам да сцяны наша пакутніца-культура, каб і цяпер усё на той жа спархалены падстава не даваць ёй павярнуцца да народа і яго жывога жыцця? Ці не пара прызнаць відавочную негрунтоўнасць вядомага лозунга, антытэзіс да якога час бярэ іншы, болей выпрабаваны і чалавечны: той з намі, хто не супраць нас.

Даўно заўважана, што ў сферы міжнацыянальных адносін першаступеннае значэнне мае этыка, тая няўлоўная далікатнасць выказванняў і паводзін, наяўнасць якой нічога не варта, а адсутнасць змяняе аглядаецца вельмі дорага. Кожнае сумленнае нацыянальнае пачуццё варта павагі; асабліва гэта важна ў адносінах да малых народаў, якія доўгі час у мінулым неслі на сабе адбітак непавагі і дыскрымінацыі. У гэтым сэнсе нельга не прызнаць, што далёка не ўсе людзі іншай нацыянальнасці, жывучы сярод карэнных жыхароў рэспублікі, паводзяць сябе належным чынам: а нярэдка бравіруюць пагардай да нацыянальнай мовы, нарадзіўшыся на тутакай зямлі, не даючы сабе працы за гадзі жыцця хоць у малой ступені зразумець яе традыцыі і звычкі. У нас даўно ўжо сталі звыклі з'яўляць негатыўныя адносіны не толькі да рэлігійна-хрысціянскіх святаў, але і да бяскрыўдных дахрысціянскіх абрадаў, якія толькі дзякуючы народнай прыхільнасці дажылі да нашых дзён. Некалькі гадоў назад у Мінску было сілай разганяна этнаграфічнае маладзёжнае мерапрыемства «Гуканне вясны» (арганізаванае, між іншым, пры ўдзеле Саюза мастакоў БССР), што выклікала законнае абурэнне грамадскасці, але не атрымала ніякага тлумачэння ад улад. Шмат гадоў спарадычна робяцца маўклівыя перашкоды правядзенню народнага святкавання «Купалля», як гэта адбылося летась у Заслаўі. А вось традыцыйны дзень памяці прод-

каў «Дзяды» шматслоўна ганьбуецца ў друку як рэлігійнае мерапрыемства, хоць даўно такіх не з'яўляецца.

Напэўна, працягваючы тое, знойдуча людзі, якія скажуць: але ж усё гэта — вашы ўнутраныя справы. Гэтыя рагакі на шляхах развіцця нацыянальнай культуры — справа рук вашай жа нацыянальнай бюракратыі, без якога-небудзь умяшання з іншага боку. І ўвогуле яны будуць мець рацыю. Але ўся справа ў тым, што ў аснове гэтых невясёлых з'яўляюцца усё тое ж шматгадовае імкненне да перастрахоўкі, даўні страх, боязь, як бы чаго не выйшла — пачуццё, увабравае бюракратыі ад нараджэння, набывае ў працэсе выхавання, навучання або проста існавання ў пэўных грамадскіх умовах. Страх перад рэальным, а часцей штучна створаным нацыяналістычным пудзілам глыбока пранік у іхнюю свядомасць, стаў амаль генным.

Не так даўно на семінары бібліятэчных работнікаў мілая спецыялістка з універсітэцкай адукацыяй пытаецца: «Ці можна лічыць нацыяналістам чалавека, які заўжды размаўляе па-беларуску?» І на шмідзесятым годзе Савецкай улады даводзіцца тлумачыць розніцу паміж патрыятызмам і нацыяналізмам, якія ў нечай затарможанай свядомасці аднойчы зліліся ў непарыўнае крэмольнае цэлае. І прыходзяць пісьмы з сельскіх школ усё ад тых жа настаўнікаў Беларускай мовы і літаратуры са скаргамі на дыскрымінацыю ў выкладанні іхняга прадмета, аплаце настаўніцкай працы, ушчымыленні ў пачатках жыцця і інш. Вядома, ушчымыленне можа здарыцца ў адносінах да кожнага выкладчыка, але на баку настаўніка рускай мовы — несумненны клопат дзяржавы, які ўвасобіўся хоць бы ў нядаўняй пастанове аб павышэнні зарплат. А якія сведчанні падобнага клопату ёсць у Беларускага выкладчыка? Рэгулярная працягваецца дзесяцігоддзямі пагарда да яго працы, скарачэнне вучэбных гадзін у сувязі са скарачэннем колькасці вучняў, змяншэнне яго зарплат.

Вяртаючыся, аднак, да мовы, нялішне заўважыць, што адна з яе шматлікіх праблем заключаецца таксама ў несумненным дысбалансе яе чыста структурных частак і набыткаў. Будучы народжанай на сельскіх прасторах, цудоўна прыстасаваная да прыроды, сялянскага побыту, яна ўсё ж апынулася ў нейкай меры чужынцай сярод каменных гмахаў горада, у безінавым чадзе урбанізаванага грамадства. Тут яна страчвае як непатрэбную значную частку сваёй мілагучнай лексікі, гармонію моўнага ладу. А што набывае? Набыткі яе не толькі сумнішальныя, але і безумоўна антыэтэтычныя. Шырокая моўная палітызацыя, што ідзе ад сродкаў масавай інфармацыі, выцясняе з яе ўсё непатрэбнае часу, спараджае неўласцівыя для гэтай мовы словы і словачыны. Па сутнасці фарміруецца новая мова, дзе ўсё ме-

ней застаецца ад традыцыйнай, уласна нацыянальнай мовы. Але ўся бядка ў тым, што гэтая «новая» мова ў вялікай меры з'яўляецца не чым іншым, як тыповай бюракратычнай прадукцыяй, награваным разнастайным наватвораў і канцылярызмаў. Яны і на мове, што іх нарадзіла, сталі не меншай бядой, а ўжо будучы скальканымі на іншы моўны лад, ствараюць ненаатуральнае, амаль пачварнае з'явішча. Шматлікія варыяцыі на тэму «рашэння пытанняў», «выканання пастаўленых задач», «выдзеньня работы», «сацсаборніцтва, якое шыршыца і шыршыца» і г. д., пазбаўленыя канкрэтнага сэнсу траскотныя словазлучэнні з даўняга часу зрабіліся звыклі з'явай нашай усеагульнай прэсы, радыё і тэлебачання, дзелавых папер і заканадаўчых актаў і выклікаюць інстынктыўнае непрыяццё ў кожнага пісьменнага чалавека, не пазбаўленага элементарнага густу да мовы. Можна сабе ўявіць, як яны рэжучу неразборшчыны ў гэтых адносінах слых эстонца, літоўца ці беларуса таксама. Я далёкі ад моўнага снабізму, сам у пэўнай ступені не вольны ад шмат якіх моўных хібаў, але ніяк не магу пагадзіцца з многімі моўнымі парадоксамі тыпу знакамітых «Жыгуль», якія, не маючы адзіночнага ліку, прынялі да вымушанага ўтварэння слова-калекі «Жыгуль». А вось яшчэ не меней парадасальны, хоць і звыклі ўжо наватвор: тракт «Беларусь», дзе імя агульнае і імя ўласнае адносіцца да розных родаў. Узнікае пытанне: чыя гэта мова?

Я думаю, не руская і не якая іншая з усіх 78 сучасных моў народаў СССР, вядома ж, гэта — тыповае параджэнне нашай бюракратыі. Сумна, але факт: вялікая і магутная мова, што так чаравала чалавецтва ў мінулым, таксама бяднее ўвачавідкі, яшчэ некая захоўваецца ў пэўнай частцы рускай мастацкай літаратуры. Сфера яе ўжытку таксама звужаецца пад уздзеяннем усё таго ж магутнага, нахрапістага бюракратычнага сургагату.

Моўная праблема — частка ўсеагульных праблем, што паўстаюць перад грамадствам у перыяд перабудовы. Яна — надзейны клопат усіх моў (старых і маладзейшых), моў ускраін і не ў меншай меры мовы «міжнацыянальных зносінаў». Мабыць, частковае вырашэнне яе — у двухмоўі. Хаця трэба прызнаць, што такое вырашэнне не раўназначна для розных рэгіёнаў краіны: калі для Кіргізіі яно — несумненнае дабра, дык для Эстоніі, мабыць, дабра сумнітельнае, бо як сцвярджаюць эстонцы, прадулджвае авалоданне рускай мовай не без шкоды для нармальнага функцыянавання мовы нацыянальнай. Што ж датычыць Беларусі, дык двухмоўе для нас у сучасных умовах — адзіна магчымае выйсце, бо мае на мэце ў якасці другой мовы — нашу беларускую. І мы за такое рашэнне, калі нацыянальнай мове вяртаюцца яе спрадвечныя правы ў рэспублі-

цы. Аднак вяртанне гэтых правоў толькі ў заканадаўчым парадку — безумоўна частковая мера, яўны паліятыў. Вядома, што заканадаўчае рэгламентаванне ўвогуле справа добрая, хоць яно і мала што вырашае на практыцы, дасягаючы належнага эфекту тады, калі забеспечана рэальныя стымуламі, што толькі рэгулююцца законам. У нас прымаецца нямаля вартых законаў, якія імкнуча літаральна ўсё ахапіць і рэгламентаваць. Але калі нават колькасць іх памножыць у дзесяць разоў, яны не здолеюць рэгламентаваць усю разнастайнасць жыццёвых праблем. Несумненна, гэтыя праблемы будуць расці прапарцыянальна спробам іх урэгулявання. Самарэгулюючыя сістэмы эканомікі культуры — вось ідэал грамадства, але, мабыць, да гэтага нам далёка.

У тым, што сказана вышэй, зразумела, не адзіна прычына становішча, у якім апынулася Беларуска мовы, але адна з многіх. Можна адна з галоўных прычын, ад якой залежыць будучыня нацыянальнай культуры, у значнай меры заснаванай на роднай мове. Толькі людзям недалёкім або недасведчаным можа здацца, быццам мастацкая культура, выяўленчае мастацтва, мастацкая самадзейнасць, нават танцы не звязаны з мовай і не залежаць ад яе стану, могуць развівацца самастойна. На самай справе, з мовы пачынаецца ўсё астатняе — праз літаратуру, сродкі масавай інфармацыі культура набывае свой змест і ўжо безумоўна — непаўторнае нацыянальнае аблічча, форму, без якой яна не існуе. Даводзіцца толькі шкадаваць, што ёсць неабходнасць гаварыць пра такія элементарныя ісціны. Але наш даволі драматычны вопыт, мабыць, мала чаму нас навучыў. Сапраўды, гісторыя нічога не вучыць. Затое яна спаргане, як сцвярджаў В. Ключэўскі, часам надта сурова. У тым мы цяпер пераконваемся.

У заключэнне хочацца задаць сакраментальнае пытанне: што ёсць мова? Вядома, у навуковых вызначэннях гэтае з'явінае недахопу няма, але ўсё ж? Калі чыста прагматычна, дык усё зразумела: мова — сродак зносінаў паміж народамі, класамі, індывідуумамі. У арганізаваным грамадстве чым вышэй ступень валодання ёю, тым, мабыць, лепш. Высокаарганізаваная вытворчасць, палітызацыя грамадскіх фарміраванняў, армія патрабуюць дакладных і даступных каманд у мэтах іх дакладнага і своєчаснага выканання. Але ці толькі дзея гэтага служыць чалавецтву мова? І ці толькі для зносінаў? А для таго, каб думаць і адчуваць?

Найбольш поўна і шчыра? Калі даўным-даўно ўвечары вярталася с поля жняя, яна спынала зусім не дзея зносінаў з іншымі — для сябе і сваё душы. Але якой павінна быць мова, што выказвала б душу? Можа як прадукт душы і душа — у пэўным сэнсе — як прадукт роднай мовы?

Мабыць, варта задумацца...

— Цэлыя два дзесяцігоддзі пасля вайны, — сказаў ён, — меліяратары праводзілі асушэнне з дапамогай глыбокага дрэнажу, у выніку чаго рэзка, на 1,5—2 метры панізіўся ўзровень вады, перасыхаць пачалі балоты, а тым больш — мінеральныя глебы, агаліліся пяскі. Аднак такой буйнамаштабнай і гранічна спрошчанай меліярацыі (а праведзена яна на плошчы амаль у мільён гектараў) была вельмі мазэрнай, экалагічна ж урон адчуваецца дагэтуль. Карціна меліярацыі тых гадоў, дарэчы, выдатна апісана нашым старэйшым пісьменнікам-публіцыстам Ігнатам Дуброўскім у кнізе «Гамоніць Палессе», сустрэтай меліяратарамі ў шыткі. Можна, дарэмна? Яна праўдзіва адлюстроўвае падзеі.

Няма апраўдання глыбокаму асушэнню, аднак праводзілася яно не таму, што меліяратары не ведалі іншых спосабаў паліпшэння зямель. Прычына другая: гналіся за дэшавізнай. А гэтая «дэшавізна», памножаная на сотні тысяч гектараў, абарочвалася буйнымі стратамі матэрыяльных сродкаў і чалавечых рэсурсаў...

Узнікае пытанне: чаму аўтары так званата тэхнічнага абгрунтавання работ на Прыпяці не ўлічылі магчымых экалагічных, гаспадарчых і іншых страў пасля абвалювання і меліярацыі рэчыва? І яшчэ: чаму ў гэтым праекце не ўлічаны заўвагі Камітэта па ахове прыроды? Чаму ўбаву ад тэхнічнага абгрунтавання апынуліся вучоныя, напрыклад, Беларускінага інстытута меліярацыі і воднай гаспадаркі, а гэта ж апорны навукова-даследчы інстытут не толькі ў нашай рэспубліцы, але і ў краіне, там назіпашаны значны вопыт. Аднак, зноў жа, у самой сістэме гаспадарання, справа ў тым, што рашэнне аб абвалюванні Прыпяці было прынята яшчэ да навуковых распрацовак і абгрунтаванняў. Тэхнарацыі не патрабавалі ніякай навука, для яе характэрны прымат волі і сродкаў над мэтай, над інтэлектам і мудрасцю. Скажам — зроблена і не паспелі мы асэнсаваць як належыць саму ідэю абвалювання, усё магчымыя яе вынікі, які ўжо выманана... больш за 30 працэнтаў работ.

Што абяцаюць нам праекціроўшчыкі? Гэта — новыя пасяўныя плошчы ў пойма для інтэнсіўнага вырошчвання сельскагаспадарчых культур і некалькі штучных вадаёмаў для прамысловага развядзення рыбы. Відавочна, што гэта палітыка усё таго ж эканамічнага гаспадарання. У рэспубліцы да вайны было 6 мільёнаў гектараў ворыўных зямель. Цяпер іх амаль столькі ж — 6,2 мільёна гектараў. Колькасць насельніцтва — тая ж... Але ж за ўсе пасляваенныя гады асушана і перададзена гаспадаркам мала 3 мільёнаў гектараў новых плошчаў пад ворыва. Дзе гэтыя гектары? Адкуль пад прамысловыя пляцоўкі, гарады і дарогі? Не ўсе... Толькі за апошнімі 20 гадоў у нашай рэспубліцы спісана з сельскагаспадарчага балансу 780 тысяч гектараў ворыўных зямель. Яны спісаны па прычыне здзіжнення, заніжэння, паўторнага забалочвання, гэта значыць, ваяўнічай безгаспадарчасці.

Дык ці не тут трэба шукаць патрэбны прырост, а не ў пойма Прыпяці?

Абвалюванне і меліярацыя пойма Прыпяці нясе ёй перараджэнне і гібель. Вырошчванне культуры з прыменнем мінеральных угнаенняў і ядахімікатаў атруціць ваду ракі яшчэ больш.

Нам трэба было б больш крытычна ставіцца да рэкамендацый, згодна якім дастаткова пры меліярацыі пакінуць некранутымі 25 працэнтаў зямель, каб экалагічны баланс не парушаўся. Гэта бездаказныя рэкамендацыі, калі распаўсюджваць іх на наша Палессе. Час прыслухацца да нашых вучоных, якія прапановуюць спыніць асушэнне новых магістаў на Палессі, калі мы не хочам ператварыць гэты край у пустыню.

Сёння, у час перабудовы, бацьчыца мэтазгодным злішчэ дзвюх меліярацыйных арганізацый у рэспубліцы ў адну. Становіцца з імі пакуль што сведчыць пра вельмі сур'езныя пралікі і выдаткі ў сістэме дзяржаўнага кіравання. Мяркуючы самі. Наша Міністэрства меліярацыі і воднай гаспадаркі мае штат у 40 тысяч чалавек, у тым ліку міністра і трох намеснікаў. «Пінскае міністэрства» дакладней, глаўк, які падпа-

радкоўваецца напрамую Маскве, мае 45 тысяч рабочых і служачых, у тым ліку начальніка глаўка і шэсць намеснікаў. У падпарадкаванні саюзнага міністэрства меліярацыі больш за трыццаць такіх глаўкаў, раскіданых па саюзных рэспубліках. Ці не час іх перадаць у рэспубліканскае падпарадкаванне?

Есць шмат пытанняў і да аграпрама. Ці не адкажа ён, якім будзе земляробства ў рэспубліцы, ці хоць бы на тым самым Палессі праз 15—20 гадоў, калі знікнуць запасы торфу, з якога цяпер вырабляюцца кампосты, калі кончацца тарфянабалотныя глебы і запасы вады зменшацца? Ці мы не дапусцім далейшага зніжэння гэтых рэсурсаў?

метад можа быць на сённяшні дзень выключана з гаспадарчай дзейнасці чалавека.

Нельга абмяжоўвацца крытыкай негатыўных з'яў. Патрэбны канструктыўныя прапановы, — заявіў кандыдат тэхнічных навук І. Танавіцкі. У палмацаванні сваёй думкі і ў якасці станоўчага прыкладу ён прывёў праект правядзення прыродаахоўных мерапрыемстваў на рацэ Ясельда, распрацаваны пры ўдзеле вучоных Інстытута торфу АН БССР.

Спакойны, амаль акадэмічны ход дыскусіі парушыла эмацыянальнае выступленне ўкраінскага пісьменніка У. Яварыўскага.

— Мы здрадзілі самаму свя-

ую знікла хаця б наўкол маёй роднай вёскі! Пытанне ж не ў тым, ці патрэбна меліярацыя. Безумоўна патрэбна! Але меліярацыя пачаткова па сэнсе азначае паліпшэнне (!) зямлі, а не яе нявечанне.

Зямля, глеба могуць доўга трываць уздзяенне чалавека, але вынікі гэтага механічнага ўздзяення праявіцца праз гады, сказаў доктар біялагічных навук М. ТУРАНКОУ. У свой час у Навукова-даследчым інстытуце глебазнаўства і аграхіміі Дзяржгаспрама БССР была складзена карта забруджвання глеб у рэспубліцы. Але цяперашняе кіраўніцтва інстытута лічыць непатрэбнымі існуючыя карты, ні самі даследаванні!

Як і трэба было чакаць, найбольш гарача дыскусія разгарнулася вакол планаў абвалювання Прыпяці. Галоўны інжынер праекта М. Кавалёў ад-

ня як ніхто могучы меркаваць аб узроўні забруджвання — падземныя воды забруджаны на глыбіню дваццаці, а месцамі і трыццаці метраў. Ці не час ужо спыніцца?!

Негатыўнае меркаванне аб праекце выказаў і кандыдат геалага-мінералагічных навук Г. КАЛПАШНІКАУ. Паводле яго слоў, рэалізацыя праекта абвалювання прывядзе да актыўнай бакавой эрозіі, разбурэння берагоў і размывання інжынерных збудаванняў. Вучоны прапанаваў правесці выкарыстанне і іншымі вучонымі мераваннямі на адным з умо абвалювання участкаў Прыпяці.

І. Дуброўскі, абіраючыся на свой агромністы вопыт публіцыста, які шмат год аддаў праблемам Палесся, выказаў упэўненасць, што ў цяперашнім сваім выглядзе меліярацыя — толькі псаванне сродкаў. У пераважнай масе палескіх гаспадарак меліярацыя не мае пад сабой належнай тэхнічнай асновы. У выніку тарфянікі — каштоўнейшае натуральнае ўгнаенне — разбураліся.

У свой час, калі меліярацыя толькі пачыналася, нагадаў пісьменнік, Прыпяць не была ўключана ў планы асваення. Гэты «арэшак» аказаўся нам не па зубах. Цяпер жа, калі ў нас ёсць і сродкі, і тэхніканы трэба тысячу разоў падумаць — і не толькі пра сябе, але і пра нашых сяброў на Украіне, пра лёс Дняпра.

З пункту гледжання вучоных Інстытута меліярацыі і воднай гаспадаркі Мінмеліяводгаса СССР далейшае асушэнне на землях Палесся праводзіць ужо нельга. Новыя сродкі трэба накіроўваць на рэканструкцыю меліярацыйных аб'ектаў і рэкультываць зямляў. Аб гэтым сказаў дырэктар інстытута, доктар тэхнічных навук У. Карлоўскі. Ён прывёў статыстычныя звесткі па меліярацыі ў свеце і ў нашай краіне. Тут мы яшчэ вельмі адстаём, і ў першую чаргу — у эфектыўнасці выкарыстання меліяраваных зямель. Праўда, сцвярджаюць вучоны, навейшыя нашы распрацоўкі пераўзыходзяць лепшыя замежныя аналагі. Але буда ўся ў тым, што на ўкраіненне дзясяттэнняў навукі ідуць дзесяцігоддзі.

За дзесяці год практычнай работы на Палессі мы прыйшлі да высновы, што самае небяспечнае з усіх відаў балот у нас — бюракратычнае. Гэтыя словы інжынера-праекціроўшчыка з Пінска А. Дуброўскага выклікалі шумную рэакцыю ў зале. Нават самыя лепшыя навуковыя і праектныя рэкамендацыі, працягваюць ён, ладвяргаюцца «рэвізіі» на месцах. На многіх канкрэтных фактах, з дапамогай фотаздымкаў выступаючы паказаў, як мясцовыя ўлады бязлітасна, з дапамогай бяздумных выканаўцаў нявечалі унікальныя ландшафты, зводзячы пад корань дубы, іншыя расліны, знішчаючы месцы пражывання жывёл. Але ж усіх гэтых шмамаў на твары зямлі магло б не быць, калі б людзі захоўвалі вернасць прафесійным абавязкам, працягваюць элементарную сумленнасць.

Што мы можам супрацьстаяць метадам «затратнай эканомікі», якая сфарміравалася ў гады застою, «глобалісцкім» планам чыноўнікаў Мінмеліяводгаса, невуцтва гаспадарнікаў? — задавала пытанні доктар біялагічных навук Т. Раманава. — Толькі навуковыя веды, толькі культуру гаспадарання. Яе сёння не хапае. Той, хто з'яўляецца сёння фармальна гаспадаром на зямлі, на самой справе — усяго толькі арандатар. З псіхалогіі арандатарства («пасля нас — хоць патоп») трэба канчаць.

Свае думкі па закранутых праблемах выказаў таксама акадэмік АН БССР, акадэмік УАСНІЛ С. СКАРАПАНАУ, украінскі вучоны М. ГРЫСЮК і І. ПАДАМАРЧУК, беларускія пісьменнікі Л. КАРАІЧАУ і Я. ПАРХУТА, старшыня калгаса «Зара» Іванаўскага раёна Брэсцкай вобласці І. САВЕНКА і іншыя.

З заключным словам выступіў старшыня Дзяржаўнага камітэта БССР па ахове прыроды В. КАЗЛОУ.

У рабоце нарады прыняў удзел сакратар праўлення СП БССР В. ЗУЕНАК.

Па выніках дыскусіі быў распрацаваны сумесны дакумент. НАШ КАР.

ЭКАЛОГІЯ: ПРАБЛЕМЫ, СИТУАЦЫІ, КАНФЛІКТЫ

Лёс Прыпяці — лёс Палесся

Палессе часта называюць лёгкімі Усходняй Еўропы. І няма сёння ніводнага сумленнага чалавека, якога б не хваляваў лёс гэтага унікальнага рэгіёна планеты. Які ён, гэты лёс! І што трэба зрабіць, каб уратаваць Прыпяць, захаваць Палессе! Адказаць на гэтыя складанае пытанне імкнуліся ўдзельнікі нарады, якая адбылася нядаўна ў Мінску, у Дома літаратара, — вучоныя, пісьменнікі, журналісты, работнікі міністэрстваў і ведамстваў. Удзел у абмеркаванні праблем прынялі госці з Масквы, Украіны, Літвы.

Адкрыў нараду першы сакратар праўлення СП БССР Н. ПІЛЕВІЧ.

З дакладам «Ці ёсць у нас канцэпцыя гаспадарання» выступіў В. ЯКАВЕНКА.

Узнікаюць і іншыя пытанні. Скажам, навошта нам з вамі будзьба ўраджаем з гектара па 400 цэнтнераў, калі ў ёй нітрыты зямшчаюць крухмал і яна як мыла, толькі ў адрозненне ад мыла, не можа захоўвацца доўга?

Адказ на гэтыя і многія іншыя пытанні — у нашай грамадзянскай актыўнасці, у аб'яднанні намаганняў. І найбольш тут нам дапаможа галоснасць — не на словах, а на справе, і таварыская крытыка, і павага да яе, — сказаў у заключэнне В. Якавенка.

Большасць вучоных, якія прынялі ўдзел у спрэчках, самакрытычна гаварылі аб тым, што экалагі сзаю місію пакуль не выканалі, што не заўсёды хапала вучоным грамадзянскім мужнасці ў адстойванні ўласных рашэнняў.

Доктар біялагічных навук Б. САВІЦКІ заклікаў памятаць пра тое, што прыродныя эканамічныя не прызнаюць штучных граніц. Рэалізацыя такога праекта, як абвалюванне Прыпяці, адмоўна можа паўплываць і на Днепр, у ніжнім цячэнні якога ўжо сёння адчуваецца востры недахоп вады.

Механічнае ўздзяенне на гідрэкалагічную сістэму Прыпяцкага Палесся, якая фарміравалася мільёны гадоў, можа вывесці «са строю» многія вадаёмы гэтага рэгіёна, — сказаў доктар геалага-мінералагічных навук Э. ЛЯХОУ. У нас на вачах змяняюцца ландшафты, многія з якіх з'яўляюцца не толькі прыроднай, але і эстэтычнай каштоўнасцю.

Ці вінаваты ва ўсіх негатыўных з'явах, што мы назіраем на Палессі, меліяратары? Думаецца, влікую частку аднанасці павінны ўзяць на сябе і гаспадарнікі, якія эксплуатаюць меліяраваныя зямлі з сур'езнымі адступленнямі ад навуковых рэкамендацый і правіл, сказаў віцэ-прэзідэнт АН БССР І. ЛІШТВАН. Зараз у Анадэміі навук рэспублікі вядзецца настойлівая работа па праблемах біясфернай экалогіі, біятэхналогіі, экалагічна бяспечнай тэхналогіі ў сельскай гаспадарцы. Важную ролю тут магло б адыграць стварэнне інстытута экалогіі ў сістэме акадэміі. (Гэтую думку, дарэчы, падтрымала большасць вучоных — удзельнікаў дыскусіі).

Меліярацыя павінна ісці за навукай, а не напераджаць яе, як гэта часта яшчэ бывае, — сказаў старшыня Савета АН БССР па праблемах Палесся М. Бамбалаў. Поймы рэк — гэта найбольш складаныя прыродныя комплексы. Іх асваенне павінна вёсцца вельмі асцярожна, узважана. Але гэта не азначае, што меліярацыя як

тому, што ў нас ёсць, — роднай зямлі. Дзесяцігоддзі мы гаварылі шэптам пра тое, што адбываецца з ёй, а меліяратары дзейнічалі — адкрыта, бескантрольна, бессаромна. Пад гучы дыфірамбаў і фанфар, што гучалі на старонках прэсы, ствараліся і рэалізаваліся праекты пераўтварэння прыроды ўсё больш і больш «грандыёзныя». Прыкрывалася ж гэта злычынная гігантанія клопатам пра «хлеб наш наддзясны». Але дзе ж яны, абячаныя нечуваныя ўраджаі? Якая аддача тых гіганцкіх меліярацыйных збудаванняў? Ды і не хлебам адзіным жыве чалавек: Страта цудоўных ландшафтаў, знікненне своеасаблівых і непаўторных куткоў прыроды самым адмоўным чынам паўплывала на свядомасць чалавека.

Выступленне У. Яварыўскага падтрымаў яго ўкраінскі колега П. Мах. Тысячы пастаноў былі прыняты на розных узроўнях з мэтай узяць ураджайнасць збожжавых на Украіне. А патрэбнага эфекту не відаць. Вышкі непрадурманай, бязглуздай меліярацыі адбіліся не толькі на сацыяльным, але і духоўным самаадчуванні народа.

Прыпяць адчула на сабе страшэнны ўдар чарнобыльскай аварыі, пасля якой яна дагэтуль яшчэ цалкам не акрыяла, а тут новае наступленне на прыроду Палесся, — сказаў А. Петрашкевіч. Ён прывёў звесткі аб радыяактыўным забруджванні дна Прыпяці. Пісьменнік таксама прыцягнуў увагу прысутных да пагражаючага становішча, што склалася ў раёне Старобінскага селянага радовішча з-за назіпашвання гіганцкай колькасці прамысловых адходаў.

Доктар тэхнічных навук А. Саламонаў заклікаў удзельнікаў дыскусіі суцішыць эмоцыі. Канечне, у меліяратары, як і ва ўсіх, ёсць свае недахопы ў рабоце, сказаў ён. Пра іх трэба гаварыць і пісаць, але пісаць асцярожна, каб не настрываць грамадскасць супраць меліяратары.

Наступныя прамоўцы катэгорычна не пагадзіліся з такой пастаноўкай пытання. Ландшафт вакол большасці вёсак на Палессі нагадвае ўжо паверхню Месяца, — з горачу гаварыў А. КАЗЛОВІЧ. Кожны гаварыў, калі раўніца, узгорак, балота маюць сваю назву ў народзе, і знікненне кожнага з іх — непараўнальная страта для мовы, для культуры, і колькі іх

Калі ад ракі адсёкчы даліну, берагі, грунтовыя воды, дык ракі як жывога арганізму не будзе. Гэта ясна і без эксперыменту, — настойваў доктар геалага-мінералагічных навук А. КУДЗЕЛЬСКІ. Праект абвалювання ёсць праект забойства ракі. Намаганні меліяратары безумоўна высакародныя, але толькі да таго моманту, пакуль яны не ўступаюць у супярэчнасць з прыродай. За дзеяннем розных прэзерва «жывых» ведамстваў неабходна ўстанавіць пазаведамасны, аб'ектыўны кантроль. Гідрагеолагі сё-

БЕЛАРУСЬ ВІТАЛА БУРАВЕСНІКА

НАШ КАНЦЯР

Як вядома, у 1932 годзе грамадскасць краіны шырока адзначыла 40-годдзе літаратурнай дзейнасці Максіма Горкага. Ён быў узнагароджаны ордэнам Леніна. Тады ж выйшла і кніга «Праўда пра Горкага». Адаін з экзэмпляраў яе трапіў у асабістую бібліятэку акадэміка Івана Бардзіна, які перадаў яе аднаму са сваіх маскоўскіх сяброў, а той... Па ўсім відаць, новы ўладальнік не надта захапляўся кнігамі, бо яны інакш растлумачыць, чаму гэтак унікальнае выданне трапіла ў бунікністчыны магазін.

Як бы там ні было, а я з задавальненнем набыў кніжку, на тытульным лісце якой ёсць подпіс яе першага ўладальніка.

З хваляваннем перагортваю старонкі. На першай — словы У. І. Леніна: «Горкі вялізны мастацкі талент, які прынес і прынесе шмат карысці сусветнаму пралетарскаму руху». Пад рубрыкай «Савецкі Саюз вітае свайго любімага пісьменні-

на» апублікаваны тэлеграмы буравесніку рэвалюцыі ад шматлікіх арганізацый і радавых чытачоў.

Змешчана ў зборніку і прывітанне ЦК КП(б) Беларусі: «Вялікаму пралетарскаму пісьменніку, самаму любімаму арганізатару пралетарскіх літаратурных надраў, натхняльніку і істотнаму барцаў будаўніцтва сацыялізму — у дзень саракагоддзя літаратурнай дзейнасці — ЦК КП(б) шле палкае прывітанне, жадае яшчэ доўгія гады змагацца ў першых шарагах за справу сацыялістычнага будаўніцтва, мабілізуючы пралетарыят усяго свету на барацьбу за сусветны Каастрычнік. Аляксей Максімавіч, жадаем добрага здароўя!»

ЦК КП(б) Беларусі» У паведамленні аб правядзенні юбілейных урачыстасцей у Мінску гаворыцца: «Горкі выбраны першым ганаровым акадэмікам Усебеларускай акадэміі навук. У бібліятэках, школах і інш. культурных установах арга-

М. Горкі за рабочым сталом.

нізаваны выстаўні, створана рэспубліканская прэмія за лепшы літаратурна-мастацкі твор, а таксама зацверджана некалькі стыпендыяў для студэнтаў. Калгаснікі і аднаасобныя многія вёскі Беларусі арганізавалі ў дзень юбілею чырвоныя хлебныя абозы».

Кніга «Праўда пра Горкага» была выпушчана праўдальна невялікім тыражом — 10 тысяч экзэмпляраў. Сёння яна адносіцца да рэдкіх выданняў. Справа ў тым, што ў ёй шмат выказанняў вядомых военачальнікаў, вэтэранаў ленинскай партыі, якія ў перыяд культуры асо-

пад час работы над кнігай аб выдатным пралетарскім пісьменніку я звярнуўся за дапамогай у Архіў і музей Максіма Горкага ў Маскве. Супрацоўніца архіва ўнучка пісьменніка Марфа Максімаўна Пешкава расказала пра некаторыя малавядомыя факты жыцця выдатнага класіка і дала дазвол на публікацыю ўспамінаў Адама Вагдановіча, які даваўся сваёкам жонцы М. Горкага.

М. Пешкава перадала мне некалькі цікавых фотаздымкаў, адаін з якіх прапаную ўвазе чытачоў.

Л. ЗУБАРАУ.

бы былі рэпрэсаваны. Зра-зумеў, што кніга забіра-лася з бібліятэкі, прыватных збораў...

Б. ЧАЛЫШОУ,
дацэнт Ціраспальскага
педінстытута,
Малдаўская ССР,
г. Ціраспаль.

ЧЫТАЮЧЫ ЧАСОПСЫ

ТРЭЦЬЯ СПРОБА

З нагоды публікацыі апавесці Эрнеста ЯЛУГІНА «ПАСЛЯ НЯБЫТУ»

І ГАР ДЗЯДКОУ у аглядзе мінулагадняе прозы («Знамя», 1988, № 2)

канстатуе, што яна «художественно несвободна», што ў ёй «художественность теснится». Гаворка ідзе пра такія творы, як «Мужыкі і бабы» Б. Мажэева, «Дзеці Арбата» А. Рыбакова, — пра творы, аўтары якіх спрабуюць асэнсаваць прычыны і сутнасць «вялікага пералому», які прывёў да масавых «рэпрэсій», да нашага адступлення ў 1941 і ў 1942 гг., да шмат якіх сённяшніх праблем. Пісьменнік, піша І. Дзядкоў, выступаючы ў ролі гісторыкаў, літаратура спрабуе кампенсавать тое, чаго народу не дала гістарычная навука. Можна шкадаваць, што дзеля гэтага літаратура «художественно несвободна», што «художественность теснится», але можна і радавацца: бадай, ніколі цікавасць да літаратуры не была такая вялікая, як цяпер. Не да ўсёй літаратуры, а да літаратуры фактаў і публіцыстыкі. З чытацкіх лістоў у рэдакцыю «Крыніцы» я бачу, што маладое пакаленне прагне праўды пра дзень мінулы. «Гісторыі» — такі, каротка кажучы, сацыяльны заказ пісьменнікам і журналістам. Паглядзіце, як вокаменна зніклі з паліц першыя нумары «Маладосці» і «Польмя» з «Мужыцкай праўдай» і «Лістамі з-пад шыбеніцы» К. Каліноўскага, з раманам Андрэя Мрыя і ўспамінамі Сяргея Грахоўскага...

У гэты спрыяльны для праўды час, у час, бадай, усеагульнай прагі гістарычнага і нацыянальнага самапазнання з'явілася і дакументальная апавесць Эрнеста Ялугіна «Пасля нябыту» («Нёман», 1988, № 2).

Летась я патраціў не адзін дзень на знаёмства з працамі гісторыкаў даваеннае пары (С. Агурскага, В. Шчарбакова ды іншых) і цяпер маю ўважэнне, як у гістарычнай памяці народа ствараліся прагалы. Вось, прыкладам, які данос на сябе пісаў акадэмік АН БССР В. Шчарбакоў у 1934 г.: «Сур'езныя палітычныя памылкі дапушчаны... мною... Трэцяя грубейшая памылка дапушчана мною ў сувязі з разглядам нацыянальнага пытання, у сувязі з разглядам практычнага ажыццяўлення ленинскай нацыянальнай палітыкі ва ўмовах Беларусі. Я пішу ў сваёй кнізе: «Большавіцкая арганізацыя Беларусі і Заходняга фронту дапушчала тут памылку, не паслаўшы перад сабой не толькі перад Каастрычніцкай рэвалюцыяй, але і пасля яе нацыянальную праблему, не ўцягнула ў вырашэнне гэтай праблемы ўсіх пралетарскіх арганізацый, не завастрыла ўвагі на гэтай праблеме». І ў другім месцы: «Мы можам тут сказаць, што праўдальнае вялікадзяржаўнае шавінізму на Беларусі ў пачатку 1919 г. памылкі ў нацыянальным пытанні, зробленыя КП(б)Б, ігралі на руку нацыяналістам і белавардзейшчыне Польшчы». Такого роду сцверджанні з'яўляюцца грубейшай памылкай і фактычна пакалёна на нашу партыю». Скопчыў самаданос В. Шчарбакоў такім вось пасамам: «Калі нават сарад асобных членаў партыі і ў асобных партыйных арганізацы-

ях у гэты перыяд у нацыянальным пытанні і была некаторая блытаніна, то лінія партыі і яе практычная дзейнасць была зусім ясная. Яна з дастатковай чоткасцю вызначана Леніным». Цытую В. Шчарбакова дзеля таго, каб паказаць, што да «вялікага пералому» гістарычная навука на Беларусі ясна і вызначана бацька памылкі большавіцкіх арганізацый на Беларусі ў нацыянальным пытанні. Адамаўляючыся ад сваіх поглядаў, В. Шчарбакоў у 1934 г. яшчэ не дадумався да тэзіса аб тым, што стваральнікам БССР быў Сталін.

Гістарычная навука пачне вяртаць праўду аб стварэнні БССР і КПБ пасля XX з'езда партыі. Этэпнымі былі артыкулы В. Круталевіча ў «Польмі» (1968 г.). Яны былі апошняй успышкай перыяду «адлігі» ва ўмовах новых «халадоў». Былі і потым кніжкі і кніжачкі, але ўроўню Круталевічавых артыкулаў яны не дасягалі ні блізка, бо ў іх не было таго ўроўню праўды. І часта віна за гэта падае не на аўтараў — на «должностных лиц», состоящих при истине» (Л. Лявонаў).

І вось апавесць Э. Ялугіна. Трэцяя спроба сказаць праўду. Спраба рэабілітаваць літаратуру, скажам, за «Вецер веку». (Такую спробу зрабіў і Г. Дзядовіч у рамане «Пабуджаныя». Але твор гэты надрукаваны пакуль што ў скарачонам варыянце, і таму не выпадае яго рэцэнзаваць). Спраба вярнуць годнасць гістарычнаму мысленню.

Проз вобраз Зміцера Жылуновіча — Цішкі Гартнага пісьменнік паказвае нам, як у народных нізках складалася нацыянальнае самаўсведамленне, як народная беларуская інтэлігенцыя, кажучы словамі У. І. Леніна, выпактавала марксізм, як ідэя сацыяльнага вызвалення спалучылася ў яе свядомасці з ідэяй нацыянальнага самавызначэння.

Жыццё Ц. Гартнага поўнае драматычных падзей, пошуку, змагацца, адчаю і, нарэшце, трагізму. Думаючы пра яго, міжволі згадваю радкі Язэпа Пушчы з ягоных «Лістоў да сабакі»:

Паэт, які не ведае агоніі,
Не здолеў уславіць Беларусь.

Цяжка вылучыць у гэтым жыцці нейкі адзін перыяд, але ўсё ж асмелюся вылучыць яго. Гэта 1917—1919 гг. Менавіта тады выявілася палітычная відучасць Ц. Гартнага, менавіта тады быў яго зорны час як палітычнага дзеяча. І менавіта гэты перыяд найвышэйшага ўзлёту Ц. Гартнага перш за ўсё быў асуджаны на нябыт.

Час нябыту — гэта не толькі выкасоўванне з гісторыі імянаў, гэта яшчэ і перакручванне гісторыі, яе фальсіфікацыя, гэта час няпраўды пра ўсё, што з гэтымі асобамі звязана. Гэта час няпраўды пра «Нашу Долю» і «Нашу Ніву», пра Беларускае сацыялістычнае грамаду, да якой належалі і Ц. Гартны, і А. Чарвякоў, і Я. Дыла, і іншыя заснавальнікі БССР.

«У тав. Агурскага ВСР у 1917 г. высюваецца як партыя з дэмоа пільнымі: адна — народніцкая, другая — марксісцкая» — пісаў у 1934 г. акадэмік Шчарбакоў. І працягваў: «Услед за тав. Агурскім рад малых гісторыкаў дапушчылі аналагічныя памылкі ў сваіх работах, яшчэ больш паглыбляючы іх. У гэтых адносінах з'яўляецца характэрнай работа Майзеля — Шапавалава «Кароткі нарыс гісторыі КП(б)Б». Прызнаць наяўнасць марксісцкай пільны ў ВСР — значыць пісаць пра Беларускае сацыял-дэмакратычную рабочую партыю (БСДРП), якая вылучыцца з Грамады, пра Беларускае секцыі РКП(б), што ўзнікнуць на аснове БСДРП. Назваўшы Беларускае секцыі, нельга будзе не сказаць пра іх ролю ў стварэнні БССР, нельга будзе не назваць імяны Гартнага, Дылы, Чарвякова... Раз забаронена згадваць партыі, арганізацыі, пісаць пра іх заслугі, стане немагчыма пісаць і пра заслугі гэтых асоб. Адзіным стваральнікам БССР застаецца Сталін. І аўтарытэт У. І. Леніна не дапамагаў. Правадзь пісаў, што БСР належала да «дробнабуржуазных нацыянальных партый, левых народніцкага напрамку» (Поўны збор твораў, т. 24, с. 315). У 30-я гг. партыя з нацыянальнай «ператварылася ў нацыяналістычную, з дробнабуржуазнай, леванародніцкай — у партыю, якая абараняла інтарэсы «буржуазіі, памешчынаў і кулакоў», у партыю ледзь не кацэцкую, траха не акацыбрысцкую. І сёння гэты ярлык з яе не зняты».

Э. Ялугін аднаўляе аб'ектыўную карціну ідэяна-арганізацыйнага размежавання ў БСР, гісторыю стварэння БССР. Праўда, пішучы пра арганізацыйнае размежаванне паміж былымі грамадоўцамі, Э. Ялугін робіць, як я думаю, дзве памылкі. Па-першае, ён не агаворваецца, што гэты працэс быў даволі складаны і працягла. Скажам, Б. Тарашкевіч першапачаткова быў у адной палітычнай арганізацыі з А. Луцкевічам — у Беларускай сацыял-дэмакратычнай партыі (БСДП). Кім ён стаў потым, мы ведаем лепш. Па-другое, надта катэгарычна гучыць фраза пра тое, што першыя грамадоўцы аб'ядналіся ў Беларускай пар-

тыі сацыялістаў-рэвалюцыянераў (БПС-Р). Сам Э. Ялугін піша, што ў час белапольскай акупацыі ўзнікла і вяла партызанскую барацьбу Беларускае камуністычнае арганізацыя (БКА). Адуля яна ўзялася? БКА, на чале якое быў і У. Ігнатоўскі, выйшла з БПС-Р. Потым яна ўлілася ў КП(б)Б. З партыі беларускіх эсэраў выйдзе і Беларускае рэвалюцыйнае арганізацыя (БРА) на чале з І. Лагіновічам ды Л. Родзевічам. Зліццё БРА з Кампартыяй Заходняй Беларусі дало магчымасць КПЗБ разгарнуць работу ў масах, бо да таго часу, як піша польская даследчыца А. Бергман, у партыі не было людзей, якія б ведалі беларускую мову. З партыі беларускіх эсэраў не толькі выходзілі групы, якія сталі на марксісцкія пазіцыі, — да яе далучылася левая крыло Беларускай партыі сацыялістаў-фэдэралістаў на чале з А. Цвікевічам. Значыць, пра эсэраў можна пісаць як пра цэнтральную партыю.

Нарэшце, калі Э. Ялугін піша пра белапольскую акупацыю, пра барацьбу БКА з захопнікамі, ён павінен помніць, што ў гэты час БПС-Р, яе ядро пад кіраўніцтвам В. Ластоўскага стала на незалежныя пазіцыі. У Радзе БНР адбыўся раскол. 57 яе членаў на чале з Ластоўскім утварылі Народную Радку БНР і адмовіліся супрацоўнічаць з белапальцамі. Мала таго, эсэры таксама вялі партызанскую барацьбу. Ластоўскі ў лістападзе 1919 г. быў кінуты ў астраг і толькі ў лютым 1920 г. яму дазволілі выехаць у Літву. Адуля В. Ластоўскі інспіраваў партызанскі рух у Заходняй Беларусі. Думаю, што ўсе гэтыя факты не сведчаць пра тое, што БПС-Р была адназначна права-

Уразілі мяне і словы пра наркомка па справах нацыянальнасцей у першым урадзе БССР Ф. Шантыра. Так, ён пайшоў на здзелку з А. Мясніковым. Але дзеля чаго? Думаю, Э. Ялугін павінен ведаць пра гэта, як і пра тое, што ў 1920 г. Шантыр быў арыштаваны разам з Гартным. Толькі дзякуючы збегу абставін Ц. Гартны застаўся жыць, а Ф. Шантыра (першага мужа пісьменніцы Зоські Верса) расстрэлялі.

Такія мае заўвагі. І напісаны яны дзеля таго, каб Э. Ялугін улічыў, што ў нас дагэтуль яшчэ няма навуковай гісторыі палітычных пільнаў і палітычных партый на Беларусі і палітычнаму паспалітаму чытачу, не абязжаранаму гістарычнымі ведамі, трэба тлумачыць і тлумачыць, здавалася б, азбучныя ісціны. Тлумачыць так, як сам Э. Ялугін расцэлюмачы гісторыю ўтварэння БССР і КПБ, гісторыю звужэння тэрыторыі рас-

публікі да шасці паветаў, гісторыю стварэння Літвыска-Беларускай ССР.

Трэцяя спроба сказаць праўду... Думаю, яна ўдалая. Герой левай фразы, сумленныя, але блізкарукія рэвалюцыянеры не здагадаліся, што іхні размова пра ўясветную сям'ю народаў былі другім бокам медаля, які называецца вялікадзяржаўным шавінізмам. Акадэмік В. Шчарбакоў пісаў, што іхнія памылкі былі «на руку нацыяналістам і белавардзейшчыне Польшчы». З вышні гістарычнага вопыту мы скажам інакш: Мяснікоў, Берсан, Калмановіч ды іншыя інспіравалі нацыяналізм. Ці была б у сакавіку 1918 г. на тэрыторыі, акупіраванай кайзераўскай Германіяй, абвешчана БНР, калі б раней у Смаленску аб'явілі пра стварэнне БССР? Ці адхінуліся б у такім разе ад супрацоўніцтва з Савецкай уладай шмат якія дзеячы беларускай культуры? У 20-я гады, калі перамаглі ленинскія прыніцы нацыянальнай палітыкі, калі з'явіліся беларуская школа, беларускі друк, калі Савецкая Беларусь выйшла за межы шасці паветаў, многія з іх перасталі крытыкаваць Савецкую ўладу, а В. Ластоўскі ды А. Цвікевіч прыехалі ў БССР. У 1919-м жа ў БССР не было аніводнае газеты на беларускай мове. І ў Літбеле таксама... Меў рацыю акадэмік Шчарбакоў: гэта было «праўдальнае вялікадзяржаўнае шавінізму». І што цікава: ні Мяснікоў, ні Берсан, ні Калмановіч не былі рускімі. Адразу згадваеш У. І. Леніна, яго словы пра іншародцаў, якія па частцы русіфікацыі больш старанна, чым самі рускія. Сарад гэтых іншародцаў — таксама і беларусы.

У апавесці Э. Ялугіна канчаткова абвергнута легенда пра Сталіна як стваральніка БССР. Мы ўбачылі, як ён, «жалезны нарком», умеў інтрыгаваць, парухаць раней дасягнутыя дамоўленасці, як пад ягоным ціскам быў паруханым партыёт паміж былымі членамі Беларускай секцыі РКП(б) і «смялянамі» ў кіраўніцтве КП(б)Б і БССР. «Геніяльны правадзь» з часам удасканаліць майстэрства палітычнай інтрыгі, ягоную цяжкую руку адчуваюць Ц. Гартны і А. Чарвякоў. Калі яны палінуць гэты свет, няпраўда пра стварэнне БССР пераможа канчаткова. Перамога надоўга.

Са старонак апавесці Э. Ялугіна перад намі ўпершыню паўстае вобраз Ц. Гартнага не толькі як пісьменніка, але і як таленавітага палітыка, дзяржаўнага дзеяча, які зрабіў усё дзеля таго, каб Беларусь заняла «свой пачэсны пасады між народамі».

Як і працы гісторыкаў 20-х гадоў, В. Круталевіча, апавесць Э. Ялугіна, стэўшы здабыткам грамадскай свядомасці, трэба думаць, паўплывае на гісторыкаў БССР, і яны праз год, два, тры напішучы праўдзівую гісторыю нараджэння беларускай сацыялістычнай дзяржавы.

Анатоль СІДАРЭВІЧ.

Галіна ТЫЧКО. Ці не здаецца вам, Таіса Мікалаеўна, што ўжо даволі даўно паэты страцілі натуральнасць у выйшлі свайго ўнутранага «я»? Нават самы шчыры і непасрэдны паэт, калі звяртаецца да чытача, ні на хвіліну не забывае, што ён на людзях, так бы мовіць, на сцэне. Можна, гэта пайшло ад тых часоў, калі паэты мелі многа абмежаванняў і табу, а, можа, гэта праблема самога часу? Здаецца, што ўжо падсвядома паэт хоча выглядаць лепшым, ён усяляк прыхарашвае сябе, свае думкі і адчуванні, каб спадабацца чытачу. Як гэта, на вашу думку, уплывае на стан нашай паэзіі, і ці адчуваеце вы асабіста такую раздвоенасць?

Таіса БОНДАР. Страцілі натуральнасць? Прыхарашваеце сябе, свае думкі і адчуванні? Так і хочацца следзіць за А. Кушнерам усклікнуць: «Есць нешта яшчэ больш абразлівае, чым цензурны гнёт і афіцыйныя прыясненні—гэта цяжар грамадскай думкі, настроенай супраць паэтычнага светаўспрымання, гэта крытыка і публіка, якія адварнуліся ад паэзіі, перасталі яе разумець!» Так, так, адварнуліся ад паэзіі і перасталі разумець... Вашы пытанні, ні на жаль, толькі пацвярджаюць гэту сумную выснову. І мне нічога не застаецца, як адкрыта не пагадзіцца з ёю і выказаць свой непакой: ці не задужа слепы, ці не задужа настойліва ў гэтай сваёй слепячэ адпяваем мы сваю паэзію, выказваючы шкадаванне то з нагоды таго, што няма сёння паэта па сваёй велічыні і значнасці роўнага класікам (быццам класікам становіцца пры жыцці!), то з нагоды таго, што ніяк не зліваецца ў адно цэлае лірызм і грамадзянскасць, веліч і будзённасць (быццам яны ўвогуле могуць зліцца!). Дзе ўжо тут успомніць, што паэт—паэзія, а паэзія—праэтэстуе супраць прыніжэння чалавека, што паэт сьвярдзіць, прагне сьвердзіць высокае ў сабе—высокае ў чалавеку. Чалавека можна кінуць у самыя неверагодныя ўмовы, у самыя прадонныя адчаю, але дух яго, калі ён асвятліў душу яго, распатань не зліваецца: парасткі яго падмаюцца над гразню, над крывёю, над адчаем. І пісаць—значыць, бачыць, знаходзіць гэтыя парасткі духу, парасткі святла. Знаходзіць—і доўжыць у слове, у лесе...

Не сёння і не мною сказана.

што прызнанне—тое ж выгнанне. І хай даруецца мне катэгарычнасць, з якой я скажу: сёння ўсе паэты—выгнаннікі. Таму што не маюць не толькі прызнання, не толькі разумення, але і проста павагі. Я разумю, што, як вядзецца спрадвеку, пераканань людзей у сваёй праваце, ці ў

сокае ў чалавеку ўскосным пацвярджэннем маёй думкі аб сьвядомым прыхарашванні? Так, імкненне да ідэалу—гэта асаблівае літаратурнае ўвогуле. Але ж размова ідзе не пра ідэалізацыю, а пра штучнае ўзвышэнне лірычнага героя ў некаторых паэтаў над шэрым на-тоўпам, над чытацкаю гушчай.

колькі я зразумела, пыталіся пра паэтаў, а працывастань вамі радкі калі і маюць дачыненне да паэзіі, то вельмі ўскоснае. Гэта не паэзія, каму б ні належаў гонар аўтарства, гэта версіфікатарства і версіфікатарства даволі нізкага ўзроўню. Калі ж вы прагу сьвердзіць высокае ў сабе, высокае

зоркі, ансамблі. Здаецца, і сёй-той з твораў кідаецца на святло юпітэраў, не згадваючы, што на аблаленых крыллях не ўзляціш, што самае лепшае, самае цудоўнае, самае жаданае ў свеце можна апляціць толькі ўласнаю душою. Вось і аплячваюць—кружок святла, месца ў спісе выбраннікаў фартуны ці трохачкі вышэйшае крэсла, вась і выганяюць паэзію са сваёй душы, каб потым гнаць, выганяць яе адусюль.

Таму так важна ўмець выслухаць паэта, зразумець яго, паверыць яму. Цуд знікае, калі ў яго не вераць. І цуд паэзіі гэтаксама. Шкада, што мы згадваем пра гэта так рэдка.

Г. Т. Маладыя паэты, як мне здаецца, больш апантана шукаюць дарог да чытача. І часам, каб спадабацца, падладжваюцца пад яго густы, дарэчы, не заўсёды дасканалыя. У нас гэта падчас апраўдвання і патрэбай вярнуць увагу да роднага слова. Маўляў, напачатку вернем—хоць якімі спосабамі, а паэзія ўжо пачнём даць пра высокае мастацтва. Якія вашы адносіны да гэтага і, ўвогуле, ці можна сёння гаварыць пра наяўнасць такой праблемы?

Т. Б. У гісторыі ёсць гады, дні, моманты, якія патрабуюць ад кожнага—і ад паэта!—учынку. Не слова (хоць часта бракуе нашай паэзіі і яркага, праўдзівага, святланоснага слова!), а менавіта ўчынку.

Думаецца, што мы, беларусы, адзіны з такіх гістарычна-важных момантаў перажываем цяпер, бо пытанне захавання мовы, захавання культуры і нацыянальнай самабытнасці паўстала востра як ніколі і патрабуе вырашэння, на сённяшні дзень ужо неадкладнага. І не пра страту ўвагі да роднага слова трэба весці гаворку, а пра страту нацыянальнай сама-свядомасці: народ жыве і дзейнічае як народ толькі да таго часу, пакуль у яго ёсць уяўленне пра сябе самога, уяўленне не толькі рэальнае і крытычнае, але і ўзвышана маральнае. І вась тут, мне здаецца, літаратура наша, паэзія наша шмат не дапамагалі, шмат у чым паспыралі таму, што гордасць за сябе, за мужны, таленавіты народ свой саступіла жаданню адпрэчыць цёмную, мужыцкую сваю радастольную, з якой пацвельваліся, кпілі не толькі «гарадскія разумнікі», а і многія літаратары. Прыгадайце, як часта дасюль спасылаюцца пісьменнікі на традыцыі Янкі

ДЫЯЛОГІ

Ачысціць жыццёвыя крыніцы...

З паэтэсай Таісай БОНДАР гутарыць крытык Галіна ТЫЧКО

сваёй шчырасці, ці ў сапраўд-насці сваёй пакуты можна толькі сваёю смерцю. Але калі ўжо вы, звяртаючыся да мяне з пытаннямі, згадалі пра сцэну, то я ў сваю чаргу магу спытаць: ці не зашмат глядачоў (перапрашаю чытачоў!), якім ні да слоў, ні да душэўных пакут паэта няма справы, і збіраюцца яны адно таму, што фінал будзе абавязкова сапраўдным і чакаць яго доўга не даводзіцца?

Не заўважаем, замоўчваем, б'ём не падобнага на іншых сабрата свайго, а потым публічна клянёмся ў сваёй любові да яго—пасля ягонай смерці. Радуемся (ці не роблена?), што «прызнанне» ў выглядзе літаратурнай прэміі ўсё ж знайшло яго. А, на маю думку, мы павінны адчуваць сорам, што потым, «заднім часом», упіхнулі імя Высоцкага ці Караткевіча ў той гурт лаўрэатаў, аб які, як аб сцяну, разбіваліся іх галасы.

Г. Т. Даруйце, але я зусім не збіралася спяваць адыходную, як вы кажаце, усёй паэзіі. І ці не з'яўляюцца вашы словы аб тым, што «паэт прагне сьвердзіць высокае ў сабе, вы-

як чытачу ўспрымаць, напрыклад, наступныя радкі: «Мой бог—маё Сумленне цівіль раўнадушша не крапе?» Або такія: «Разрываю свет нязнання. Вопыт—лепшы дабрадзей. Мне—не славы, не прызнання, мне—пражыць дзеля людзей? Не менш смешным выглядае і жаданне некаторых паэтаў ментарскім тонам сьвярдзаць агульнавядомыя ісціны. Да прыкладу—вось так: «Не ў лаўрах сутнасць, не ў пасадах, а ў тым, што зроблена табы». Альбо: «Сваёй лічы долю народа. Што робіш, рабі на вякі. Не прагни ўзнагароды, а добрую памяць пакінь». Пагадзіцеся, такія прыклады пры жаданні можна доўжыць.

«У сапраўдным вершы прысутнічае ген шчырасці, які робіць яго, калі не бессмяротным, то ва ўсякім разе жыццём»,—пісаў А. Разанаў. Вось гэтага гена, як мне здаецца, часта бракуе многім сучасным паэтам, нават тым, якія пішуць на высокім прафесійным узроўні.

Т. Б. Чакайце, чакайце. Гэтак мы з вамі божа дар з яечняй пераблытаем... Вы, на-

ў чалавеку лічыце «свядомым прыхарашваннем», то, прабачце, усё-такі не ўлічваеце, што ўмоўнасць—неад'емная ўласцівасць паэтычнага слова.

«Мне ў рукі лёс не шпагу даў, не лук, а ўсю Зямлю, з арнай—Млечным шляхам...»—што гэта? Поэма? Самаўзвешчэнне? Не, гэта паэзія. І не толькі таму, што радкі належыць Аркадзію Куляшову.

Вы можаце зноў запярэчыць: гаворка не ідзе пра вялікіх паэтаў... Але, у такім выпадку, гаворка наогул не пра паэтаў.

Паэт не той, хто піша вершы, каб так было—усе былі б паэты.

Паэт сябе стварае, як камета след самагубны,—Самагубнасць гэта Сапраўднага паэта Не міне.

Гэта ўжо не з А. Куляшова—з У. Някляева.

Мы жывём, а любое жыццё—гэта і жыццё і духе. А значыць і бар'яне, і адступніцтва, і перамога.

Нашы практычны, удоўж і ўперак абмераны і ўзвжаны час шукае таннейшыя, лягчэйшыя для ўспрымання замяняльнікі мастацтва—стварае і рэкламуе папулярныя шлягеры.

КРЫТЫКА, БІБЛІАГРАФІЯ

«...Каб было чэсна»

І. Навуменка. Асеннія мелодыі. Раман, апавадванні. Мінск, «Мастацкая літаратура». 1987.

Герой аднаго з ранейшых апавадванняў Івана Навуменкі «Асфальт» Жызнеўскі, адчуваючы, што не ладзіцца яго асабістае жыццё, жонка здраджвае, нечакана знаходзіць жанчыну, якая вяртае немалодому ўжо чалавеку душэўны спакой і раўнавагу, прымушае пано-ваму глянуць на свет. Аднак Жызнеўскі не з тых, хто лёгка паддаецца любоўным уцехам «на баку», таму так трывожна і неспакойна ў яго на сэрцы, калі задумваецца аб сваіх і жончыных паводзінах. І нечакана ён робіць быццам маленкае, але такое важнае для яго ў гэты момант адкрыццё: «...каб было чэсна. Гэта самае галоўнае».

Словы гэтыя, да якіх доўга і пакутліва ішоў Жызнеўскі, згадваеш, калі чытаеш новы раман І. Навуменкі «Асеннія ме-

лодыі». У жыцці галоўнага героя Андрушкевіча таксама наступіў момант, калі ён зразумеў: «у душы панавалі пякельны разлад». У рэшце рэшт прыгадваецца і Высоцкі з апавесці «Замець жаўталісця», што, перажываючы «святая пакуццяў», гэтаксама знаходзіцца на раздарожжы, як жыць далей, каб пераадолець захваленне на-мога маладзейшай за яго жанчынай.

Тая, што прынесла ў жыццё Андрушкевіча «пякельны разлад», таксама маладая. Маладзейшая за яго, доктара гістарычных навук, прафесара, загадчыка кафедры. Але вась ужо два гады Андрушкевіч месца сабе не знаходзіць, думае толькі пра яе, сваю падначаленую, «маладую загадчыцу кабінета пры ягонай кафед-ры Ірыну Русецкую, якая, зде-ецца, першая зрабіла крок да

іхняга збліжэння».

Гісторыя ў чымсьці банальная. Хто не перажываў такога нечаканага захвалення, якое з'яўляецца, як насланне, перакрэсліваючы ранейшы духоўны камфорт і душэўны спакой. Але захваленне захваленнем, а жыццё—жыццём. Мяжу «недазволенага» так і не пераступіў Жызнеўскі, далей пацалункаў не пайшоў Высоцкі. Андрушкевіч хоць і марыць пра інтымную сустрэчу, але Ірына «ад такой сустрэчы ўхіляецца».

Гісторыя банальная, ды раман «Асеннія мелодыі», як і ўжо згаданыя творы І. Навуменкі, а таксама яго папярэдні раман «Летуценнік», закранае далёка няпростыя праблемы сучаснай сям'і. На гэтыя праблемы ў рускай савецкай літаратуры пільную ўвагу звярнуў С. Залыгін («Паўднёваамерыканскі варыянт»), а ў бела-

рускай пастаянна трымае ў полі свайго зроку І. Шамякін. Даследуючы сям'ю як мікра-ячэйку грамадства, пісьменнік, аднак, не замыкаецца на пытаньнях бытавога плана, а глядзіць на яе ў кантэксте ўсёй шматграннасці сучаснага жыцця, калі чалавек тысячамі ні-цязь павязаны і з іншымі людзьмі, і з грамадствам.

Таму раман «Асеннія мелодыі»—гэта твор пра жыццё сённяшніх шасцідзесяцігадо-вых, да якіх належыць і Андрушкевіч. А паколькі герой І. Навуменкі пастаянна знаходзіцца ў навуковым асяроддзі, гэта раман і пра паўсядзённую справу сучаснай навуковай інтэлігенцыі, найперш людзей сталых, якія вынеслі на сваіх плячах цяжар мінулае вайны, перажылі пасляваенныя нягоды, з цяжкасцю прабівалі—менавіта прабівалі—сцяжыну ў навуку.

Прыяблівае вобраз галоўнага героя, чалавека, магчыма, у чымсьці і супярэчлівага, але адначасова цэласнага. У Андрушкевіча ёсць мэта ў жыцці, ён ніколі не спадзяецца на іншых, верачы ў сваю зорку. У абмалёўцы Андрушкевіча навідавоку тая навуменкаўская ашчаднасць у выяўленчых сродках, якая асабліва, на маю думку, пачала заўважыцца ў яго апошніх творах,

асабліва пачынаючы з рамана «Смутак белых начэй». Ашчаднасць гэта пазбаўляе пісьмо непатрэбнай «квяцістасці», вобразнай ускладнёнасці і расчугнатасці, якія міжволі вядуць да сюэтнай ускладнёнасці, з'яўлення другарадных кампазіцыйных ліній і адгалінаван-няў. З другога боку—ашчаднасць дазваляе аўтару быць дакладным у перадачы душэўных зрухаў чалавека, раскрыцьці яго ўнутранага свету, трымаючы кожны раз слова быццам на далоні, узважваючы яго.

Раман «Асеннія мелодыі»—усё ж раман аднаго героя. Чыя душа навідавоку, дык гэта сапраўды ўжо Андрушкевічава. Падабаецца ў ім адчуванне трываласці жыццёвага грунту пад нагамі, адданасць навуцы, перакананасць, што добра заўсёды перамагае зло. І гэта пры тым, што лёс вучонага не пеціў, больш таго—«Андрушкевіча жыццё крыводзіла, зневажала, прыніжала. Можна, таму гэтак нечакана, раптоўна ўспыхнула гэта яго поэзія, недарэчнае каханне. Але яго ўспыхнула, яго ёсць, ад яго нельга адбіцца». З параненай душой прыходзіць Андрушкевіч да свайго запозненага ка-ханьня, з душой, якая баліць і крываціць.

Перад намі па сутнасці той жа летуценнік, як і герой з аднайменнага рамана. «Раман-

Купалы і Якуба Коласа, калі ўсхліпваюць (менавіта ўсхліпваюць, а не плачучы!) па вёсцы, па вясковым побыце, які адыходзіць, як штучна абараняюць сваё няўменне (ці нежаданне) мысліць. Нібыта і не маем мы Кірылы Тураўскага, Францыска Скарыны, Сымона Буднага, Сімяона Полацкага, нібыта няма сярод нашых паэтаў Максіма Багдановіча, чый інтэлект уабраў у сябе пазычаны вопыт усіх стагоддзяў, прашумелых над Еўропаю, чыя душа не проста балела за народ свой, за край свой, а рвалася, вырываўлася з цяжэтаў гора, клікала да святла.

Г. Т. Канечне, у нашых пісьменнікаў былі і ёсць у кожнага свае індывідуальныя грахі і недапрацоўкі, дарэчы, як у літаратараў усіх часоў і народаў. Аднак, калі літаратура недапрацавала ў выхаванні нацыянальнай свядомасці, як вы кажаце, то на гэта ёсць свае прычыны, у першую чаргу грамадска-палітычнага характару. Узальваць віну за палітычныя і сацыяльна-эканамічныя памылкі на плечы нашай літаратуры, як гэта часам у нас робіцца, на маю думку, нельга. Хіба М. Гарэцкі, П. Галавач ці Ц. Гартны, якія ўласным жыццём заклапілі за любоў да роднага слова, вінаваты ў сённяшняй сумнай культурнай сітуацыі? Ці, можа, той, хто, ахвяруючы здароўем і рызыкаючы жыццём, змагаўся за свабоду свайго народа ў падполлі Заходняй Беларусі? Не, за злычынства і памылкі палітыкаў не павінны расплачвацца паэты. Па віне палітыкаў, а не паэтаў мы толькі сёння змаглі пазнаёміцца з творчасцю яшчэ аднаго выдатнага інтэлектуальнага паэта Алеся Гаруна. Ёсць адчуванне, што падобных адкрыццяў нас чакае наперадзе ніяма. Напрыклад, сёння часта ўспамінаюць у друку нашых эмігрантаў — праўда, толькі ў крытычным плане. Але ж нармальна логіка не дазваляе паверыць, што ўсё ў беларускай эмігранцкай літаратуры і навуцы цалкам рэакцыйнае, немасціцаккае ці антысавецкае. Ёсць добрыя прыклады суседзяў: рускія ўвайлі ў фонд сваёй нацыянальнай культуры творы В. Набокава, палякі — Ч. Мілаша, не адкідаюць лепшыя здабыткі эміграцыі ўкраінцы і лётуцы.

Мне здаецца, што нашай літаратуры ўвогуле трэба заставаць помнік ужо за тое, што яна змагла выжыць, хай сабе і

ў непазнавальна-скалечаным стане, пасля змрочных культурных часоў, «калі жаданне гаварыць па-беларуску звязвалася з агульным абвінавачваннем у контррэвалюцыі». Гэта словы сведкі і ахвяры тых страшных дзён — Максіма Гарэцкага.

Т. Б. Вы гаворыце пра нашых папярэднікаў, перад чыёй мужнасцю мы ўсе схіляем галовы, а я — пра нас, грэшных, пра сённяшніх. У тых страшных часы мова жыла ў народзе — як бы там ні было, на мове гаварыў народ, а сёння... Пагадзіцеся, сёння праблема выжывання мовы, а значыць і культуры, стаіць яшчэ больш востра, хоць заклікаць да нацыянальнай свядомасці стала непараўнальна лягчэй.

Г. Т. Думаю, самы час вярнуцца да нашых маладых.

Т. Б. Да маладых, якія не такія ўжо і маладыя... Што ж, ім можна пазайздросціць у адным: яны — разам, яны — за адно. Кола равеснікаў, кола аднадумцаў — неабходная ўмова руху. Руху думкі. Руху пошуку. Руху слова. І тое, што шырэй гэта іх кола і маладыя знаходзяць сваю аўдыторыю і, карыстаючыся вашымі словамі, «больш апантана шукаюць дарог да народнай гушчы» — ідуць на прадпрыемствы, у навучальныя ўстановы, у калгасныя клубы і дамы культуры, павінна радаваць нас усіх. Гісторыя літаратуры не заканчваецца сённяшнім днём, і заўтра ім — Анатолю Сысу, Міхасю Сябру, Уладзіміру Сцяпану, Сяргею Дубаўцу, Адаму Глобусу, Алеся Бадаку — браць на плечы асноўны цяжар працы і адказнасці за будучыню беларускага слова, за будучыню нашай культуры. І мне думаецца, можна кінуць папрок крытыцы: няма, дагэтуль няма ніводнага сур'езнага (без скідак на ўзрост, без крыўды на часам непамернага, не пацверджанага творчымі пабыткамі запатрабаванні) разбору іх творчасці. Вось і гукаць, з аднаго боку, тэндэнцыйнае ўхваленне (новы падыход! вяртанне да вытокаў!), з другога — скептычнае пацельванне (усё мітынгуюць! лепш бы пісаць вучыліся!). А трэба — разабрацца. Яны, маладыя, ад розніваюцца ад нас і ад нашых папярэднікаў і бачаннем, і мысленнем, і больш рашучым непрыняццем хлусні і ўзбуўляй за апошнія дзесяцігоддзі дэмагогіі, і ўсё ж — і мэта ў нас адзіная, і трылогі, і спадзяванні адны.

Г. Т. Я мела на ўвазе трошкі іншае — змест і мастацкі ўзровень твораў. Людзі ж захапляюцца не толькі высокім мастацтвам, але і жорсткімі рамансамі і адзюльтэрнымі сценамі. І як вядома, у кнігарні чарга стаіць не за «Палескай хронікай» І. Мележа, а за «Лязом брытвы» І. Яфрэмава. І калі чытаеш творы маладых (а гаворка павінна ісці не толькі пра «Тутэйшых», але і пра членаў СП), не так і рэдка заўважаеш такія «залёты» да свядомасці масавага чытача. Пагроза мастацкай бачыцца ў залішняй знешняй кідкасці, якой прыносіцца ў ахвяру жыццёвая і псіхалагічная праўда, у эксплуатацыі папулярных у пэўным асяроддзі — найчасцей у так званым сярэднім слаі — ідэй, сімвалаў, урэшце імёнаў гістарычных асоб, а таксама і ў чыста знешнім перайманні здабыткаў замежнай прозы, пераважна ў галіне формы. Гаворка ідзе не пра адмаўленне пошуку ў гэтай сферы, а пра непрыняцце штучнай «еўрапеізацыі» нашай маладой літаратуры шляхам механічнага наклдання нават найлепшых замежных «фармальных» здабыткаў на наш «сярмяжны» змест.

Т. Б. Мне думаецца, калі мы «абараняем» традыцыі, традыцыйныя шляхі развіцця нашай літаратуры і не згадваем пра традыцыі Максіма Багдановіча, Міхася Чарота, Аркадзя Куляшова, якім і ў галаву не прыйшло б, што яны перайначваюць, пераўвасабляюць у пазію «сярмяжны» змест, то наогул лепш не гаварыць пра традыцыю і замаха на яе маладых. Натхненне і так ужо добра адцеснена кан'юнктураю, творчая воля і так ужо скавана страхам перад адказнасцю, перад сумнавым унутраным рэдактарам...

Мяркую, не трэба рабіць паспешных прысудаў. Чаго ўсім нам не хапае, дык гэта цяпер і ўмення выслухаць іншага. Маладзейшага.

Мне шмат што падабаецца ў новым пакаленні паэтаў (і не ў апошняю чаргу тое, што яны аддаюць перавагу ўчынку), але шмат што і засмучвае. Толькі адмаўленнем, адмаўленнем усяго і ўсіх, нікога не пераможаш, нават калі ўкладваць у адмаўленне ўвесь імпульс, усю творчую энергію. Гісторыю, якая б яна ні была, не закрас-

ліш і не павернеш назад — яе можна і трэба рухаць наперад. Ратуе і справу і чалавека, перамагае ўсё толькі работа, адна толькі работа, дзейная, і стваральная. Колькі б хто ні мітусяўся, выкрываючы хібы, недапрацоўкі, злычынную абьяквашасць таго або іншага, кожнаму з нас самому давядзецца аплачваць сваю праўду. Аплачваць работаю. Творчасцю. Бо ніхто ніколі не аблегчыць пазту яго галоўную задачу — зрабіць усё, каб не загінула ў гэтым свеце чалавечая душа.

Спадзяюся, што маладыя разумеюць гэта і, прыйдзе час — пазбавіцца наіўнай і заўсёды крыху ўбогай перакананасці, што праўда вынайджана толькі сёння і вядома толькі маладосці.

Г. Т. Маральны максімізм, як мне здаецца, увогуле больш уласцівы маладым. І калі для маладосці геній і злычынства — несумяшчальныя, то з узростам усё ж прыходзіць да разумення, што падчас «пекна спяваюць і жабы», як некалі пісаў М. Багдановіч. Якое значэнне надаеце вы маральнаму вобліку творцы, яго грамадзянскай пазіцыі ў жыцці, асабістаму прыкладу ў нармалізацыі грамадска-культурнай атмасферы ў рэспубліцы? Як гэты «чалавечы», маральны воблік паэта сёння ўплывае, на вашу думку, на ўзаемадзейнасць мастацтва і народа?

Т. Б. Прыгадваецца, у гутарцы з карэспандантам «Літаратурнай газеты» Алесь Адамовіч з горыччу казаў, што хвалі перабудовы, дакочваючыся да месцаў, мялеюць, аціхаюць і выносяць, зносяць да берага толькі смецце, брудную пену, раску. У горычы пісьменніка — горкая праўда. Але ж можна выказацца, сказаць уголас, абурэнне — і адвясціся, пашукаць чысцейшага берага, а можна, закатаўшы рукавы, не збаяўшыся бруду, паспрабаваць ачысціць тую жывую крынічку, якія вымыюць, размыюць бруд, ачысцяць ваду далёка вакол: ёсць жа такія крынічкі ў любога народа, жывяць яны раку жыцця! Канечне, праца такая — не вельмі каб удзячная: запілкацца можна, а то і ўгразіць так, што без дапамогі не выбарашся, але — некаму ж трэба...

І душа чалавечая гэтак жа: заплывае раскаваю хлусні, тлущам самаздавальнення, і ка-

лі не расчышчаць крынічкі, якія жывяць яе, глухне, адмірае. А бездухоўнасць — страшная ў сваёй нястрымнасці сіла. Разбурэнні, выклікання ёю, часта большыя, чым у час ваенных дзеянняў (маю на ўвазе не столькі аварыі, падобныя чарнобыльскай, колькі выдаткі бюракратычнай сістэмы).

Шмат сёння робіцца і ўжо зроблена, каб пераадолець гэту цяжкую спадчынасць, аднак усё яшчэ спаўзае ўніз стрэлка, якая паказвае ўзровень духоўнасці. І ў нашым пісьменніцкім асяроддзі — хоць наш, рэспубліканскі, узровень узняў, хоць усесаюзны, — на вялікі жаль, таксама. Стала модным самацвярджацца за кошт іншых: маўляў, нашошта змагацца са сваімі хібаімі, калі навокал такое вялікае мноства чужых? Глядзіш: той-сёй на гэтай хвалі ўжо набывае папулярнасць змагара за праўду і духоўнасць, і яго наскрозь дэмагічным разважаным апладзіруюць. Хоць на словах — часцей за ўсё адно, а на справе — другое. На словах — клопат пра літаратуру і яе росквіт, яе будучыню, а на справе — клопат пра ўласнае выданне ці перавыданне, пра тое, як пацясіць у плане роднага класіка. На словах — заклікі да маральнага ўдасканалення, а на справе — дробязня, заўсёды цішком, помста «неудобным» (хоць прозвішча, маўляў, са спісу ўдзельнікаў вечара ці паездкі выкрамаю!).

Пераканана: аўтарытэт літаратуры, пісьменніка ўпаў так нізка яшчэ і таму, што маральны воблік творцы, мякка кажучы, падсаваны меркантильнасцю памкненняў, слабасцю, а то і адсутнасцю грамадзянскай пазіцыі ў жыцці, чаго б ні тычылася — экалогіі, чарнобыльскай бяды, моўнай праблемы: болю няма ў творах, у кнігах — болю за чалавека, за душу яго, болю за зямлю сваю і яе гісторыю.

Г. Т. Мне здаецца ўсё ж, паважаная Таіса Мікалаеўна, што гэтыя горкія і балючыя словы, якія вы гаворыце зараз, у нейкай ступені свярджваюць адваротнае — вам жа баліць! І думаю, што не толькі вам, але і многім вашым калегам. Дазвольце пажадаць, каб кола вашых аднадумцаў расло, і паздыкаваць за цікавую гутарку.

тычнага настрою» Андрушкевіча не развезла нават вайна. Хоць бачыў смерць сяброў, вырываўся з палону, быў у падполлі, партызанах, потым на фронце — «душа не страціла здольнасці да жалю, спагады». Калі і абарвалася штосьці ў душы героя, дык гэта вера, што можа быць узаемнае каханне. Менавіта такі стан перажываў, даведаўшыся, што першая, яшчэ школьная любоў яго выйшла замуж.

«Спакутаная, недаверлівая душа» Андрушкевіча з той даўняй пары, з таго першага падману такая асцярожная, калі справа тычыцца ўсяго, што звязана з асабістым жыццём. Таму і не спяшаўся ён пайсці на збліжэнне з Тамарай Клімавай, якая пазней стане яго жонкай. Чаго баяўся? Падману, няўпэўненасці ў сваіх і яе пачуццях? Пісьменнік не спяшаецца расставіць акцэнт, паказваючы свайго героя ў тых ці іншых абставінах, даючы яму магчымасць «самому» паразнаму паўстаць перад чытачом. Гэтая аўтарская «ненадакучлівасць» таксама прываблівае, паколькі пазбаўляе раман запраграмаванага героя, а нас, чытачоў, — сустрэчы з яшчэ адным ідэальным персанажам.

Дзеянне «Асенніх мелодый» адбываецца на шырокім фоне грамадскага жыцця пачатку 1930-х гадоў. Найбольш значныя па-

дзеі яго знаходзяць пэўнае праламленне ў характарах герояў, у першую чаргу ў лёсе Андрушкевіча. Паром сталага мастака выпісаны эпизоды, дзе расказваецца, як няпроста, нават пакутліва ішла да грамадскай праўды пра камуністычнае падполле, партызанскую барацьбу ў тыле ворага ў гады Вялікай Айчыннай вайны. Псіхалагічна — загляблена перадае І. Навуменка тую атмасферу, што стварылася ў краіне пасля смерці Сталіна, дакладна пранікае ў сутнасць паводзін людзей, якія жылі з верай у бязгрэшнасць «самага геніяльнага» і пасля вымушаны былі павольна ацэньваць свае колішнія ўчынкi. Па-сапраўднаму хваляюць нас лёсы былых сувязных, якім пасля вайны ніхто і не дапамог атрымаць адпаведныя даведкі аб удзеле ва ўсенароднай барацьбе з фашызмам.

Нельга не заўважыць, што пісьменніку ўдалося праўдзіва перадаць атмасферу ў тагачасным навуковым асяроддзі, часам нават угадаюцца канкрэтныя прататыпы персанажаў. Асабістае жыццё Андрушкевіча, убіраючы ў сябе рэха гэтых і іншых, не менш значных падзей, пачынае бачыцца ў раманае тым важным звяном, з якога паўстае чалавек ва ўсёй шматграннасці і паўнаце яго асобы. Тым больш відэочынная неадпаведнасць ідэалу каханых і яго ўвасаблення ў жыцці

Андрушкевіча. Адсутнасць сямейнага шчасця хутчэй за ўсё вытлумачаецца тым, што і Тамара Іосіфаўна з гадамі, як і муж, не пазбылася колішняй рамантычнасці. Убачыўшы яшчэ ў маленстве «прыгожжа, нібы ў казцы джыгіта», яна з гадамі не страціла мары сустрэць у жыцці незвычайнага чалавека. Будзённасць жа вельмі і вельмі далёкая ад казкі, а рэальнасць ад ідэалу.

Аднак ці такія ўжо нешчаслівыя Андрушкевіч і Тамара Іосіфаўна? Тое, што Андрушкевіч у хвіліны роспачу, раўнуючы яе (свае ўзаемаадносіны з Ірынай Русецкай спрабуе падаць як адказ на здраду жонкі), прыходзіць да высновы: «Развесціся з жонкай, пакінуць дзяцей, значыць, перакрэсліць будучыню», можна было б спісаць на рахунак звычайнага практыцызму героя, яго боязі страціць сямейны, няхай і ўяўны камфорт, пашкодіць далейшай навуковай кар'еры. Можна было б, калі б не адчуванне, што Андрушкевіч за высокае каханне прымае звычайную закоханасць.

Прымушаючы задумацца над шчасцем сапраўдным і ўяўным, тым, што ёсць на самай справе і каханнем, якое, падобна жар-птушцы, здольна толькі на нейкі момант з'явіцца на далёкай дзеі, пісьменнік у раманае «Асенніх мелодый» закранае і пытанні камунікабельнасці ча-

лавека ва ўмовах ўсёўзрастаючага тэхнічнага прагрэсу. Любоў і абавязак непадзельна звязаны між сабой. Аднак яны знітаваны і яшчэ з такім важным паняццем, як чалавечнасць. Тое, што адбываецца з Андрушкевічам, выходзіць за рамкі прыватнай гісторыі, набываючы і сацыяльна-грамадскае гучанне, бо ад таго, наколькі чалавек шчаслівы ў асабістым жыцці, у многім залежыць і яго грамадская значнасць.

Майстар апавядання (згадаем кнігі «Семнаццаці вясной», «Хлопцы - равеснікі», «Таполі юнацтва» і іншыя), І. Навуменка не развітваецца з гэтым жанрам і ў апошнія гады, хоць, магчыма, звяртаецца да яго не так часта, як таго хацелася б. Аднак тым нямногія творы «малога жанру», што змешчаны ў новай кнізе, сведчаць аб уменні аўтара ствараць па-сапраўднаму значныя, праўдзівыя і пераканаўчыя чалавечыя характары. Як, напрыклад, у апавяданні «Якая доўгая вайна...».

Герой твора Павел Дубавец, чалавек неапагога веку, на схіле гадоў спрабуе асэнсаваць, як жыў дагэтуль, да чаго імкнуўся і чаго дасягнуў. Не сказаць, каб надта ладзілася Паўлава жыццё: сямейнае шчасце як быццам абмінула яго, не ўсё добра і ў сына. Ды толькі Дубавец з людзей, якія прываблі-

ваюць сваім унутраным характарам, да іх, як на агеньчык у цемры, імкнучца іншыя, бо ведаюць, што заўсёды могуць сагрэцца душой, спакутанай па добрым і чалавечым.

Назва апавядання сімвалічная. «Доўгая вайна» для Паўла Дубаўца, такая доўгая, што і цяпер, праз дзесяці гадоў пасля перамогі, ён многае асэнсоўвае нанова. Асабліва хваляюць героя ўзаемаадносіны з колішнім сябрам Міхасём Нагібовічам, у якім ён у гады юнацтва «адчуваў... блізкаю душой». Ды сталася так, што дарогі колішніх сяброў пасля вайны разышліся. Не мог дараваць Дубавец Нагібовічу жаныцбы на дачце здрадніка. Але ці такія ўжо праведны ён, Дубавец, у гэтым суровым прысудзе?

Шырокі маральна-этычны фон ахопліваюць і іншыя апавяданні — «Стара - Віленскі тракт», «Выбар», «Канцэрт Майсеева ў Нью-Йорку», якое, праўда, гучыць крыху замалёванна, «Сямён Гуляш», «Неспаской», «Год карася». Што тычыцца апавяданняў «Балотца між лесам» і «Мішка Дудзік і сабака Рудзік», дык ці трэба было ўключыць гэтыя творы ў зборнік? Усё ж яны адрасуюцца дзецям.

Алесь МАРЦІНОВІЧ.

Мікола АРОЧКА

3 новай кнігі
«ХЛЕБ І МОВА»

Хлеб і мова

Дзівосная павязь між вамі — як тайна,
Каханая мова, духмяны хлеб,
Мы думалі, хлеб —
Гэта гул камбайнаў,
Што з поля прагналі пакутны серп.

Мы думалі, хлеб — рычагі, штурвалы,
З якіх прыкіпеў да далоняў мазут.
Ды гэтым далоням чагось не ставала,
Каб хлебам разжыўся
Мой родны кут.

З маленства мне помніцца:
Хлеб наш трывушчы,
Гаркавы, пахучы, хоць грубы памол.
Дастанеш на скібіну скарку з тлушчу...
Абсела дзятва...
Роднай мовы стол!

На хлеб і на слова — святая патрэба
На дол не кідалі іх — ані крупін.
Ды рвалася цяжка
Павязь між хлебам
І словам зямлі тваёй,
Беларусін.

Пагарды іржа...
Нашто тая павязь?
Ці хлеб не ўскалосіць без слова
свайго?

Пабольш лемяхоў!
Гукі мовы — дробязь.
Паболее матораў ды тых рычагоў!

Чаму ж тады грудай бяздомна ржавее
Уладарка тэхнічная ўскрай сяла?
Акінуты кавал зямлі ўдавец,
Дзіцэ — без рук трапяткога цяпла?

У хлеба і слова — адны ж карэнні
Духоўнасці роднай, трывог і сноў.
Ці можа ісці хлебадайна тварэнне
Без гэтых карэнняў
І родных асноў?

Ці можна адсекчы перапляценні,
Што ў роднае слова і ў хлеб ураслі?
Ці можна пакінуць
душу без адзення,
А потым дапытвацца хлеба ў зямлі?

О, колькі ўжо сэрцаў бескаранёвых,
Дзе водар радзінны завяў, зачах.
Калі ўжо шукаць рычагоў абновы,
То варта і ў мовы
Спытаць пра рычаг.

Трактат аб гаспадары

1.
Я навуковец... Стыль аналітычны
Мае радкі і меціць і псуе.
Пішу трактат...
Хоць вершам і нязвична
Чапаць душу тэорыі свае.

Я ведаю, грашыць крыху наівам
Тэорыя майго Гаспадара.
Тегга incognito...

Ён мне — як дзіва,
Якое мне даследаваць пара.

Разважыць без гарачкі непрымальнай,
Хоць і нутро смільць — як на пажар.
Перада мной жа ты —
нацыянальны,
Свядомасці высокай Гаспадар.

2.
Я Тваю постаць толькі прадчуваю,
Аднак прыход вяшчую і маю.
Калі жыве святая любасць краю.
То Ты ўдыхнеш яе —
ў сваё люблю!

Люблю зямлю — усёй сыноўняй сілай,
Хай гром — з ядра!
Ці золь ліхіх вятроў.
Здаўна ў зямлі Тваёй і ў Тваіх жылах
Адна жывая цыркулюе кроў.

Ты не ўяўляеш,
Проста Ты не можаш
Сябе асобна мысліць без яе.
Калі што з ёю станецца, крый божа,
То па Табе, па першым, яно б'е!

Пра люд свой, пра жывога чалавека,
Пра хлеб надзённы, скарбы дабрата
З такой заўзятасцю —
пра іх бяспеку! —
Апекавацца можаш толькі Ты.

3.
Не супраць Ты любых арыентацый:
Няхай — паляк ці рускі, ці яўрэй.
Для кожнай з нацый
Хопіць шчырай працы —
Жыві, будуйся і душой мудрай.

Але няхай і кожны сваім тварам
Абернецца з надзеяй да Цябе.
Бо выбухам, патопам ці пажарам
Бяда па кожным,
як Чарнобыль, б'е.

Няхай спрыяе кожны, каб нямарна
Гаспадара зямлі паклікаў час.
Бо засланяючы свой край ахвярна,
Ён стане і заслонаю для вас.

Умеем мы азорыць справу сцягам.
Але Твая адказнасць, Гаспадар,—
Ад першага ядра да саркафага
Прыкрыць сабой —
любый распад ці ўдар.

4.
Братэрства нашых нацый —
Гэта Дрэва,
Дзе ў кронне шмат разлапістых галін.
Балюча Дрэву, цяжка, вельмі дрэнна,
Калі зляціць хоць парастак адзін.

Тым больш, калі бяда ссячэ галіну,—
Заные раня, карань задрывыць!
Ды скажа Дрэва:
«Я то не загіну
І без галіны буду неяк жыць...»

І Дрэва свету, пэўна, скаланецца,
Калі галіна рухне пад бядой.
І сарцавіна войкне, нібы сэрца,
Ды і яна загоіць свежы боль.

А што ты скажаш, лапіна, якую
Бяда знянацку выдзера з камля?
Ты ссечанай не хочаш быць... Такую
Ніколі не адродзіць больш зямля.

Не верне жаўтадзюбых гнёзд і рэха
Гаёў вакольных...
Сучча — на касцёр!
І абгарэлая зямля пашэрхла,
Дзе попел і распад — нібы дакор...

5.
Няўжо ў Тваёй галіны лёс фатальны,
Што ўсё глыне, як незваротны дэр?
Ну што ты скажаш,
мой нацыянальны,
Свядомасці высокай Гаспадар?

А тое, што Ты іменем любові

Прадбечы і адхіліш загадка
Усё, што грозіць —
хлебу Твайму, мове,
І ў край свой не дапусціш небыцця.

Вера і хімера

Паэтаў грамадзянскіх і герояў
Прывыклі мы «за мужнасць» усхваляць.
Ды як яны сумелі ў час застою
Герояў, ордэнаў —
Панахапаць?

Затым — адхрышчвацца:
«О, як я верыў!
Мяне зноў падманулі, падвялі.
Як я забыў, што воўк бывае шэры
І голямі так часта — каралі!..»

І каралі... І мэтры-лаўрэаты,
Што здру ўглыб не перліся —
У брод!
«Адзін за ўсё я самы вінаваты,
За выраканне мовы роднай, хаты...»
Віна, заўважае, варта ўзнагарод!

За гэтую правіну — проста дзіва! —
Вы не гублялі званняў і пасада.
Ішла прыбайка шчодра за хлуслівы
У грамадзянскіх масках маскарад.

А колькі даў заслуг
Крык абурэння
На безаблічнасць зла — на круцалёў,
Мяшчан і бюракратаў —
без памкнення
Нашчупаць злопрычынасць каранёў.

Адкуль нястачы — хлеба і да хлеба?
Матэрыі і духу?
Колькі страт!
Клянучца прававерна маргаслепы,
Як трыццаць, пяцьдзесят гадоў назад.

Гоняць «кулакоў»...

Пішу па заповету Алеся Пальчэўскага,
які разам з Платонам Галавачом быў
сведкам падзеі.

Глядзі, Платон...
Замры тут, на рагу.
Злачынец гоняць, нейкіх абарванцаў.
Ці лепш сыйдзем далей, брат, ад граху.
Штось грудзі пачынаюць задыхацца...
Глядзі, Платон,
Ад лапцяў пыл і стогн.
Уніз — па Валадарскай — шоргат бруку.
Такіх не помніць вуліца калон,
Такога вусцішна-нямога груку.
Як перавяслы — рукі...
На плячах
Прыгорбленых — мяшэчкі, торбы,
клубкі.

Ды сцягасць невымоўная ў вачах —
Без жаднага чакання паратунку.
Адзін — як быццам аступіўся збоку
І брук мяце касматай галавой:
Разбэрсалася змейкаю валок...
Дайдзеш і босы — штурхае канвой.
Глядзі, Платон,
Іх, пэўна, гоніць кара.
Вам гэта за пажаднасць, багачы.
Апловчаецца зло — толькі ахвярай.
Бо як інакш зямлю засцерагаць,
Людскія душы — ад зямной улады?
Уладу, што душыла нас мяжой,
Час перакроіць жорстка, па загаду!
А разам — і людзей крыві чужой...
Чужой?

Прыгледзься да прыгорбленых, худых.
Ты бачыш мазалістыя далоні?
Дымяцца сівізной пакутнай скроні.
Ці рукі тыя варты мер крутых?
Дыхнула баразною, пылам, потам
Ад апранахаў, рваных кажушкоў,
А, можа, гоняць тут не кулакоў?
Платон,
Што вочы трэш ад пылу ўпотаў?
Зірні на той суконны палітон:
Найначай — з гаспадарнікаў культурных.
Іх фермерства кульнута — пад адхон!
Платон,
Чаго ўтаропіўся пахмурна?
Не быдла гэта ж гоняць на забой —
Рупліваець гаспадарнікаў спрадвечных...
Пацпевае ад думак недарэчных:
Платон...
А, можа, гэта — нас з табой?

ГНАТ нудзіўся за ста-
лом. З худога твару яго
задуманна і змрочна гля-
дзелі жалудовыя вочы
пад сівымі калматымі
бровамі. Рэдкія, з сівізной, валасы
былі зачасаны на патыліцу, адкрыва-
лі рэзаны маршчынамі лоб ужо не-
маладога чалавека.

— Не прыехалі... У дзень смерці
бацькі не выбраліся... Не абяцалі б,
— дакорліва прабурчаў ён і адкінуў-
ся да спінкі стула. Глухі і ахрыплы
голас падняў з ложка маці.

Яна выйшла з другой паловы хаты
ў шэрай хустцы, валёнках, вагоўцы.
З цяжкасцю адолела некалькі мет-
раў, прысела на лаўку і застыла,
склаўшы на каленях рукі. Згасаў
дзень, і змрок затапіў пустую, з вы-
цвілымі шпалерамі хату. Звонку быў-
ся ў сцены тугімі парывамі лістапа-
даўскі вецер, было чутна, як шумеў
голым голлем сад і нехта шамацеў і
шкробся на гарышчы.

Ігнат узняў вочы на маці, ахінуў
жаласлівым поглядам яе маленькую
цёмную постаць, намагаўся зразу-
мець, пра што яна ў гэту хвіліну ду-
мае. Але твар яе нічога не выгугляў,
нібы скамянеў. Ігнат памкнуўся суче-
шыць маці, сказаць нешта ласкавае,
бадзёрае, але раздумаў: ужо даўно
ўсё было перагаворана.

— Мо выпіў бы, сынок? — азва-
лася маці рывучым танючкім галас-
ком. — Ёсць настойкі трохі каліна-
вай. Бацька піў ад сэрца.

— Аднаму, мама, не хочацца...
— Не прыдзе ўжо, мусіць, ніх-
то... Ні Восіп, ні Антось, ні Аксана...
У кожнага сваіх клопатаў досыць. —
пакорліва, з жалем гаварыла яна. І
словы яе пазбаўлялі Іgnата апошняй
надзеі, балюча вярэдзілі сэрца.

— Прайдуся я, мама... Яшчэ
апошняга аўтобуса не было.
Ён апрануўся і выйшаў на вуліцу.
Вецер з шалёнай сілай дыхнуў яму ў
твар, сцэбануў дробным дажджом са
снегам, спіхнуў пустое вядро з ла-
вачкі ля студні, сарваў з плота праз-
рысты мяшэчак і панёс яго недзе ў
агарод. Потым нечакана ўсталвалася
цішыня і ўсё прыталася. Халодная
імгла заўладарыла наваколлем. У ёй
патагнулі палеткі з плячотна-зялёным
аксамітам руні і бурая самотная рал-
ля, і лясок, праз які ішоў цяпер Іг-
нат.

Дарога была цяжкая: засмоктвала,
ліпла да ботаў густая гразь. З дрэў
схвалілася на галаву прыгаршчы сцю-
дзёных кропель. Ігнат падняў каўнер
паддзёўкі, нетаропка крочыў да шлі-
ху, дзе быў аўтобусны прыпытак. Як
ён хапеў, каб хоць хто-небудзь з ро-
дзічаў прыехаў, жывой гаманой ускла-
дзіхнуў абрыдлую цішыню, развёў
невывосную тугу, ад якой нікуды не
схавацца, не ўцячы!

Вось ужо два месяцы, як ён дзіку-
ном жыў у глухой вёсцы, добраахвот-
на асудзіўшы сябе на выгнанне, каб
падзяліць з маці яе горкую адзіноту.
Яна нарадзіла чацвёра дзяцей, выга-
данала, выправіла ў людзі і застала-
ся зусім адна, ужо не здатная да ра-
боты.

Нарэшце лес расступіўся, і пясча-
ная сцэжка злілася з шліхам. Ігнат
схваўся ад пранізлівага веграў ў гус-
тым сасонніку, закурыў цыгарэту,
стаў пільна сачыць за дарогай. Гусцеў
змрок. Ад маўклівага лесу вяла глы-
бокім сном і журбой. Над
шапкамі сонсаў і елак ліллі шэрыя
хмары, церушылі на зямлю дробныя
мокрыя сняжынкі. І — ніводнай жыв-
вой душы навокал. Аднак неўзабаве
Ігнат згледзеў чорную постаць, якая
хутка набліжалася. Гэта ехаў на ве-
ласіпедзе незнаёмы вясковец. Ён уба-
чыў Іgnата і, не прыпыніўшыся, гук-
нуў:

— Не будзе аўтобуса! Не чакай!
Апошні рэйс знялі!
Ігнат не паверыў чалавеку і яшчэ
ўпарта чакаў з паўгадзіны. Аўто-
бус так і не прыйшоў...

Ярка лампачка пад столлю асвят-
ляла брудна-белую печ, яе зашымаль-
цаваны бок, стракатае адзенне на
цвіках ля парога, палінялыя масніцы
са шчылінамі. Зноў нячутна з'явілася
маці, прысела на краек табурэта, на
якім некалі сядзеў бацька.

— Не было аўтобуса, кажуць,
апошні рэйс знялі, — абыхава ад-
казаў на яе маўклівае пытанне Ігнат.
— Ну во, я так і знала, як жа
яны маглі дабрацца? — Колькі ж
тых людзей са свету едзе дамоў!..

Яна даўно даравала дзецям і цяпер
проста хацела перакінуцца некалькі-
мі словамі з Іgnатам — такім маўк-
лівым і няласкавым. Яна сумавала
без людзей, заўсёды была рада пага-
варыць, успомніць былое і магла га-
дзінамі расказаць пра сваю мала-
досць, пра вясковцаў, калектывіза-

цью і вайну.

— Во, як не стала Піліпа, дык ён у сне штоноч і прыходзіць да мяне. І ўсё наша жыццё з ім як на далоні... І колькі ж усяго было, і так даўно, а вот жа помніцца! Дзе тая калектывізацыя, а як цяпер бачу: прыехаў Піліп з раёна і кажа: «Ну, маці, паздраўляй — прэзідэнтам назначылі». Абарвалася маё сэрцайка. Страх які, божа ж мой! Колькі людцаў пагінула! Пасля раскулачвання такая варажасць разгарэлася! Багацейшыя, як паны Рабэцкія, пакідалі свае маёнкі і ўцяклі. А каго ж сілаю ў Сібір. «Ты што, асіраціць дзяцей хочаш?» — загаласіла я. Ты, сыноч, толькі

разам з ім у горад, уладкаваў яго ў новую шматпавярховую бальніцу. Дамогся кансультацыі славутага прафесара. Высачэзны, басісты, той бадзёра размаўляў з бацькам у суседнім кабінэтку. Ігнат пераступаў з нагі на нагу ля стала медсястры, і хвіліны здаваліся вечнасцю. Нарэшце прафесар выйшаў, пачакаў, калі Піліп апранецца, папрасіў яго:

— Пагуляй, бацька, хвілінку па калідоры. Мы тут пагаворым, як цябе лепей лячыць, шчыльна прычыніў за старым дзверы, павярнуўся да Ігната:

— Мушу сказаць вам праўду: ад такой хваробы не ратуе і сам бог.

усё гэта — сядзібу, зямлю? Столькі перажылі мы тут з бацькам, пакуль вас на ногі паставілі! Ніколі не казалі пра гэта, а цяпер мушу прызнацца — тут кожная травінка сэрца саграе, кожны каласок вока цешыць... Не, мае любя... А калі што якое — людзі не пакінуць. У нас тут свой вясковы тэлеграф — не засвяцілася вечарам акно, хто-небудзь і заскоча паглядзець — ці жывая. Яшчэ не абязлюдзела вёска.

Простыя і шчырыя матчыны словы апыклі Ігната, пятлэй перахапілі горла — ні дыхнуць, ні слова сказаць. Ён баяўся ўзняць вочы, каб ніхто не ўбачыў ягоных распачных

Той і згаджаўся і не згаджаўся з ёй. Ён разумеў і ўхвалюў яе самаахвярную любоў да дзяцей, але асуджаў за стойкую непрыязнасць да вёскі. Анюта рэдка ездзіла туды, пазбягала сустрэч з землякамі і ўспамінаў пра сваё бясхлебнае нярадаснае юнацтва, калі яны з Ігнатам, як напужаныя гракі, сарваліся з бацькоўскай зямлі.

Ігнат нагадаў той далёкі час, калі яны пасля роспісу ў гарадскім загсе астаяваліся ў малюсенькай хацінцы ўскрай горада. Там і нарадзіўся іх першынец, Алесік. З гэтай нагоды завітаў бацька з падарункамі і вясковымі прысмакамі. Пагасцяваў з паўдні, на развітанне сказаў:

— Ты не сярдуй, сыноч. Можна, не ў сваё дзела лезу, але нягожа так: не разумею, жывяце ці то ў хлевушку, ці то ў сабачай будцы... Давай мы з табой добры дом змайструем... Лесу я дастану. За пару гадкоў і скідаем. Ды падавайся ты, сыне, назад.

Бацькавыя словы ўскалыхнулі Ігнату душу. Ён і раней не раз разважаў аб сваім жыцці, і выснова была адна: здрадзіў — бацькам, зямлі. Пасля расстання з бацькам, ён доўга блукаў па вуліцах, думаў, спрабаваў душой працівіцца неадольнаму жаданню вярнуцца, каб звіць гняздо пад бацькоўскім дахам. І не змог.

Сваім патаемным ён не падзяліўся з Анютай, не растлумачыў, чаму часцей стаў ездзіць дамоў. У двух з бацькам вывозілі з лесу і абцэсвалі бурштынавыя звонкія сасонкі, залівалі фундамент, складвалі зруб і печ. Усё да апошняга цвічка рабілі самі. І праз два гады ўзняўся на Піліпавым гародзе прыгажун-дом, пад чысты вугал, з карункавай ліштвай.

Але надарылася так, што якраз, калі збіраліся рабіць улазіны, а Ігнат напісаў ужо заяву аб звальненні, яму выдзелілі пакой у заводскай камунальцы. І Анюта сказала як адрэзала:

— Не спадзявайся, не паеду! Завод нас адзеў і накарміў. Жывём не горш за іншых. А там зноў гарбаціцца трэба ад цямна да цямна, каб атрымаць капейкі. Досыць! Нагаладалася і нахаладалася. Яшчэ і цяпер адагрэцца, ад'есціся не магу.

Гэту крыўду на жонку ён пранёс праз усё жыццё. Яна нагадала хранічную хваробу, што то затухала, то ўспыхвала з новай сілай. Мажліва, і не дараваў бы Анюту, калі б не любіў.

Дом прыкупіў сусед — Іван Бягун. Тры сыны яго засталіся пры ім, трэба было рассяляць. Колькі Ігнат ні праходзіў паўз дом, заўсёды на нова перажываў крыўду.

Стары гадзіннік — зязюля адкукаваў поўнач.

Вечер перастаў біцца ў вокны, але ўзмаціўся дождж, абрынуўся шквалам на дах, стукаў па ім нібы гарохам, ручаямі шумна сцякаў на зямлю. Гэтыя адвечныя гукі закалыхвалі, атуплялі.

Ігнат выбраўся з-за стала, выйшаў на падворак, нырнуў, як у вёр, у золкую вільготную цемру. Доўга стаяў, пакуль наскрозь не прамок і не скалеў. На сон ужо не цягнула. Яму хацелася разабрацца ў сваіх пачуццях, вызначыцца ў адносінах з маці, сваякмі, жонкай і дзецьмі. «Я загнаў сябе ў нейкі тупік, — разважаў ён. — Я зрабіў нешта не тое, не так. І не ведаю сам, чаго хачу, што мне трэба. Мне тут невыносна цяжка... Што ж цяпер рабіць, як жыць?»

Ён нагадаў першыя ціхі дні пасля гарадскога тлуму, калі цешыўся свабодай, як тая рыба, што трапіла зноў у чыстую ваду. Зранку да вечара хадзіў па лесе, шукаў бярозавую чагу, настойкай з якой лячыў стравінік і печань, збіраў познія грыбы, сушыў мох, каб заканапаціць да зімы сцены хаты, сядзеў з вудай ля рэчкі. Адгарэлі апошнія дні восені, пайшлі нудныя, зацяжныя дажджы, сырая імгла занавесіла далачыні, адгародзіла хутар ад вёскі. Усё навокал: і зямля, і сад, і лес былі мокрыя, панурныя, журботныя. Ігнат рана клаўся і рана ўставаў, падпальваў у печы, варыў немудрагелістую ежу для маці і сябе, потым бяздумна ляжаў на канале, ці чытаў. Але кнігі, як і туліяне без работы, стамлялі яго ўжо вядомымі ісцінамі, дробязнымі клопатамі, прымітыўнымі пауццямі.

Адночы, нібы згаварыліся, прыехалі Восіп, Антось, Аксана, наведзі гарадскіх гасцінцаў, ажывілі хату галасамі. Работы не было, і яны схадзілі да Гайны, патуляліся па двары, паспрабавалі збіраць на агародзе каменне. Аксана мыла падлогу, бялізну, карміла старую і падоўгу з ёй пра нешта гаварыла. Перад ад'ездам нечаканна ўсхадзіўся Восіп, задзірліва абвясціў пра сваё права на сядзібу.

(Заканчэнне на стар. 14—15).

ПРОЗА

Анатоль ЖАЛЯЗОЎСкі

Ўдзі, сыноч, ідзі!

АПАВЯДАННЕ

хадзіць стаў, а Аксана — на руках была яшчэ. «А як жа я мог думаць пра сябе, калі ўлада савецкая мне даверыла...» — адказаў ён... Ох і нагаваліся мы тады! Памятаю, ночку ўварваліся ўтрох з вінтоўкамі. «Давай, Піліп, налівай, вып'ем за сустрэчу і расстанне ды правядзем цябе туды, адкуль не вяртаюцца... Хоціць, дастаршынствавай, пакамандаваў». Павалілася я на падлогу — маю, каб злітасцівіліся. А ён, Піліп, злосна прыкрыкнуў на мяне: сціхні, маўляў, ды і кажа ім: «Мяне народ камандаваць паставіў... Ну, заб'еце і што? Заўтра іншы, гэтакі, як я, на маё месца стане». Ці то служаліся, ці то пашкадавалі, але не кранулі бацьку. Толькі выграблі апошнюю муку і брытву адабралі... Доўга няголены хадзіў Піліп... А ў вайну готу праклятую і немцы, і паліцаі да сцяны не раз ставілі, за сувязь з партызанамі... І ўзнагародзілі потым не абмінулі, і заслужаным калгаснікам назвалі. Слава і пашана... Толькі жыць ужо некалі...

Але на гэты раз маці нічога не сказала, моўчкі пасядзела і зноў падалася ў свой куток, а Ігнат нагадаў бацьку, яго апошнія дні жыцця. На пачатку верасня Ігнат прыехаў да старых, каб паматчы прыбрацца на агародзе. Але бацька не абрадаваўся, як на чужана, глянуў на сына мімаходзь і чамусьці разгублена. Гэты нязвыклы пагляд разбулача ўкалоў Ігната.

— Што з табой, тата? — Не ведаю, сыноч. Ногі нешта апухлі і сілы зусім не стала. Мусіць, аджыў я сваё, — не адразу азваўся бацька і ўзняў на сына вочы. Яны здаваліся незвычайна вялікімі на высахлым твары. І было ў іх столькі распачы, мальбы аб паратунку, што ў Ігната здрыганулася сэрца. Ён дакрануўся да бацькавага пляча, адчуў нязвычайную халоднасць, дзіцячую кволасць яшчэ не так даўно налітага сілай цела.

— У бальніцу табе, тата, трэба. І неадкладна. Падлечыцца... А нейкі бязлітасны голас прырэчыў: «Дарэмна, рыхтуйся да горшага».

Бацька не даслухаў яго, узяў граблі, падаўся зграбаць салому. А Ігнат стаяў, прагна курнуў, безабаронны перад ахапіўшай яго трывогай. Дзень разгараўся незвычайна прыгожа. Шчодро асветлены сонцам, палымнеў барваі і ззяў золатам лясок у канцы агарода, да нябеснага блакіту цягнуліся сярэбраныя ніткі пауціны. Ігнат любіў гэту цнатлівую пару з прытомным сонечным святлом і фантастычным буйнем фарбаў, пакорлівай маўкліваасцю палёў. Душы ягонай заўсёды было ўсцешна ад дзівоснай сугучнасці з родным куточкам зямлі. Але ён не бачыў гэтага характара...

Бацьку ён тады ўгаварыў паехаць

Але паспрабуем праапэрыраваць.

...Пасля аперацыі бацька нерухома ляжаў, прыкуты да белага ложка. Маленькі, дапытанту высахлы, ён не надоўга адплюшчваў празрыстыя, літасціва-пакорлівыя вочы, калі прыходзіў сын. Ігнат гаварыў яму нешта, хлусіў, што хутка той пойдзе дамоў, будзе жыць доўга, глядзіў яго знявечаныя работай рукі з успухлымі венамі і тоўстымі, няграбнымі пальцамі, што нерухома ляжалі на коўдры. Ён бачыў, што жыццё пакідае бацьку, па кропельцы выцякае з яго цела, як вада з дзіравай пасудзіны. Яго ахапілі нянавісць і агіда да самога сябе, за тое, што бясіліны абараніць бацьку. І калі ўранку пазванілі з бальніцы і сказалі, што бацька памёр, Ігнат горка заплакаў. Ён плакаў не толькі па бацьку, але і па сябе, па сваёй жонцы і дзецях, якім таксама суджана прайсці свой зямны шлях і адбыць туды, дзе ўсе роўныя перад богам і вечнасцю.

Пасля пахавання, калі аднавіскоўцы пакінулі асірацелы хутар з вялікім яблыневым садамі, у хаце засталіся толькі самыя блізкія.

— Ну што, мама, як далей будзем? — парушыў цнатлівую цішыню Ігнат.

Паабалал яго сядзелі браты: невысонкі, каржакаваты, кучаравы Антось і смуглявы, з раскосымі, як у мангола, вачыма, Восіп. Абодвум — за сорака. Сястра Аксана — з твару копія маці, змучаная работай і дзецьмі, маўкліва прыбрала посуд.

— А ніяк, — адазвалася маці, абьякавая, знясіленая горам. — Колькі бог дасць, пажыву. Але хутчэй бы да бацькі. Натамілася...

— Навошта вы, мама, так?.. Мы ж не пакідаем вас адну, — жаласліва сказала Аксана.

— Ну што — я? — прырэчыла маці. — Жывіце па-людску, дзяцей гадуйце... А я тут сама як-небудзь.

— Так нельга, — разважліва прамовіў Антось. — Давайце да мяне... Месца хоціць. А адной вам — нельга. Ці мала што... І вады падаць некаму.

— Ды і ў мяне, маці, ты не будзеш лішній, — перабіў Антосю Восіп. — Унуку вунь увесь час «баба», ды «баба».

— У мяне ж кватэра вялікая! — амаль што крыкнуў Ігнат. — Навошта агарод гарадзіць? Нам з жонкай веселей будзе.

І зноў усталявалася гнятлівая цішыня. Але ніхто не спрабаваў ускалыхнуць яе, усе закалі, што скажа маці. А яна сядзела нерухома, нібы застыла, абедзвюма рукамі абапранымі на кіёк. Потым схаміянулася, акінула дзяцей ласкавым, спачувальным поглядам, прамовіла:

— Не, мае дарагія, нікуды я са сваёй хаты не пайду. Як жа пакінуць

слёз. Восіп і Антось таксама пахілілі галовы, плыня ўглядзіліся ў затаптаную падлогу. З апошніх сіл трымалася Аксана, каб не заплакаць.

— Як знаеш, мама, — нарэшце перасліў сябе Ігнат. — Яно, можа, і праўда — старое дрэва на чужой зямлі рэдка калі прыжываецца.

Змучаны, разгублены, яны пакінулі надвечоркам маці ў асірацелай, нязвычайна прасторнай хаце.

Ігнат адразу стаў клапатаць пра пенсію. А калі ўсё было зроблена, развітаўся са сваёй ліпейкай, дзе праліваў пот больш як трыццаць гадоў. Таварышы падарылі на памяць тоўсты брызентавы камбінезон. Ён павесіў яго ў калідоры на самым відным месцы. Спакаваў рукзак і праз дзень-другі наважыўся паехаць да маці. Але нечакана жонка ўспрыняла яго рашэнне як знявагу, як нейкі неразумны парыв.

— Што ты там будзеш рабіць? — ускінулася яна, калі Ігнат наведзіў ёй пра свой ад'езд. Анюта прыцкалася спіноў да сцяны маленькай, як клетка, куханькі, не зводзіла з Ігната вачэй, поўных слёз.

— Найдзі сабе дзела, — вінавата апраўдваўся ён і доўга мяшаў лыжачкай даўно астывы чай. — У калгас пайду. У кутно, можа, а не — дык і ў старажы...

— Пра мяне ты падумаў? Хто я цяпер? Удава пры жывым мужыку? Людзі смяяцца будучы.

Вочы яе зноў патанулі ў слыхах, нос пачырванеў, рукі нервова трэсліся і скублі краёк фартуха. Яна была разгублена, няшчасная і такая родная, што ў ім з новай сілай успыхнула горкая віна перад Анютай. Яму хацелася падысці да яе, прылашчыць, сусцешыць. Але нешта ўстрымлівала, і Ігнат, падавіў шкадобу, ціха сказаў:

— Паймі ж і ты мяне, Анюта... Не магу я кінуць маці адну.

— Вас жа многа — дзяцей. Можна па чарзе ездзіць. Яна не толькі твая маці, але і тваіх братоў і сястры! — злосна крыкнула яна. — Такі жаласнік!

— Кідай ты, Анюта, сваю фабрыку. Паедзем назад у вёску. Хоць пад старасць пажывём, як людзі, — прымірэнча прапанаваў ён.

— А пенсія? Хто мне яе дасць? Усё жыццё прастаяла за станком, аслепа, рукі-ногі пакалечаны... А цяпер ніш! Год да пенсіі застаўся. Ды і чаго там яе не бачыла? Чыгуны пудовыя цягаць ды свіней карміць? Не, ужо! Адвукла я ад вёскі. Нічога мне ад яе не трэба. Ні паветра, ні зямлі... нічога.

— Досыць і маёй пенсіі, — перапыніў яе Ігнат. — Ці многа нам трэба?

— Трэба, Ігнат, трэба — дзецім памагаць. Інжынерам-стобурлівакам, — упарта наступала яна на Ігната.

ТАКІЯ фестывалі маюць на мэце абмен вопытам і пашырэнне кантактаў дзеячаў тэатра, а для студэнтаў лепшую практыку і ўявіць нельга. І практыку не пасіўную («сяджу і гляджу»), як часцяком гэта робіцца ў нас, а дзейную, бо можна ўзяць удзел і ў спектаклях, і ў абмеркаваннях, і ў прыватных занятках вядучых майстроў. Праграму люблянскага фестывалю я б назваў перанасычанам, бо за 6 дзён мы муслі паглядзець выступленні лепшых лялечных школ свету, асобна праграмаю ішлі лепшыя югаслаўскія спектаклі, былі запрошаны вядомыя салісты — лялечнікі для практычных заняткаў, прапанаваны вялікія відэапраграмы. Трыццаць пяць спектакляў дакладвала праграма, сярод якіх спектаклі школы з Бельгіі, з Прагі, з Сафіі, з Яраслаўля, з Сеула, з Гаваны, з Бохума, з Берліна, маладзёжнай групы з Любляны; па два спектаклі паказалі палкі і заходнія немцы са Штутгарта. Мы аддалі перавагу вучэбным работам: каб паглядзець, хто ў хуткім часе прыйдзе ў лялечнае мастацтва, каб спазнаць і акрэсліць для сябе перспектывы яго развіцця ў свеце, параўнаць узровень падрыхтоўкі студэнтаў і выкладання. Вазьмуся сцвярджаць, што на фестывалі мы пабачылі амаль поўную карціну развіцця сучаснага лялечнага мастацтва свету, але радасці выпала куды менш за смутак: савецкая лялечная школа перажывае крызіс, што і прадеманстравала школа з Яраслаўля...

Хачелася б тут сітуацыю, якая складаецца на сённяшні дзень у «лялечным свеце». Есць краіны, дзе асноўная ўвага надаецца выхаванню актёра, развіццю ў ім уласна актёрскіх якасцей. Найбольш пераканаўча гэта дэманструе польская школа, тое самае можна сказаць і пра школу Балгарыі. Яны паказалі моцныя, дыхтоўныя, прафесійныя спектаклі, якія ніяк не супадаюць з нашым традыцыйным уяўленнем пра студэнцкія работы. Не зраблю адкрыцця, але нагадаю, што ў лялечным тэатры патрабуецца мысленне,

звязанае з лялькаю; у нашых савецкіх школах яно выхоўваецца блага. А вось пражская школа ДАМУ «прадеманстравала» гэтае мысленне спектаклем «Партрэт» паводле М. Гогаля, і так адмыслова, што я б, напрыклад, не здолеў аднесці гэты спектакль да нейкага віду мастацтва. Лялька там адна,

у школе Заходняй Германіі менш за ўсё надаюць увагі моцнаму голасу ці пластыцы актёра (прынамсі, мне так падалося). Усё скіравана на тое, каб навучыць актёра вельмі дакладна вобразнай мовай сфармуляваць сваю думку і дасягнуць яе да гледача, а калі ўжо торгоць палачкі і нітачкі, дык

якімі лялькамі, якім святлом, эфектычна, стылізавана, хутка, марудна, поўна і да т.п. галоўнае — пра што. Пра што яны збіраюцца нам распавядаць са сцэны...

Там, на фестывалі, я меў гутарку з вядомай балгарскай крытыкай. Гутарку, магчыма, нейкім чынам крыўдую для

ранага разнаволення» нам як дзеячам мастацтва ствараць у бліжэйшым часе (я, да прыкладу, ўціск з боку кіруючых органаў тэатра зараз адчуваю як ніколі моцна), але без гэтага, на жаль, у мастацтве няшмат што можна змяніць...

Можна быць, ілюстрацыяй да маіх прызнанняў быў на фестывалі фільм пра Пітэра Шумана і ягоны спектакль «Эсквота-5». У нечым лёс Шумана — паказальны. Ён развітаўся са сваім тэатрам, як высветлілася, назаўсёды. Ён ездзіць па краінах свету і сачыць — лепшага вызначэння я не падбярэ — спектаклі. Ён вялікі лялечнік, але ў тэатры не любіць актёра, бо той, паводле Шумана, рупіцца толькі пра ўласны поспех, а не пра поспех ідэі, тэатра, спектакля. Шуман разважае пра людзей мастацтва і пра тое, што мастацтва па заказе не бывае. Не бывае мастацтва да вызначанага тэрміну, да даты, паводле нечых жажданняў... Не бывае мастацтва, калі няма ўнутраных прычын у мастацтве для творчасці. Пэўна, гэты крытэрыі занадта высокі, а Шуман — чалавек зможны, калі можна дазволіць сабе рабіць спектаклі толкі тады, калі яму ўздумаецца. Але ў адзіным ён мае рашчю: трэба перапыніць серыянасць мастацкай вытворчасці — як спектакляў, так і іх стваральнікаў...

Колькі слоў пра другі чэшскі тэатр — «Драк» з горада Храдзец-Хралавэ. Маленькі гэты гарадок, паводле вызначэння УНІМА, мае адзін з лепшых у свеце тэатраў лялек. Чэхі і славакі — ішчаслівыя людзі. Яны адны з першых у свеце ўсвядомілі значэнне і ролю народнай традыцыі, падхапілі і развілі яе, першымі сфармулявалі прынцыпы так звананага «лялечнага мыслення». І першым сярод першых гэтым заняўся тэатр «Драк». Потым, натуральна, гэта «заразіла» ўсю краіну, была распрацавана цэлая праграма падрыхтоўкі лялечнікаў, і вось, калі параўнаць колішніага «Дракона» паводле Шварца (адзін з першых спектакляў «Драку») і «Прададзеную нявесту» паводле Дворжака (леташніую пастаноўку), дык абод-

Аляксей ляляўскі, галоўны рэжысёр Дзяржаўнага тэатра лялек БССР

З лялькамі працуюць людзі

Свае фестывалі УНІМА — Сусветны саюз дзеячаў тэатра лялек — ладзіць амаль штогод, і адметныя яны тым, што запрошаныя да ўдзелу краіны везуць туды самыя лепшыя спектаклі. У 1988 годзе ўпершыню быў наладжаны фестываль тэатральных школ свету, які доўжыўся з 15 па 20 студзеня ў Любляне (Югаславія) і меў назву «Лялька-88».

дзе-тры маскі і актёры. Можна быць, гэта тое мастацтва, якое Юркоўскі назваў «татальным тэатрам», г.зн. тэатрам усіх выразных сродкаў — масак, прадметаў, рэчаў, чалавека, — тэатра, пабудаванага паводле прынцыпа мыслення вобразах лялькі, сумяшчэннем жывога і нежывога, калі актёр можа трактавацца лялькаю, а лялька — чалавекам. У пражскім спектаклі немагчыма было лагічна вытлумачыць, чаму так адбываецца ў той ці іншы момант, якім меркаваным падпарадкоўваецца рэжысёр, а якім і чым — актёры. Спектакль, да ўсяго, вельмі моцна ўздзейнічаў на падсвядомасць...

У прынцыпе ў нашай краіне нешта падобнае існуе, гэтае «нешта» прынята называць рэжысёрскім тэатрам: рэжысёр выбудоўвае, актёр выконвае. Але гэты тэатр — не на дачор яму, не! — пазбаўлены нейкай калектыўнай думкі. А для чэшскай школы якраз уласціва тое, што падобнае мысленне (назваём яго рэжысёрскім) выхоўваецца і ў актёра. Акрамя таго, актёры высокапрафесійна выконваюць ролі, валодаюць музычнымі інструментамі (і не адным, і не думам), пантамімаю, акрабатыкаю і г. д.

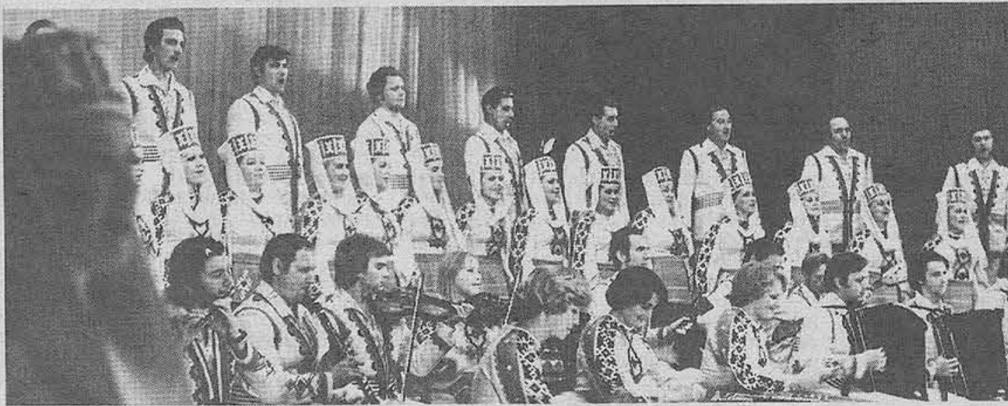
добра ўсведамлячы, дзеля чаго гэта трэба. Да прыкладу, я магу вызначыць галоўную думку спектакля з Бохума «Дамы», — сучаснае ачмурэнне чалавека, — але вось пераказаць спектакль... Напачатку ўсе персанажы нешта старанна пілююць, раптам гучыць сірэна і яны разыходзяцца па дамах. І ў кожным доме, у кожным лакоі адбываецца нешта сваё. Вось на другі паверх падмаецца паненка і пачынае распрацца. З'яўляецца маленькая лялька-пятрушка, каб... цікаваць-падглядаць! Дзяўчына то адкідае яго, то прыскае пантофляю... Ці дэманструюць звычайны аматарскі слайд: вугал дома, каналізацыйны люк, паверхі з нумарамі, агульны план; потым — тое самае ў адваротным парадку, і падае манекен... Жывы чалавек, маленькая лялька, слайды... Чаму так? Ну, яны так бацьча, так уяўляюць сабе сучасны дом і ягоных жыхароў. Нельга тут разважаць пра цэльнасць, выбудаванасць, ды спектакль на гэта і не прэтэндуе: ні на ахоп, ні на аб'ектыўнасць, ні на нейкія каноны ці прынцыпы. Для гэтай школы, які і для шмат якіх замежных школ увогуле не існуе пытаньняў накштат:

нас, савецкіх лялечнікаў, але вельмі наступую: пра тое, што ўзровень мыслення асобных савецкіх рэжысёраў ужо аднавідае сусветнаму, пра тое, што гэтыя адзінікі, урэшце, разнаволіліся ўнутрана... Што ж. Наш БДТМІ і ягоная «акцёрска-рэжысёрская» прадукцыя сусветным патрабаванням пакуль зусім не адпавядае. Але становіцца ў інстытуце, на жаль, імгненна змяніцца не можа, і склалася, па-мойму, з-за таго, што надта доўга існавалі ўсялякія забароны, надуманыя крытэрыі (і дзе толькі іх выпрацоўвалі-замацоўвалі?). Адзінае, чаго нам бракуе (не толькі нам; палякам, напрыклад, таксама), гэта так званай свабоды творчасці, унутранай свабоды. Калі мастак увесь час азіраецца на тое, як яго зразумее той, а як гэты, дык ён проста не ў стане працаваць, ствараць. Адсутнасць унутранай свабоды мае жахлівыя вынікі, бо распаўсюджваецца не на адны толькі лялькі, на лялечны тэатр ці на нашых гледачоў. Калі свабода, паводле пээта, існуе як адказнасць за тое, што адбываецца, дык яна адсутнічае ў шмат каго з тых, хто ў тэатры ніколі не ходзіць. Праўда, я не думаю, што ўмовы для «унут-

МУЗЫКА

І ПЕСНЯ, І ТАНЕЦ

Новая праграма Акадэмічнага народнага хору БССР імя Г. Цітовіча

Спраўднае мастацтва нараджае ў сэрцы пачуццё глыбокага задавальнення і ўдзячнасці да яго стваральнікаў. З такім пачуццём гляджу я выступленні Акадэмічнага народнага хору БССР імя Г. Цітовіча. Кожная новая праграма хору заўжды значная падзея ў музычным жыцці рэспублікі.

Надаўна на сцэне Беларускай дзяржаўнай філармоніі была паказана новая праграма, падрыхтаваная хорам да 70-годдзя ўварання Беларускай ССР і Кампартыі рэспублікі. Адбылася грунтоўная, сур'ёзная

справаздача калектыву перадагледачамі.

Адметнасцю канцэрта былі прыкметы спрадачнай народнасці — і ў гучанні хору, і ў танцах, і ў музыцы, і ў прыгожых касцюмах. Новая праграма вызначаецца асаблівай сардэчнасцю, мудрай прастотай. Ва ўвасабленні творчай задумы адчуваецца важкая праца мастацкага кіраўніка і галоўнага дырыжора М. Дрынеўскага, музычнага кіраўніка М. Сіраты, галоўнага хормайстра І. Абразевіча, балетмайстра-пастаноўчыка В. Варановіча.

Прывабіла мяне выканаўчае мастацтва артыстаў хору. Прыкмячаш узрастаючую культуру спявання, зладжанасць, ансамблевасць, добрую дыкцыю, гожаць сцэнічных паводзін. Да-статкова было паглядзець на твары артыстаў хору, каб зразумець: яны не проста выконваюць сваю чарговую «планавую работу», а ўдзельнічаюць у нараджэнні мастацтва.

Пампезна адкрываецца першае аддзяленне канцэрта: гучаць песні «Вітанне», «Вясёлая старонка», хор з'яўляецца на сцэне з песняй, падтанцоўка-

мі, жывапісна мяняючы пэстраенні груп. Яркая выяўлена народная стылія, нацыянальная самабытнасць. У тэатралізаваных канцэртных нумарах арганічна зліваюцца танец, спеў і музыка. Ствараецца ўражанне, быццам прысутнічаеш у вёсцы на народным гуляні. Ансамблевай дакладнасцю вызначаецца пастаноўка В. Варановіча. Удала прагучалі песні «Калія лесу туман», «Павачка» (салісткі В. Крыловіч і С. Суседчык). У гэтых песнях спалучыліся і паэтычны змест тэксту, і лірычная пранікнёнасць мелодыі, і натхнёнасць выканання. Іншага характару — «Бярэзінскія гульні». Колькі выдумкі, творчай фантазіі, пераканальнасці ў сцэнічным увасабленні!

Вялікі поспех мела песня «Чырвоная каліначка» ў апрацоўцы М. Дрынеўскага (саліст В. Лабанок). Прагучала шчыра, артыстычна, з уздымам, уражліва. А вось — «Была ў мяне люлька». Саліст М. Скорыкаў паказаў добры голас, валоданне ўсім арсеналам выразных сродкаў, музыкальнасць, пранікнёнасць і сэнс песні. Мужычынская група хору перадала тут характасто мелодыі, свежасць і сучаснасць харавой мовы. А колькі гумару раскрылася ў песні «Чучара», у жартоўным дасціпным дыялогу паміж дзяўчынатамі і хлопцамі!

Вельмі глыбокае, моцнае ўражанне зрабіла харавая соіта «Песні баявых дарог», складзеная з героіка-патрыятычных песень. Прыемна было пачуць добрыя даўнія творы: «Как родная меня мать провожала», «Там, вдали за рекой», «По морям, по волнам», «Огонек», «Солнце скрылось за горой».

Гэтыя песні перадаюцца, як найкаштоўная мастацкая спадчына, ад пакалення да пакалення.

Калектыву аркестра варты асаблівай увагі. Можна адзначыць высокую роствару культуры, мастацкі рост калектыву. Вельмі адказна ставіцца аркестру да сваіх задач: суправаджэнне як хору, так і танцавальных нумароў. Дарэчы, чалае суправаджэнне дапамагае артыстам ярчэй раскрыць сюжэтную лінію таго або іншага танца. Аркестр перадаваў гледачоў ансамблевай культурай, выканаўшы «Смаргонскую кадрылю».

Я з вялікім задавальненнем адзначаю, што харэаграфія ў хору мае трывалы народны грунт. Танцоры імкнуцца раскрыць змест таго ці іншага народнага танца, перадаць яго характэрныя рысы, стыль, манеру выканання, настрой, аздабіць малюнак танца, удасканаліць яго тэхніку. Паказ новай праграмы пацвярджае творчыя магчымасці здольнай моладзі, кожны танец успрымаеш як гарэзлівы, вясёлы расказ пра маладосць, шчасце, пра любоў да жыцця.

Мужычынскі танец «Тайкачы» суправаджаецца мужычынскім хорам і аркестрам. Які валявы, шматфарбны, зухаваты, колькі ў ім гумару! Балетмайстар В. Варановіч знайшоў разнаіттыя фарбы для перадачы ўнутранага стану герояў танца, знайшоў і дынамічны рух. «Руская субаея» (пастаноўка В. Варановіча, музычная апрацоўка М. Сіраты) — тэатралізаваная кампазіцыя, дзе арганічна зліліся танец, песня, ін-

ва быццам патыхаюць учараннім днём чэхаславацкага тэатра, бо зроблены і сыграны людзьмі, якія стваралі яго. Маладыя працуюць ужо інакш, але — на той самай аснове! Думаю, што і ў нас працэс навучання мусіць адбывацца так як «у іх»: лепшыя ідэі прафесійнага тэатра павінны хуценька пераходзіць у тэатральныя школы. Першая ж наша загана: якасць падрыхтоўкі студэнтаў не цікавіць тэатр. Другая: няма свабод, заснаванай на народнай традыцыі і лепшых сусветных дасягненнях, праграмы навучання.

Балгарская школа сваёй асаблівасцю мае тое, што шмат увагі надаецца працы акцёрскай рукі, якая, сапраўды, ураджае трэніраванасцю і пластычнасцю. Пастаноўку балгараў я б не назваў спектаклем: гэта было больш падобна да шоу, да вар'етэ з маленькімі лялькамі (штучная галоўка і целыя з чалавечых рук); вельмі адмысловая, вельмі дасціпная пародыя на ўсе віды мастацтва, уключаючы оперу, кабарэтную праграму, трагедыю Іэкспіра «Атэла» і г.д. Цяжка сказаць, куды балгарская школа ідзе і як развіваецца, але мне падалося, што з часу яе заснавання (спектакль «Карнавал жывёл» паводле Сен-Санса) змянілася нішмат.

Два спектаклі паводле «Жаўрука» Жана Ануя. Абедзве спробы, на жаль, не вельмі ўдалыя. Тэатр з Вроцлава захаваў тэкст аўтара, студэнты прафесійна валодаюць лялькамі, але дзеля чаго? Пытанне гэта так і застаецца без адказу. Тэатр з Берліна «пакінуў» толькі суд над Жаннаю, а ўсё яе жыццё «скрэсліў»; суд свой хлопцы рабілі вельмі ўпэўнена, усур'ёз, з абвостраным пацучоўнем патрыятызму... І тут адбылося тое, што надарэацца часцяком (калі акцёр пнецца сам нешта сыграць — шмат, прапраўдзе, паводле сістэмы, але... без асаблівай на тое патрэбы): лялька заняла падпарадкаванае становішча, а спектакль ператварыўся ў казань...

Савешкі «Канёк-Гарбунок» (Яраслаў) усіх забавіў і пацешыў, бо калі спраўная дзецюкі пачалі пляць і скакаць (праўда, гэта ўсё-такі больш нагадала «развесістую клокву а ля русс»), усім было пры-

емна і зразумела. Але вось яны нацягнулі імправізаваную шырму і пачалі... размаўляць, бо лялькі амаль не рухаліся. Зала дружна чакала, пакуль рускія зноў заспяваюць і затанцоўваюць, а тыя ўсё размаўлялі...

Вельмі часта поспех спектакля звязваўся з поспехам літаратуры, паводле якой ён быў пастаўлены. Часцяком гэта была не нацыянальная, а замежная літаратура, але спектаклі, звязаныя з народнай традыцыяй, мелі асаблівы поспех. Ён выпаў на долю кубінскай школы і яе спектакля «Акін» паводле тамтэйшага эпосу на аснове негрыянскіх вераванняў; разыграў спектакль адзін акцёр з маскамі, лепш сказаць, з рэквізітам. Спачатку ён прадстаўляў птушку Акін, якая вызвалілася ад крылаў і ператварылася ў чалавека. Той адрозніваўся перамагаць стыхіі — агонь, ваду, паветра, — але нешта асалоды ад тае перамогі атрымаў няшмат, дый ператварыўся зноў у тую птушку. Сам па сабе эпос вельмі цікавы, а дадайце да яго кубінскі тэмперамент акцёра!

І яшчэ адна прыемная падрабязнасць: на фестываль быў запрошаны знакаміты англійскі ляльнік Пэрсі Пэс, які іграе Панча і Джудзі ў Ковент-гардэне. І ў Любляне ён іграў — не толькі на прыёмах ці ў перапынках паміж спектаклямі. Ён хадзіў са сваімі лялькамі ўсюды і з усімі проста вітаўся. І тут не адзін я падумаў пра тое, што традыцыйная гульня з лялькай мае пад сабой вялікую і амаль нявывучаную аснову, традыцыю стагоддзяў, на якую ці то забываюцца, ці то наўмысна яе «мадэрнізуюць», што бывае недарэчы, а жывы струмень жывых зносін у тэатры высыхае... Бо справа ж не ў тым, што Пэс цудоўна гуляе з Панчам і Джудзі, але ў тым, што ён добры чалавек, вельмі нязмушана кантактуе з людзьмі, ведае шмат моў (нам некалькі слоў ён сказаў па-руску), і быццам увасобіў тое, да чаго заклікаў фестываль сусветных школ: чалавек, што працуе з лялькаю, мусіць быць цікавай асобай. Мы ж ідзем не да Панча ці да Джудзі, не да Каныка-Гарбунка, не да Акіна, а да тых людзей, якія з ім працуюць...

Запісала Ж. ЛАШКЕВІЧ.

струментальная музыка. Пачынае кампазіцыю карагод у выкананні жаночай групы хору. І трэба тут аддаць належнае вакалістам: яны ўмела вядоўца складаных па мэлую карагод, выконваюць падтанцоўкі. У танец уступае харэаграфічная група — і паскараецца тэмпа агульных скокаў, іх змяняюць затым выступленні паасобных пар, якія, быццам саборнічаючы паміж сабой, дэманструюць разнастайныя рухі рускага танца.

У знакамітую на Беларусі «Польку з прысудамі» выканаўцы ўнеслі свежасць, маладосць, стварылі ў танцы вобраз нашага сучасніка. Развіты на аснове вядомых старых традыцый, сёння гэты танец зрабіўся больш дынамічным, віртуозным, бо час многае змяніў у жыцці беларусаў. Але ў гэтай польцы элемент «прысуды», які даў назву танцу, мае быць выкананы больш яркава. Хуткі тэмпа танца замінаў артыстам выканаць патрэбны элемент.

Вакальна-харавая кампазіцыя «Мяцеліца» (пастаноўка В. Варановіча, музычная апрацоўка М. Сіраты). Тут творчасць балетмайстра скіравана на тое, каб беларускі танец успрымаўся гледачом не як музейная каштоўнасць, а... як сучаснік, які адчувае пульс сённяшняга дня, ды, разам з тым, уважлівы да каштоўнасцей мінулага.

«Украінская вакальна-харэаграфічная кампазіцыя» (пастаноўка В. Варановіча, музычная апрацоўка М. Сіраты) выклікала захапленне танцавальнай групай, яе віртуознай тэхнікай. Аднак галоўнае, што тут танцоры не імкнуліся ўразіць гледача трукімі, а захапілі ін-

шым: натуральнасцю, вобразнасцю, эмацыянальнасцю свайго выканання.

Відавочны плён настольнай працы не толькі балетмайстра-пастаноўшчыка В. Варановіча, але і ўсіх танцоўраў, улюбённых у беларускае мастацтва і гора-ча адданых яму. Агульная праца прынесла значны поспех калектыву ў шырокай гледацкай аўдыторыі. Мабыць, не ўсё яшчэ зроблена для дасягнення жаданага мастацкага ўзроўню, ды галоўнае — калектыв стварае, шукае, а гэта заўсёды зорка сапраўдных творчых адкрыццяў. З прыходам у хор галоўнага балетмайстра Ю. Шуркіна танцавальная група за кароткі тэрмін набыла ансамблеваю адточанасць, сінхроннасць выканання рухаў, і будзем спадзявацца, што садружнасць В. Варановіча і Ю. Шуркіна пашырыць творчыя перспектывы калектыву.

Яшчэ раз зазначу прафесійную ролю мастацкага кіраўніка хору — М. Дрынеўскага, ягоную творчую патрабавальнасць, увагу да душы народнае песні, ягонае імкненне да таго, каб песня была зразумелаю шырокаму слухачу, каб думка, закладзеная ў ёй, падавалася ў яснай форме.

«Народную песню трэба прапагандаваць настолькі і з любоўю. Наша мэта — сабраць у адно ўсё лепшае, што ёсць у скарбніцы беларускай нацыянальнай музычнай культуры, і даць гэтай новае сцэнічнае жыццё», — гаворыць М. Дрынеўскі. Нястомная праца і кіраўніка, і ўсяго калектыву заканамерна ўяўчалася поспехам новай праграмы.

Ларыса АЛЕКСЮТОВІЧ, харэограф.

ВІНШУЕМ!

ДАПЫТЛІВЫ, ПАТРАБАВАЛЬНЫ...

Уладзіміру МЕХАВУ-60

Пішу нататкі, ведаючы, што тэлефон Уладзіміра Мехаву сёння будзе часта заняты. Што паробіш, цяпер гэта самы надзейны і найбольш зручны сродак сувязі. «Варта было б сустрэцца», — гаворым мы ў трубку адзін аднаму кожны раз, а ў наступны зноў жа набіраем нумар сябра, таварыша, калегі. Сёння яго нумар будзе набіраць журналісты, з тых, хто працаваў у «Ліме», напрыклад, яшчэ ў часы, калі газету рэдагаваў Аркадзь Куляшоў, і потым аж па Нічыпара Пашкевіча. Пазвоніць з «Чырвоўкі» — пачынаючы з тых, хто некалі склаў «кагорту» Івана Матэя. Будучы набіраць нумар мяхавскага тэлефона рэдактары выдавецтваў, што рыхтуюць яго кнігі да выпуску ў свет, і самі адкрываюць для сябе некаторыя забытыя і наогул раней незакранутыя старонкі гісторыі, звязаныя з імёнамі камісара Станіслава Берсана, чэкіста Іосіфа Апанаска, вандруніка і асветніка з легендарнай біяграфіяй Мікалая Судзілоўскага, паэта Івана Гольца-Мілера, маладога рэвалюцыянера Івана Пуліхава, летчыцы Галіны Дактэвіч. Павінуецца яго з днём нараджэння артысты Тэатра юнага глядача, разам з якімі ён быў сапраўдным сцэнічным увасобленнем добра вядомых яму герояў з драматычным і адухоўленым лёсам. Скажучы Валодзьці добрыя словы і супрацоўнікі радыёстудыі, што «выпускаюць» яго ў эфір то з падрыхтаваным тэатрам перад мікрафонам спектаклем, то з гутаркай, якую Мехаву вядзе ў студыі...

Тут я затрымаю ўвагу чытача. Трынаццаць гадоў працуе Уладзімір Мехаву на Беларускай радыё. Рэдактар і камментатар. Гэта ён наладзіў сістэматычную перадачу «Сустрэча ў радыёстудыі», запрашаючы да мікрафона людзей, якім ёсць што сказаць пра час і пра сябе. Мабыць, усё мы помнім, як прыслухоўваліся да пранікнёных споведзяў Уладзіміра Караткевіча і Генадзя Цітовіча, да разважанняў мастака Міхася Савіцкага і актрысы Стэфані Станюты, да роздуму ўголас пра сваю творчасць кампазітара Юрыя Семіянікі і Янкі Брыля... Вядучым перадачу выступае Мехаву. Ён задае пытанні, каменціруе заўвагі і назіранні суб'ектыўна, штосьці дадае, дапаўняе. Мы ж пры-

слухоўваемся да таго, з кім ён гутарыць. Вось выйшла кніга «Сустрэчы ў радыёстудыі», і ў ёй можна прачытаць сказанае як быццам бы толькі сціплым каментатарам. Мехаву, аднак, выступае дасведчаным знаўцам таго прадмета, аб якім ідзе гаворка. Калі з Я. Брылём, дык ягонай надзвычай адметнай па мастацкіх абрысах прозы; калі з З. Азгурам, дык — некаторых таямніц і загадак творчасці ў такой складанай галіне, як манументальная скульптура; калі з артыстам Генадзею Гарбукам, дык асаблівасцей тэатральнага і экраннага пераўвасоблення выканаўцы ролі ў вобраз.

Такім яго мы і ведаем. Валодзьці Мехаву. Знаўца! Даптылівы і патрабавальны да сябе чалавек, ён правярэць і пераправярэць самога сябе, пакуль не пераканаецца, што ў матэрыяле, падрыхтаваным ім да друку або для эфіра, усё дакладна і ўсё адпавядае рэчаіснасці. У тым матэрыяле, якім для Мехаву сталі літаратурныя аповесці і сцэнарый дакументальнага фільма, газетны нарыс і радыёперадача, тэатральная п'еса і нават звычайная інфармацыя. Я помню, як ў сорак шостым годзе ў адным з пакойчыкаў на Рэвалюцыйнай вуліцы, дзе месціўся тады «ЛіМ», здаецца, у любую гадзіну працоўнага дня (а дзень у незабыўны саракавыя цягнуўся аж да паловы начы!) можна было заспець самага маладога і, відаць, па званні таксама маладога супрацоўніка. Студэнта БДУ. Ён збіраў інфармацыю, удакладняў, перадрукоўваў, нёс у друкарню, якая была літаральна на супрацьлеглым баку вуліцы. Студэнт — і ўжо супрацоўнік «ЛіМа». Ужо лімавец! Пазней мы сталі з ім лімаўцамі-калегамі. Шумелі, спрачаліся, дамагаліся, каб газета была вострай і прынцыповай, памыляліся ў нечым, штосьці перабольшвалі, штосьці не маглі ацаніць вартым чынам, але імкнуліся рабіць баявую пісьменніцкую газету — разам з Г. Бураўкіным, Р. Бярозкіным, В. Бечыкам, М. Гілём, М. Стральцовым, А. Грачанікавым, Г. Коласам, В. Карамазавым, П. Місько... Загадчык адрэзаў, потым адказны сакратар Уладзімір Мехаву уносіў у эмацыянальна-лірычныя і нават патэтычныя моманты нашых дыспутаў звычайна ўраў-

наважаны тон. Тон адмыслова прафесіянала; тон, прадыхаваны веданнем справы, усіх акалічнасцей і абставін. «Журналісцкая звычайка» — прызнаўся ён, калі яго ўпікалі за тую ўраўнаважанасць калегі.

Ён сам сябе і лічыць журналістам, які натуральна і незаўважна перайшоў мяжу паміж тым, што робіць газетчык, і тым, што наканавана літаратару, пісьменніку. Надзвычай ярка гэта выяўляецца, бадай, у сцэнарнай творчасці. Ён разам з Ю. Швятковым і іншымі рэжысёрамі стварыў цыкл гісторыка-рэвалюцыйных фільмаў, дзе дакумент, архіўны здымак, радок тэлеграфнай дэпешы, старонка стэаграфіі партыйнага з'езда або нататка ў бланкоце наркома з'яўляюцца зыходным пунктам для пошуку кінамаграфістамі кадраў з вольнай хронікі, жывых сведкаў колішніх фотаздымаў... І паляўніцтва Ленініана беларускага дакументальнага кіно, пашыраюцца нашы ўяўленні пра тое, як і хто рабілі рэвалюцыю і змагаліся за яе ідэалы на франтах грамадзянскай вайны на Беларусі, у гады Вялікай Айчыннай... Дзяржаўная прэмія БССР 1986 года аўтару сцэнарыяў дакументальных фільмаў У. Мехаву — важнае прызнанне яго заслуг на гэтай ніве творчасці.

Ён і сёння, мабыць, завітае ў мантажны цэх студыі «Беларусьфільм». Рыхтуецца новая дакументальная стужка. Мантаж і агучванне давалі сабранны У. Мехавым матэрыял да пяці частак, а трэба ўкладзі ўсё ў чатыры. І сцэнарыст разам з рэжысёрам шукаюць самыя ёмістыя мантажныя перыяды, самыя дакладныя і выразныя словы тэксту... Звычайная праца!

— Журналісцкая звычайка! — скажа Валодзьці.

А я нагадаю яму радкі з любімага ім верша Аляксандра Пысіна «Сцяг»: «Тугое дрэўка на плячы, працяг жыцця ў руках. Звіні, мой сцяг, і трапіць ў праменьні і вятрах...» Гэта добра, калі творчы чалавек плячом адчувае дрэўка сцяга, на якім зіхаціць самае галоўнае для літаратара слова — справядлівасць. Мехаву гэта ведае. Ведаюць пра гэта і тыя, хто сёння віншуе яго з круглай датай.

Барыс БУР'ЯН.

«ПОМНІКІ ГІСТОРЫІ І КУЛЬТУРЫ БЕЛАРУСІ» № 1

Да 150-годдзя з дня нараджэння І. Каліноўскага прымернаваны артыкул М. Біча «За мужыцкую праўду», да 125-годдзя паўстання — падборка «Памятныя мясціны 1863 года», падрыхтаваная Э. Зайноўскім. Змешчаны «Храналагічны паказальнік адрыўцы помнікаў У. І. Леніну ў Беларусі», артыкул В. Кармазіна «Наш хлеб». У раздзеле «Пошукі, знаходкі,

даследаванні» выступаюць А. Цітоў — «Гербы і плячкі Магілёва XVI—XVIII ст.», А. Кушнярэвіч — «Зноў пра помнік гоўтыкі», Л. Чарняўская, І. Чарняўскі — «Нясвіж. З мінулага», Л. Побаль — «Стараявосты горада», І. Саверчанка — «Са спадчыны Андрэя Рышчы», Л. Аляксееў і Н. Шыраева — «Першы беларускі антрапалаг». У рубрыцы «Слова пісьменні-

ка» прадстаўлены В. Гардзеў — «Дзень памяці» і В. Мыслівец — «Дукорскія мury і вакол іх». Сярод іншых матэрыялаў — артыкул А. Лакоткі «Новае жыццё помнікаў», выступленне старшыні праўлення Беларускага фонду культуры І. Чыгрынова «Першыя крокі». Ёсць у нумары раздзел «Краязнаўства», «Ныццё Таварыства», «Хроніка».

Анатоль ГРАЧАНІКАЎ

3 кнігі
«ПАКІНУТЫЯ
ГНЁЗДЫ»

Прыціхне ў прыцемках
Прыпяць.
Журботна вясло прарыпіць,
Калі ж тут нам сеці зарыбіць
І колькі гадоў іх сушыць?

Хваліцца і небу і зорам
Уладнасцю звыклі сваёй.
Каму гэта сёння не сорам
Перад зямлёй і вадоў?

Перад нашчадкамі-дзіцяткам,
Што з будучыні крычыць.
І нават
Перад птушаняткам,
Якому гняздзечка не звіць.

Ляцелі хаты...

Сумье вёска
Па жыхарах,
Па іх гаворцы,
Па галасах,
Па звонкаму дзіцячаму смеху,
Па блакітна-чыстаму снегу,
Па кукарканню,
Па рыканню,
Па жывому маўчанню
Натомленых палешукоў.
Днём і ноччу
Трубіць у парэпаных трубах
Каміноў,

Нібы эмігрантаў,
Іх кліча дамоў.

А якія ж яны эмігранты,
Адарэныя ад родных хат?
Не радуець іх казінныя
І селішчы новыя ля чужых
Прысад.

І вось, як журба невыносная
Здалася,
Працятая красавіцкай смугой,
Вёска над кручай у неба
Ўзвілася
Над салаўіным плёсам, ракой.

У небе світалым
Раскрылішы дахі,
Хаты ляцелі, як дзіўныя птахі.
Крама ляцела, школа, кантора
І нават руіны былога сабора.
І комплекс ляцеў на сто тысяч
Галоў.

А следам за ім — чарадой
Галубоў
Ляцелі крэдыткі, засведчыўшы
Драму
Харчовай і новай
Энергапраграмы.

У распачы дзіметрысты і
Варта,
У штабе ляжыць не схаваная
Карта.
Кураць штабісты, гадаюць на
Ганку:

Куды паляцела сяло
На світанку?..

І толькі салдат над магілаю
Брацкай
Застаўся на месцы па звычцы
Салдацкай.

Вы скажаце, дзе ж
Прызямліліся хаты?
Не ведаю месца,
Ні часу,
Ні даты...

Ах, Чарнобыль...
Чарнобыль...
Чарнобыль!

Неславуцая ў свеце АЭСі..
Ты ў свае праглынула вантробы
Нашу вёску і поле, і лес.

І, здаецца не атам твой
«мірны»
У глухіх ненажэрных катлах, —
Там гараць нашы хаты і свірны,
Там гарыць наш палескі абсяг.

Атруціла зямельку і мову,
Долго нашу скруціла ты ў крук.
І расплавіла шчасця падкову,
Што вякамі каваў паляшук.

Прыйдучь новыя людзі і святы,
Як не ўдараць нязнанай парой
Твае трубы, нібыта гарматы,
Па нашчадках — наводкай
Прамой.

«Чуеш,
Ляксандравіч,
прыязджай...»

«Ляксандравіч, нешта ты нас
забыў,
У госці не едзеш другое лета.
Ты ж мясцінку нашу любіў
І затонне прыпяцкае гэта.
Сыноў са сталіцы і ўнукаў
вазіў,
Каб ад смуродных ачышчацца.
І, жартуючы, гаварыў:
«Лечыць Палесце мяне
і праца...»

Можа, пакрыўдзіўся за
што-небудзь?
Цяжка пісаць мне, вочкі ўжо
слепнуць...
Што ў нас новага, якія навіны?
Разрэзалі вёску на дзве
палавіны.

Адна палавіна ў зону папала,
Як зарыва над Прыпяццю
адшугала.
А я — якраз на другой
палавіне
Сумна адной мне, старой
журавіне.

Ды і цябе — так людзі
казалі —
Чамусьці на пенсію рана
паслалі.

Так што, Ляксандравіч,
прыязджай!
Мы тут зараз не сеем,
не косім.

Праўда, ні ў кога есці не
просім:
Усё завозыць да нас, як у рай.
Гэта ж ты, улагоднелы нашым
краем,
Часта зямным называў яго
раем.

Прыязджай, Ляксандравіч,
як дамоў,
Падкінуць да пенсіі табе
трыццаць рублёў.

Як нам падкінулі тут усім,
І старым, і маладым.
А можа — на болей, бо гэта ж
ты, —
Нагадаць табе будзе не
лішне, —
Атамку ля тутэйшай вады
Пасадзіў, як бог усявышні.
«Вось памру, — ты часам
казаў, —
Пахавайце на гэтай кручы,
Каб і ў труне я вечна ўдыхаў
Палескага краю водар гаючы.
Мне помнікам стаце,
зласліўцам назло,
Станцыі лепшай у свеце
святло!»

І праўда: атамка помнікам
стала,
Як зарыва над Прыпяццю
адшугала.

Стаіць яна, пыхкае час ад часу,
Выплёвае нейкую ў неба
заразу.
Нядаўна, кажуць, яе ўкрацілі,
Нутро пахавалі ў глыбокай
магіле.

А як прыкладзеш да зямелькі
вуха,
Адчуеш адразу ў зямелькі
цішы:
Бурчыць яно, як пад лёдам
прыдуха,
Што б гэта значыла? Напішы!
А лепей прыедзь. Табе б шмат
расказалі,
Як з вёсак наўкольных людзей
высялялі,
Як людзі хаты свае адпявалі,

Ні жменькі зямелькі ў дарогу
не бралі.
Ані бежанцы, ні пагарэльцы.
Вятры развейваюць попел
зарэчны.

Ох, як цяжка на роднай
зямельцы
Быць выгнаннікам недарэчным!
Ляксандравіч, чуеш, я ў бога
не веру,
Але малюся на чыстых росах,
Каб вынішчыў ён хоць гэту
халеру.

Што віхурыць на зямлі і ў
нябёсах.
Толькі маўчыць, маўчыць
усявышні,
І ты маўчыш у далёкай
сталіцы.

І зона здзічэла маўчыць
у зацішы,
Маўчаць палеткі, ляс і
крыніцы.

І гэта глухое, нямое
маўчанне, —
Як спадзяванне на выратаванне.
Так што, Ляксандравіч,
прыязджай.

Я мадзю яшчэ, слава богу.
З гэтым лістом дасылаю
Грошы табе на дарогу...»

Радзіцця — нябачны акупант.
Зведзеныя вайны былой законы,
Дзед Нупрэў стаіць, як
эмігрант,
На мяжы стаіць
Закрытай зоны.

За шлагбаумам — панылая
шаша.
Могілка — за пажайцельным гаем.
Там яго маркотная душа
Па сялу здзічэламу блукае.

Там чамусьці ў рост пайшоў
палы,
Спавірае хаты горкім лёсам.
Там чамусьці жураўліны клін
Доўга-доўга кружыцца над
плёсам.

За ракою — пыхкае АЭС.
Без людзей — пагорбіліся
хаты.
Вось дзе ён канчаецца,
прагрэс:
У руках з рыдлёўкамі —
салдаты.

Як жа будуць хлопцы ваяваць,
Дзе яны, няўлоўныя нукліды?
Іх, злачынцаў, некаму караць.
І не пойдзеш з імі ў бой
адкрыты.

Думаецца дзеду на мяжы:
Пачынаць патрэбна, мабыць,
справу
Ад дэзактывацыі душы
Тых, хто любіць
Не людзей,
А славу.

Начны званок

— Іван Паўлавіч
Цяжка мне... —
Ноччу Мележу звоніць
Машэраў.
Ён сумленню пісьменніка верыў
І ў сліпучай, ліпучай мане.

Ноч асенняя.
Двое не спяць.
Іх трывогі пякуць, а не жахі.
А над імі — у вырай ляцель
У падхмар'і журлівыя птахі.

Што чакае:
Ураджай, недарод?
Колькі год
Яшчэ лёс ім адмераў?
І адкуль будзе ведаць народ:
Пойдзе Мележ,
А потым — Машэраў...

Панясе іх яшчэ верталёт
Да былых да палескіх балот.
Упадуць яшчэ чыстыя росы
На адбітыя імі пакошы.

— Пётр Міронавіч
Цяжка мне... —
Ноччу звоніць Машэраў —
Мележ.

І нікуды боль гэты не дзенеш,
Калі ён аб сваёй старэне.

Ноч асенняя.
Двое не спяць.
Іх трывогі пякуць, а не жахі...
А цяпер яны побач ляцяць
Над зямлёй Беларусі, як птахі.

Я ПРАЧЫТАЛА, і мне
запала ў памяць як
афарызм: «У Нінэль-
мастака рукі ў яр-
сцёнках і мазалёх».

Гэта пра Нінэль Шчасную.
Словы сабрата — другога ма-
стака.

Сама я з Нінэль Шчаснай
знаёмая была даволі аддале-
на. Першая самая — даўняя
ўжо работа яе ў кніжнай гра-
фіцы — была мая «Калінавая
рукавічка». Кніжка для дзяцей.
Але мы тады нават ні разу не
сустрэліся. І ў мастачкі тады
не ўзнікла «пытанняў», і ў мяне
таксама... А чаму? Чаму ў нас
амаль (ці ўзнікае гэта вельмі
рэдка) няма патрэбы такіх
стрэч — мастака і пісьменніка?
Як ні кажуць, а мае ж аўтар
падставу скажаць таксама і пра
афармленне свае кніжкі, што і
яму ўсё ж яна «несколько
сродні».

Нінэль Шчасную мімаходзь,
зрэдку, страчала я часам на
выстаўцы ці ў тэатры. І ніколі
не ўзнікала ў мяне ўражанні
«мазалёў»... Наадварот, вельмі
вытанчаная, свецкая жанчына,
заўсёды апраўтая з даскана-
лым густам. І, можа, хіба
толькі нечым няўлоўна адмет-
най, чым дыктуе часу сама
Мода...

Пры адной такой, зусім вы-
падковай, стрэчы Нінэль Шчас-
ная запрасіла мяне:

— Прыходзьце да мяне ў
майстэрню. У сераду. У мяне
гэты дзень заўсёды прызнача-
ецца для спаткання з сябрамі і
сябрамі сяброў... З проста зна-
ёмымі і з карэспандэнтамі...

Пра серады ў Нінэль
Шчаснай я ведала. Ведала,
што «да Шчаснай» імкне
і любіць бываць у яе (а потым
пры выпадку і расказаць пра
гэта як бышам няўзнак...) ня-
мала людзей. Ведала нават ад
знаёмых ленынградцаў: прыха-
лі ў Мінск навукоўцы з Пуш-
кінскага Дома на чале з самым
академікам Д. С. Ліхачовым. І
былі на серадзе ў Нінэль
Шчаснай... Вярнуліся ў Ленін-
град захопленыя, перапоўненыя
гэтай незвычайнай «сера-
дой». А чым, здавалася б,
можна ўразіць ужо іх, насель-
нікаў «Северной Пальміры»,
якая зведла ўсё! А вось жал..

Усім нам сёння, як паветра, не
хапае стрэч і спатканняў са
светам не будзённага, узнёсла-
га. Не хапае духоўнага яднан-
ня.
— А калі я прыду не ў
сераду?..

— Але ж усе астатнія дні я
працую. І вы не стрэнеце ў мя-
не ніводнага цікавага чалавека.
— Затое я стрэнуся з вамі,
самой.

Я разумела, што калі прыду
не ў сераду, то, сама таго не
жадаючы, усё роўна ж «разбу-
ру» працоўны дзень (і настрой)
мастака. Але ўжо нічога зра-
біць з сабою не магла.

— У сераду я прыду ін-
шым разам...

...Надзеля ў Нінэль Шчас-
най — звычайны рабочы дзень,
Святы (і адпачыналі) у людзей
творчага занятку бываюць
толькі тады, калі яны працую-
ць, як апантанія.

Так і ёсць. Нінэль Шчасная
выходзіць насустрэч мне з
пэндзлем у руках...
Што такое майстэрня маста-
ка?

Тут немагчыма нават спробу
рабіць — нешта расказаць. Вы
адразу ж, з парога, трапляеце
ў зачарованы свет і непрыкмет-
на самі таксама нібыта раства-
раецца ў гэтым свеце. Тым
больш, што перш наперш вам
прапаюць сесці і вы сядзіце
на... шкуру немейскага льва
(футэрку звычайнага, беспарод-
нага мясцовага баранчыка...),
абываюць мінутай на... Вы сяд-
зіце і захоплена кранаецца і
гладзіце рукамі паліраваныя,
фантастычнай скульптурнай
лепкі абрысы адпалаванна-
га пня каменнай бяро-
зы...

І насупраць вас, на сценах, і
вакол — усё той жа зачараван-
ны фантастычны свет.
— А гэта... Валодзя Каратке-
віч.

Нінэль Шчасная спыняе мой
пазірк перад карцінай «Ля вог-
нішча».

— Але чаму?
— Гэта ён усё мяне прасіў:
«Толькі нікому не прадавай! Я
хачу, каб гэта было ў мяне...»
І сапраўды я нікому... Трымала
для яго. Хоць трапілася і ня-
мала ахвотнікаў. Хоць часам
сама сядзела і без грошай...
А ў яго, калі яны заводзіліся
— ён раскідаўся імі і ўжо не па-
мятаў пра свае ўзвышаныя
памнікі. А зніклі грошы —

і зноў надыходзіла праясненне,
і зноў душа прагнула характа
і гармоніі. Прагнула такой
вось трапятной рукатворнай
целыні фарбаў і настрою.

— А здарылася так, што
ужо нічога не трэба... Цяпер
ужо карціна застаецца ў мяне
Назаўсёды.

— А чым яна вабіць вас са-
му? Як мастак! — па усім
адчувалася, што карціна вель-
мі дарагая ёй.

— Гэта я сама... Гэта сябе са-
мію я пісала. Бачыце, якое
няўстойлівае палыханне на
твары жанчыны, што сядзіць
перад вогнішчам, абхапіўшы на-
лепкі рукамі... Такі стан нярэдка,
асябліва ў жаночай душы. За-
раз яна такая, а яшчэ зусім ня-
даўна была і пазней будзе ўжо
зусім іншая. Таму за спіной у
яе гэтак няўлоўна праглядаюць
яшчэ дзве постаці... І яна ім-
кнецца то да адной. То другая
неабходная ёй...

Чалавек ніколі не застаецца
адназначны. «Побач з добрым
ужываецца зло» — як у песні.
Разам са слязьмі нядзе з глыбі-
ні гатовы выліцца смех. Асяблі-
ва ў жанчыны.

«Матылёк», «Снегірок», «Ла-
сачка»...

«Эма Вавары — гэта ятэ?»,
Як у Флабера — у вас таксама?
— Так. Нават там, дзе няма
падабенства. Парэатнага. Дзе
прысутнічае толькі мой боль,
мой голас. Або мае глыбінае
адчуванне каранёў роднае ці
вельмі дарагой даўніны...

...Спачатку ніяк не здоле-
ўчытацца ў змест, не ўмею і-
чуць і зразумець каларыт зні-
лена-струменнага «Горнага мо-
ра». Паступова толькі пачынаю
адрозніваць трагічныя «пырскі
шампанскага», якія іскрацца,
плешчуць, няспынна льюцца
тансама і з перакулёных бутэ-
лек «сталічнай» і «вермуту»...
Паступова пачынаю адрозні-
ваць кроплі крывавага імяно-
ваць і дзяцінныя слязы над за-
танушымі ў гэтым прапільным
«горкім моры», над загубленымі
— некалі каханымі і дарагі-
мі. Зараз пачварамі, мярцвяка-
мі, прывідамі... Як у Гоі.

Якая бязлітасная, якая су-
часная метафара!

Такія творы (карціна напісана
была восем гадоў назад) не па-
вінны вісець пад сховамі ў
майстэрнях мастакоў. Іх трэба
паназаваць, выстаўляць там,
дзе мужчыны (і жанчыны...)
прастойваюць у атупелых чэр-
гах да дзвярэй са злачынай
прынадай «вінно-водочнае из-
делия»... Скрозь, па ўсім
нашых гарадах і вёсках! Па ўсёй
Украіне. І не прадабчыцца гэта-
му канца.

Мастак над гэтым нашым на-
цыянальным няшчасцем пла-
ча крывавамі слязьмі. І як
стрымаць іх?

Як не спыніцца і на доўга не
задумаша, не ўспомніць...
«Толькі яго нявеста». Яна ўсё
яшчэ прыходзіць да каменя з
надпісам: «3 ліпеня 1944 год»...
Усё яшчэ носіць яму кветкі...
Ляжыць на бязмоўным каме-
ні перавязаны вытканым ка-
нічком букетік валожак і па-
лявых рамонкаў. «Адзінаму»...

У яе ніколі ўжо не будзе ні
мужа, ні дзяцей. Даўно, дача-
сна пасівела, толькі ў думках
вяртаецца яна ў сваю мала-
досць. І толькі мастак здольны
ўбачыць і вярнуць ёй той
вясельны бялюткі ўбор нявес-
ты, якога сама яна так і не
убачыла на сабе ніколі...

Вытанчанай светлай парты-
турай, па выразу прафесія-
налаў-мастацтвазнаўцаў, да-
сягае мастак блакітнага «бя-
поля» і арэолу, якія ўзніка-
юць, акружаюць і як бы пад-
крэсліваюць астуджанасць сар-
дэчнай адзіноты гераніі.

Мы ж, недасведчаныя, успры-
маем мастацкае апаваданне Нін-
эль Шчаснай «Толькі яго ня-
веста» найбольш пачуццём эма-
цыянальнай памяці, пачуццём
уласнага дачынення да сотняў
тысяч родных нам, балючых
жаночых лёсаў.

— Вы, агульнапрызнаны ся-
род мастакоў, майстар ману-
ментальнага і станковага жы-
вапісу, майстар-дызайнер. Вы
ўмеце стварыць цуд са шкла.
Вашы вітражы ўпрыгожваюць
самыя нечаканыя будынкі ста-
ліцы і рэспублікі. Сотні работ
кніжнай графікі. Пейзаж. На-
цюрморт. Гістарычны, бытавы,
партрэтны жывапіс... І ўсё ж
— што найбольш вабіць і твор-
ча задавальняе вас самую? Які
жанр?

— Безумоўна, жывапіс!..
Прыгожа — нацюрморт. Кветкі,
плады, скажам. Настраёва
можна працаваць у жанры пей-
зажа... Аднак больш за ўсё
мяне натхняе пошук духоўна-
га. У чалавеку! Незалежна —
ад часу. Дакладней, чалавека
я імкнусь бачыць у тым часе,
калі ён жыве.

...Народжаная ў старадаўнім Полацку, выхаваная ў сям'і настаўнікаў, дзе родная беларуская зямля і роднае слова лічыліся святымі паняццямі, Нінель Шчасная і сёння застаецца вернаадданай свайму гора-стацку, яго векавечным помнікам і мэнам.

У рабоце знаходзіцца трыпціх «Ефрасінія Полацкая» ці «Спас-Ефрасіньеўская царква». Мастачка пакажа яго на персанальнай выстаўцы, якая адкры-ваецца неўзабаве ў Полацку (а затым дарога выстаўкі праляжа ў Гродна, у Брэст, у Познань).

на! Яшчэ раз паўтोरим: майстар манументальнага і станковага жывалісу, мастак-дэзайнер, майстар кніжнай графікі, іст-стомны эксперыментатар у тэх-ніцы літога фактурнага ві-ражу...

Апошняе — асабліва — у найбольш дакладным і зразу-мельным тлумачэнні азначае вось што.

Пачынаючы з эскізаў на па-перы, потым па адмыслова сканструяваных формах адлівае яна на цнклозаводзе «Нёман» уласнымі рукамі адпавед-ныя колеры, рэльефу і фактуры блоні шкла. Потым гатовы ўжо вітраж устаўляе на аб'екце, ад якога атрымлівае заказ... Тоны (!) шкла (шкло, як вядо-

байджанцы не крыўдуць, яны ж і самі заўсёды нарака-юць, куды падзелілі іх чуда-дзейныя чай), а ў адным імбрыч-ку ў яе духмяна паруе мята, у другім — да янтарнай чырва-ні — завараны бруснічнік, у трэцім залатца — зверабой... А калі ў кубак наліць ды з кож-нага з усіх трох імбрычкаў! Дык гэты ж царскі букет не толькі наталіе, а ён жа яшчэ і лечыць... І не толькі ад нуды і апатыі, а яшчэ ж, можа, і ад якога радыкуліту ці раматысу... Ці гэта я ўжо жадаю за са-праўднае?..

Але ж усё роўна — народная медицина, яна многа ведае, многа ўмее. І яшчэ больш утой-вае ад нас... На гэту тэму вядзецца нярэдка гаворка і з гас-

раза пачвары і дасягаецца кан-цэнтрацыяй лілова-чырвоных колераў), яна самаздаволеная ўмасцілася і сядзіць на золаце... («Все куплю! — сказала зла-то»). Чаша, дзе чалавек, дзе чалавецтва, ледзь-ледзь усё ж як бы пераважае...

Не ведаю, як на думку пра-фесійных знаўцаў, а як мне, дылетанту (а сярод глядачоў на выстаўцы мы, дылетанты, усё ж будзем складаць боль-шасць), хочацца нейкай іншай мастацкай метафары. Надта ж сыта і пераможна скаліцца з

разетку. Я ўмею масіць, піла-ваць, габляваць... Ад ма-мы ж — прыроджанае пачуццё прыгожага, гармоніі, калары-ту... Мама — настаўніца — зро-ду не апрапулася абы-як (хоць і вельмі сціпла апрачалася). Зроду не паставіла ў кватэры непрыгожую рэч... І мы, дзеці, на гэтым выхоўваліся таўсамма. Яны, бацькі, і сумеснае сваё жыццё пражылі і з алато е в а с е л е справілі таўсамма ў незакхмуранай згодзе і сямейнай гармоніі.

І дачка ўславіла іх Саюз. Яны абое ўжо адышлі з жыцця (адышлі адразу адно за адным), а карціна — мама і тата пра-светленыя, не састарэлыя, — так і засталася вісець на сця-не... На самым відным месцы ў майстэрні.

Партрэты... Партрэты... Парт-рэты...

Нінэль Шчасная любіць пра-цу над пошукам самай галоў-най чалавечай сутнасці — яго душы. А яна — душа — перш за ўсё тойца ў позыру, у твары, у тым няўлоўным (для сло-ва) выразе-імгненні, якое ўмею ўбачыць злавіць, а можа, нават хутчэй адчуць, толькі вельмі таленавіты мастак.

«Вось партрэт пээта Уладзі-міра Дубоўкі. Яшчэ недзе неў-забаве пасля той пары, калі ён, па яго ўласнаму выразу, «іграў рыдлёўкаю на ліры»...

— Вірыня Жэжэна сказала мне — мы былі разам у Маск-ве — давай, паедзем да Ду-боўкі. Ён табе спадабаецца... Я ўбачыла яго — і ён сапраўды мне вельмі спадабаўся! І я за-хацела напісаць яго партрэт...

Ён і ў жыцці быў нечым зношым аддэлаем падобны, а на партрэце гэта асабліва кідаец-ца ў вочы: госпады, Леанарда да Вінчы! (Можа, ад барды...) Самой Нінэлі Шчаснай Уладзі-мір Дубоўка ўяўляўся Узорам Настаўніка — у жыцці.

Стылізаваны пад беларускую песню партрэт Рыгора Шыр-маі... Аркадзь Куляшоў з Максі-мам Танкам ля вогнішча. (Ня-начай, як у незабытых Кар-лішчавічах, а можа, на іх «агульнай» Нарачы...) Даўні, мала знаёмы Мележ («Недзе трымаецца — у запасніках, не ў экспазіцыі нават, у Гомельскім мастацка-краязнаўчым музеі... Трэба будзе неяк здабыць на свет яго адтуль...» — уздыхае сама мастачка)... Іван Шамя-кін у «своім» аймаку, а пазней ішчэ з гаспады Юначыга «трывож-нага шчасця»... Беларуска не-смяротная «песня ў народзе» Цётка — Алаіза Пашкевіч-Кей-рыс. Можа, яна і не была таго прыгажуняй. Але іншай — за яе такое кароткае, прыгожае жыццё — уявіць іншай мы яе не здолым.

Як не здольны ўявіць і ўсёй сутнасцю сваёй мы пратэстуем супраць пакутлівай самотнай смерці Максіма Багдановіча (у няпоўных 26 год). Да нядаўна-га часу трымаўся ў Ялце, «ля сіняй бухты» дамам, з якога бязважкім воблачам адляцелі апошнія яго маладыя гады, ма-ладчы жаданні... Пра гэта балючы партрэт Нінэль Шча-снай «Быць можа, я не скончу жыццё»... Багдановіч у пасцелі з «Вянком» у бледнай схуднелай руцэ.

І яшчэ два партрэты. «Паэт Сяргей Красінаў» — паясны партрэт, напісаны ў манеры, як пісалі даўнія майстры, калі ўзносілі цэзару ў вялікіх пал-каводцаў... «Бяссонніца, бяссон-ніца мая» — гэта хутчэй лію-страцыя да аднайменнага вер-ша. Захутаны ў халаднавата-блакітны плед паэт, — у кір-сле, і хоць прамяняцца яму з далёкай далечыні каханая во-чы, хоць і распыталіся вакол яго старонкі з пазычымі радкамі, паэт неаблыкаваў (і, можа, у першую чаргу) і да ўласнай бессмяротнасці... Так уяўляецца чамусьці.

Не мінеш і гэты — як мінеш, як не спыніцца? «Чыстэйшай прелесті чыстэй-шай образец...» Харакство — яшчэ ад дзявоцтва і прыродна-нае (на ўсе часы) наекцтва жанчыны, якая добра ведае ўладу гэтага свайго харакства. «Пані Гелена» («Жонка кон-сула»).

І зноў самі па сабе ўсплыва-юць ужо зусім іншыя — пра іншую даўнюю пані — радкі... Продолговатый и твердый

Черного платья раструбы... Юная бабушка! Кто целовал Ваши надменные губы!..

Хаджу, хаджу...

Дзе, за якімі грошы, за не-калькі гадзі, накупіла б я, на-была столькі багацця для ўлас-нае душы!

Сапраўдны знаток-мастацтва-знаўца здолеў бы, напэўна, на-пісаць пра ўсё гэта цэлае наву-ковае (нават аналізічнае!) да-следаванне.

Сама ж я, не навучыўшыся за ўсю сваю школьную навуку (ад тае навукі засталася адны чарпкі...) маляваць нават глы-дыша «з натуры», проста глы-даю... Проста яшчэ і яшчэ на-талію сябе бязмежнай светла-сцю чужога таленту...

І моўчкі, з удзячнасцю, па-ціснаю руку мастаку Нінэлі Шчаснай.

Алена ВАСІЛЕВІЧ.
P. S. Забыла сказаць яшчэ адно: назву гэтым старонкам я ўзяла ў пээта, які напісаў (пе-радаю ў праявічым перакла-дзе), што не можна быць НІЯ — Шчаснай, калі адчуваеш багац-це і харакство жыцця гэтага, як Нінель Шчасная.

A. B.

МАСТАК І ЖЫЦЦЁ

«Не можна быць ня-шчаснай!..»

СПРОБА ПАРТРЭТА

Цік

Князёўна. Адукаванейшая жанчына свайго часу. Асветні-ца... Як усё гэта будзе адлюст-равана ў маючай быць вельмі адказнай, складанай рабоце? Пакуль што ў асноўным за-канчана цэнтральная частка трыпціха. Канчач яго Нінель Шчасная будзе ўжо ў самім Полацку, дыхаючы павевам даўніны ад яго камянёў і сцен. Майстар Іаан (а мастачка заве яго па-тутэйшаму Іванам...) паказвае Ефрасініні Полацкай Спас-Ефрасіньеўскую царкву, якую яна загадала збудавач і якую царква бачыцца самому майстру... Ефрасініна трымае белы ручнік. Як пляткі ручай спывае ён з тонкіх рук, сімвалізуючы — у разуменні маста-ка — чысціню высокіх задум і дарогу жыцця самой Ефрасі-ніні Полацкай.

Кожныя пяць год Нінель Шчасная як бы трымае экзам-ен, здае залікі перад сваімі землякамі. Знаёміць іх з плё-нам свае працы. З новым твор-чым набыткам.

Вось тут якраз дарэчы буд-зе ўспомніць і пра «мазалі». Жывалісец — гэта не ўся — далёка не ўся! — Нінель Шча-

ма, варыцца пры тэмпературы ў 1600 градусаў) перамешва-юць (як месяц цеста), раскат-ваюць, лепяць, узнікаюць, пе-раносяць, маюць гэтыя зусім не вялікія, але і зусім не спешчаныя (які там манікюр!) жаночыя рукі...

З распаленага шклянога вары-ва (а нельга ж памыліцца, не-абходна адчуваць, каб лю-было не перагрэтае, і, божа ба-рані, каб не астудзіць яго!) ча-радзейныя пальцы выхопліва-юць то дзівосную чырвоную кветку, то ўзлёт назачнай сіняй птушкі, то галіну дрэва, на якім, як жывая, трапечацца пя-шчотная лістота... Таі нараджа-ецца Паэма пра шкло!

Самому ж мастаку вядомая яшчэ і няўдзячная дакучліва-я проза: як ломіць ад нечалавеч-ага напружання спіну, як не знайсці месца ў пасцелі ўжо намотленым за дзень нагам, і які кожны раз бярэ цябе страх, які пачне табе выкручваць паль-цы на руках... (Тыя пальцы, якія ўдзень чаравалі і пырхалі ў плекільным варыве, як птуш-кі...)

Мастакі звычайна цясней, чым большасць пісьменнікаў (якія толькі і ведаюць сядзець за сваім пісьмовым сталом), з'яднаны з прыродай, з яе таямніцамі, ведаюць яе са-крэты і ўмеюць карыстацца і лекавацца імі.

Вось і чай Нінель Іванаўна заварвае не які там — з магазі-на — грузінскі ці азербайджан-скі — няхай сабе і «вышэйшы» (няхай слабы грузіны і азер-

цямі на серадах. Нінель Іванаўна заўсёды найбольш ці-навяць людзі, якіх сама яна за-ве «сумежнікамі». Напрыклад, фізік, які ўсур'ёз захапляецца яшчэ і архітэктурай... Або хімік з нахілам у астраномію. А то яшчэ калі ў медыка ды ёсць не-адольнае паминненне да літар-турнай дзейнасці... (Барані бо-жа, не кажыце толькі пра яго выдаўца — выдаўцы, як агню, бяжыца раману ў, напісаных пра-фесарамі медыцыны...)

Серады акумулююць самую разнастайнейшую інфармацыю, якую не заўсёды стрэнеш, вы-чытаеш у друку, або пачуеш ці ўбачыш на радыё і па тэлеба-чанні. Ды і калі слухаць тое радыё ці сядзець перад тэле-візарам...

Пачатак у працы яшчэ адна вельмі складаная (і ў філасоф-скім плане) пад пэўна вызнача-ны ўжо назвай «Пачвара» ра-бота.

Усё ў жыцці мае сваю проці-вагу. На чапы шлям — з ад-наго боку — усё, чым жывы чалавек, на чым трымаецца ўсё чалавецтва: гэта яго згур-таванасць, брацтва, адчуванне працягнутай рукі. На другой чапы — агідная пачвара. Яна, як п'яўка, гатова лопнуць ад сытасці і высмактанай чужой крыві (таму ўся жудасць воб-

карціны, сядзячы на золаце пач-вара...

І таму я спяшаюся хутчэй пайсці на жыццядайнае «Гукан-не вясны» (у Заслаўі). Спы-няюся і доўга стаю ля «Татавай вёскі» (падобнай вельмі на нашы суседнія Боркі), з радас-цю сачу за «Вяртаннем»... Вя-сновы разліў без канца і краю, і ліпа з буслянкай у вадзе па пахі, а буслы ўсё роўна пры-ляцелі, вярнуліся і ладзяць-аб-наўляюць сваё жгтло. Дома!

А дома яшчэ сушанца на сонцы, пад бадзёрым ветрам, расшытыя чырвонымі з чорным пэўнямі, ружамі і півонямі, ручнікі на вяроўцы. Старая жанчына рупліва развешвае сваё старанне, сваё спрадвеч-нае мастацтва... Сённяшняя ж маладая мама-дзятчынка ў джынсах, з магнітафонам у адной руцэ (і ў навушніках), з дзіцем на другой, прыгнулася, прашмыгнула над цётчым ха-ракством і вухам не павяла ў той бок... А яе малы сыноч, у беленькай кашульцы, колькі сілы цягнецца ручкамі назад — да вясёлых гарластых пэўняў, да цудоўных руж і півоняў...

«Заклік» назвала гэты мі-малётны, аднак вечны момант жыцця Нінель Шчасная. «Заклік» — ён ідзе ад першаасновы народ-нага быцця, ад яго характа і жы-вой радасці. Таму гэтак непасрэдна адгукваецца на яго светлая дзіця-чая істота... Зрок і слых яе не сапса-ваны яшчэ нічым штучным, занесе-ным невядома кім і адкуль...

У крыві маста-ка Шчаснай сна-цэнтравалася прага беларускай сялян-скай працавітасці і латышскай настой-лівай грунтоўнас-ці. І як ад лёгкага віна закружылася ў гэтым надзейным сплаве яшчэ і шляхетнасць, гул-лівае ўзнёслае адбілася ў харак-тары, у манеры па-водзіць сябе і вес-ці гутарку...

Тата вучыў нас, дзяцей, у сям'і глядзець на кожна-ю з'яву, разгля-даць яе не толькі з аднаго боку. Ву-чыў логіку мыс-лення. Ад таты ў мяне — мужчынскі пачатак у характа-ры. Я ўмею не толькі забіваць цвіні ці раманта-ваць электрычную

«Заклік».

НЯДАУНА рэдакцыя атрымала ліст ад «грамадскага дзеяча ў стане адпачынку». Так называў сябе яго аўтар. Не спяшайцеся, чытач, усміхацца. Выкладае «грамадскі дзеяч» сваю пазіцыю досыць ясна. Іншая справа, што ад яе патыхае такім пачорным кансерватызмам, такой нянавісцю да перабудовы, галоснасці, да ўсяго, чым жыве сёння краіна, што міжволі пачынаеш адчуваць сябе вельмі няўтульна. Што выклікае асабліва незадаволенасць аўтара, дык гэта выкрыццё сталінскіх злачынстваў. «...Калі Ленін Савецкую ўладу ствараў, дык таварыш Сталін яе абараняў ад ворагаў знешніх і асабліва ўнутраных. І невыпадкова, што Савецкі ўрад паставіў таварышу Сталіну самы вялікі помнік каля Крамлёўскай сцяны. Вам яго, шануюны рэдактар, там не паставяць...»

Палемізаваць з ім я не збіраюся—такому чалавеку нічога не дакажаш, у яго пэўны склад розуму, стан душы. Хоць, скажам, і няма каля Крамлёўскай сцяны «самага вялікага помніка Сталіну», яму ён бачыцца. Гэтакія, вазумеце, аберацыя зрок. Ды каб толькі ў тым, што тычыцца «помніка». Не, аказваецца, яна тычыцца ўсяго, што рабіў «правадыр прагрэсіўнага чалавецтва».

Аўтар гэты, паставіўшы сваё прозвішча (не ведаем, ці сапраўднае), пабаяўся назваць хатні адрас. Дарэчы, неяк у газеце «Советская культура» быў надрукаваны ліст, таксама з Мінска, дзе курьлі Сталіну фізіям абсалютна ў тых жа выказах, з прыцягненнем тых жа прыкладаў Крамлёўскай сцяны і інш. Лісты, дарэчы, былі падпісаны адным і тым жа прозвішчам. Праўда, той ліст пісаў ад імя жанчыны, гэты—ад імя мужчыны. Вось такі, бачыце, знайшлі сабе занятка. Толькі чаму яны баяцца назваць свой хатні адрас? Ніхто ж ні шумкае, ні тым больш, помніцкі ім не будзе. Не той, грамадзяне час, аб якім, дарэчы, вы так шнадуеце.

Будзьце глядзець на рэчы чырозна: людзей, якім гатовы зацята абараняць культ Сталіна—нямала. Не трэба думаць, што гэта толькі тыя, хто некалі ўдзельнічаў у масавых рэпрэсіях. Гэта і абыякавы, якому ненавісныя самі паняцці: дэмакратыя, свабода, галоснасць. «Бачыце, што робіцца,—кажа ён,—хто што думае, тое і гаворыць. Сталін бы ім раты хутка заткнуў. Тады быў парадак. І страх. Што таварыш Сталін загадае, усё былі гатовы адразу выконваць, бо інакш... А цяпер?»

Выяўляе сабе рабская псіхалогія? Так, што-то, а яе Сталіну ў многіх суайчыннікаў выхвацаў удалося. «Комплекс раба» ў с'яго-таго моцна сядзіць дагэтуль.

Недзе я чытаў што ёсць мікраарганізмы, якія могуць існаваць толькі ва ўгарным газе. Дык гэта мікробы. Як жа чалавек можа з замілаваннем успамінаць час, калі прыходзіла жыць у задушлівай атмасферы ўсеагульнай падаэронасці, няабразачлівасці, даносаў і паклёпаў, калі за анекдот, за неасцярожнае слова цябе маглі арыштаваць, а налі не арыштаваць, дык смалечыць жыццём?

Я дазволю сабе падзяліцца ўспамінамі пра адзін выпалак, вельмі характэрны для таго часу. Можна, цяпер ён падасца каму-небудзь дробязным, нават у нечым смешным, але тады ставіліся да такіх рэчаў вельмі сур'ёзна.

На другім курсе ўніверсітэта (гэта было ў 1949 годзе) на практычных занятках па аснове марксізму нехта са студэнтаў пацікавіўся, калі нарадзіўся Троцкі. Я падказаў: «Троцкі нарадзіўся, як і Сталін, у 1879 годзе». Твар выкладчыцы пакрыўся чырвонымі плямамі, яна некалькі хвілін хапала ротам павестра, потым закрычала: «Як вы можаце называць побач з імем таварыша Сталіна імя гэтага здрадніка, злейшага ворага Савецкай улады?»

Пасля заняткаў тэрмінова быў скліканы камсамольскі сход групы, і мне далі строгу вымову «за палітычную няспеласць». Абвінавачванне па тым часе вельмі сур'ёзнае. Адна з аднакурсніц патрабавала нават выключыць мяне з камсамала, ды група яе не падтрымала.

Ідзі, сыноч, ідзі!

(Заманчэнне. Пачатак на стар. 8—9).

— Вот кіну ўсе к д'яблу! Прывязу сюды сям'ю і буду жыць, як кароль. Абырдыла ад званка да званка ішчыць...

— Усе так жывуць, Восіп, — супакойвала яго Аксана. — Не намі заведзена... Для ўсіх закон адзін.

— Абырдыла, усё абырдыла! — не сунімаўся Восіп.

Антось калмацкі кучаравую, але парадзелую чупрыну, абгляджваў твар зверху да нізу, нібы на ім была бара-

ла... Я спадзяюся, што чытач не ўспрыме гэты эпізод, як спробу аўтара выставіць тут сябе гэтакім героем. Ніякага героіства, вядома, не было. Калі я гэта ўспомніў, дык для таго, каб паказаць, з якіх «будняў» складалася тагачаснае жыццё з яго дамінантамі страху, крывадушша, казённага патрыятызму, паўсядзённай дэманстрацыі ўсеагульнай любові і адданасці «справадыру ўсіх часоў і народаў».

...Пра арышты, якія зачалі многія сем'і і на нашай Каношаннай вуліцы ў Мінску, стараліся тады не гаварыць. Наколькі я ведаю, большасць з гэтых сем'яў не атрымлівала ад блізкіх, якія пакутавалі ў лагерах і ссылках, — ні лі-

ЛАЎРЭАНЦІЙ ДРУГІ

Доўгі час яго імя было ўвасабленнем жорсткасці, беззаконня, рэпрэсій...

стоў, ні іншых якіх-небудзь звестак.

ПРАЧЫТАЙЦЕ, калі хто прапусціў, змешчаныя ў адным з апошніх нумароў «ЛіМа» лісты да жонкі вядомага ў 30-я гады беларускага празаіка Сымона Баранавых, якія ён слаў з этапаў і лагераў, дзе апынуўся ў часы сталінскіх рэпрэсій разам з тысячамі іншых бязвінных людзей. Чытаеш гэтыя лісты, і на вачах закіпаюць слёзы, і пачынае балель ад тугі сэрца. Прывяду з тых лістоў дзве вытрымкі: «Вунь у кудзе пад нармай мардлін плае і плача. Плае—не зразумець пра што, а ўвесь твар заліты слязьмі»; «Шкада маладых гадоў. Шкада волі. І за якія грахі такія пакуты? Увесь час гэтае пытанне сядзіць у галаве».

Хто мог адказаць на яго? Маўчала краіна, «безмолвествовал» народ.

Ды не, я, мабыць, памыляюся,—народ не маўчаў. Гаварыў праўду пра тырана вуснамі сваіх лепшых сыноў і дачок, хоць гэта раўнасільна было самагубству.

Мы жывем, под собою не чужа страны, Наши речи за десять шагов не слышны, Только слышно кремлевского горца, Душегуба и мужикоборца.

Гэта было напісана, калі не памыляюся, у 1934 годзе. Я недзе чытаў, што адзін з рукапісных экзэмпляраў верша трапіў у рукі Сталіну, і лёс аўтара—вядомага паэта О. Мандэльштама быў вырашаны...

Сёння пра злачынствы Сталіна пішуць больш, чым у часы «адлігі» пасля XX з'езда партыі. Нарэшце! Але, прачытаўшы чарговы такі артыкул, бывае, у галаву пачынаюць лезці вось якія думкі: ці не атрымліваецца, што, сфаксіраваўшы ўсю ўвагу на асобе Сталіна, мы выпускаем з поля зроку тысячы яго «намагатых на заплецных справах?»

Чаму мы пра іх маўчым?

Адзін вельмі борзды навуковец, які летася апублікаваў у адной з рэспубліканскіх газет артыкул пра мітынг прадаўцаў мінскай творчай інтэлігенцыі ля помніка Янку Купалу, на якім гаварылася і пра памяць ахвяр сталінскага тэрору, зрабіў у тым артыкуле спробу ўзяць пад абарону супрацоўнікаў НКВС, якія пранітычна ажыццяўлялі масавыя рэпрэсіі. Аргумент? Яны, маўляў, верылі Сталіну, выконвалі загады.

Я неаднойчы чуў ад людзей, якім выпала ўсё-такі вярнуцца жывымі з лагераў, што сярод кіраўнікоў карных органаў, следчых, лагернага начальства было нямала сапраўдных садыстаў. Хто з іх паплаціўся за зверствы? Хто ведае іх імёны? З усёй гэтай «кампаніі» праскочыла ў прэсе, бодай, толькі адно імя — нейкага следчага па прозвішчы Хват, які ў свой час вёў справу акадэміка Вавілава, прымушаючы яго сілай, здзекамі падпісваць «сфабрыкаваныя абвінавачванні. Як вядома, той Хват у наступныя гады даслужыўся да палкоўніка і зараз жыве ў Маскве на «заслужаным» адпачынку, атрымліваючы вялікую пенсію.

У гады майго юнацтва, калі яшчэ жыў

кол машыны ў гэты момант тоўпіліся палкоўнікі, якім Цанава, высунаўшыся з аякна, нешта загадваў. Воддаль, крокаў за дваццаць-трыццаць ад машыны, па перыметры, сталі мужчыны ў цывільным, робячы выгляд, што яны тую апынуліся зусім выпадкова. Сярод іх заўсёды стаў і наш «знаёмы» — той, што разбіў фотаапарат.

Яго аблічча — твар, вочы, нос — нават не ведаю чаму, я запомніў на ўсё жыццё. Дайце веры, я часта сустракаю гэтага чалавеча і зараз. І заўсёды не магу адвесці ад яго вачэй. Нядаўна, на трамвайным прыпынку, перахапіўшы мой позірк, ён, звыўшы вочы, уважліва паглядзеў на мяне, і я жыва ўявіў, як у ягонай галаве пачалі лікаманава праносіцца твары людзей, з якімі ён некалі меў справу, але мой твар яму нічога не паказваў, і ён, ледзь прыкметна паціснуўшы плячымі, пазяхнуў і раўнадушна адварнуўся...

ЛАЎРЭАНЦІЙ ДРУГІ

Доўгі час яго імя было ўвасабленнем жорсткасці, беззаконня, рэпрэсій...

Сталін, тут, у Беларусі, наводзіла жак імя Цанава, які ўзначальваў органы дзяржаўнай бяспекі рэспублікі. Нават у маштабах краіны ён быў не апошні ў крывавай зграі, якая стаяла на варце асабістай улады тырана, гатовая рэзаць, сячы, душыць, расстрэльваць кожнага, хто, па яе разуменні, думаў, гаварыў, паводзіў сябе не паводле ўказанняў «правадыра».

«Цанава ў Беларусі з'яўляўся феадалам», — прагучала на адным з партыйных пленумаў у ліпені 1953 года, калі памёр ужо Сталін, а Берыя і Цанава былі арыштаваны. Адтуль яны дастаць ужо нікога не маглі. За год да гэтага наўрад ці аўтар таго выказвання аб Цанаве асмеліўся б гэта вымавіць і блізкаму чалавеку.

МАГУ «пахваліцца», што і я помню Цанава, нават неаднойчы бачыў яго — быў ён невысокага росту, пузаценны, чарнявы, з вусамі «пад Сталіна», у кіцелі з генерал-лейтэнанцкімі пагонамі.

У 1946 годзе мы, як і ўжо казаў, жылі на вуліцы Каношаннай, якая праходзіла праз парк імя Горнага (ад вуліцы цяпер застаўся адзін дом, у якім размяшчаецца мантора парка), і часта пасля ўрокаў разам з іншымі падлеткамі бег на адзіны тады ў Мінску стадыён «Харчавік», які размяшчаўся тут жа, у парку, і на якім праводзіліся гульні футбольнага чэмпіянату Украіны. Калі гуляла мінскае «Дынама» — «Хрэсін» Міністэрства ўнутраных спраў і Камітэта дзяржаўнай бяспекі, на гульні прыязджала кіраўніцтва рэспублікі, у тым ліку, вядома, і Цанава. Сказаць праўду, мы, падлеткі, тады і ведалі толькі двух чалавек з вялікага начальства — Панамарэнку і Цанава. Помню, нібы ўчора гэта было, такі эпізод. Хлопчык з нашай вуліцы, якому, на зайздасце ўсім нам, бацька прывёз з Германіі фотаапарат, у час матча стаў на лаўку і пачаў здымаць футболістаў і людзей, што сядзелі на ўставай драўлянай трыбунцы. Не паспеў ён шчоўкнуць затвора, як нейкі мужчына груба вырваў апарат з ягоных рук і, бразнуўшы ім аб зямлю — толькі шкельцы паляцелі, са злосцю прасіпеў: «Каб я вас тут не бачыў!»

Дзіцячая цікаўнасць: нам вельмі падбалася назіраць, як Цанава пасля матча садзіцца ў доўгую, шыкоўную, відаць, трафейную легіаваўшу, якая ззяла чорным лакам і нікелем. Схіліўшыся, нейкі вайсковы чын адчыніў перад ім дзверцы, а другі пачынаў дапамагаць яму зручнай усесці на сіураным сядзенні. Ва-

Калі я цяпер пачаў цікавіцца асобай Цанава, пачаў нейкі свой пошук, знайшлось шмат дарадцаў, якія раілі мне адшукаць яго бліжэйшыя супрацоўнікі. Па некаторых звестках яны яшчэ жылі на белым свеце. Гэта яго намеснікі, памочнікі, ахоўнікі, нават шафёры. Яны, маўляў, могуць раскажаць пра былога шэфа шмат цікавага, нават сенсацыйнага. Я не шукаў гэтых людзей. Яны не выклікалі ў мяне павягі тады, не выклікаюць яе і цяпер, хоць, магчыма, сёй-той з іх «перафарбаваўся» і гатовы, відаць, ліць на былога шэфа бруд. А між тым, пры жыцці Цанава большасць з іх перад ім трэслася і гатова была на злом галавы бегчы выконваць любое, самае бруднае яго заданне...

Вырашыў я не паглыбляцца ў тэму і асабістага жыцця гэтага чалавеча. Нядаўна ў «Звяздзе» я прачытаў артыкул, аўтар якога амаль увесь свой гнеўны пафас скіроўвае на выкрыццё Цанава — ўладальніка вялікага асабістага пад Мінскам. Ну, вядома ж, сорамна, непрыгожа было валодаць такімі апартаментамі, калі большасць мінчан у тых гады не мела наогул ніякага жылля, бывала, што ў адным пакоі тулілася па некалькі сем'яў. Але ж трэба казаць праўду да канца — не адзін Цанава тады жыў у такіх шыкоўных умовах...

ТАК, у тых гады пра Цанава разказвалі шмат розных гісторый, з іх ён часта паўставаў гэтакім дзіваком. То пад пагозай арышту не даваў на вуліцы вядомай машыне яго абганяць, то ўласнаручна біў ботам па галаве капітана футбольнай каманды за прыгрыскі, то... Не буду больш пералічваць гэтыя «мільяны» забавы, якія тады, помню, многімі ўспрымаліся з падхалімскай усмешкай: маўляў, ёсць жа людзі...

Каб жа тымі «дзівацтвамі» ўсё абыходзілася! Цяпер, калі я ведаю пра дзейнасць Цанава куды больш, чым тады, калі ён жыў, перада мной паўстае чалавек халодны, жорсткі, разважлівы, цынічны, які ніколі не ведаў спагады і літасці.

Так, ён, відаць, сапраўды быў «аматарам жртаў». Ды ад некаторых з іх кроў стыла ў жылах. Я чуў расказ вядомага нашага крытыка Рыгора Бярозкіна, якога арыштавалі ў 1949 годзе.

жорсткую праўду ў ягоных словах, у думках пагадзіўся з ім.

Усе раз'ехаліся ў нядзелю, а Ігнат яшчэ колькі дзён чуў іх галасы ў мёртвай цішыні хаты.

Ігнат не памятаў, як заснуў за сталом. Прачынаўся раптоўна, страшыў ускалмачанай галавой, нібы хацеў стрэсіць сон.

Скрозь сніна, вільготныя шыбы падзілася ранішняя вясёлга. Ігнат вылез з-за стала, гучна лягнуў дзвярыма, ступіў на двор. Халодная цішыня ахінула яго, але палёгі не прынесла. Ён павалокся на вуліцу, завярнуў за вугал хлява, нізка нахіліўся да зямлі, закалаціўся, застагнаў. Усю яго сярэдзіну нібы выцягвалі вялізнымі крукамі, кідала то ў холад, то ў гарачыню, з вачэй цяклі слёзы.

Ён прыхіліўся тварам да вільготна-

га камля ліпы, абхапіў яго рукамі. Яму хацелася, як у дзіцінстве, заплакаць наўзрыд, слязьмі змыць з душы ўсё, што перашкаджала жыць ішчасліва. Змыць, каб адчуць сябе маладым, здаровым, здольным да новага жыцця. Але слёз не было, а вусны папталі: «Не, Ігнат, позна. Стары ты ўжо. Нічога ў табе не засталася для таго, каб пачаць нанова». Ён абдымаў дрэва і не ўбачыў, як падшыла маці, сказала спачувальна, жаласліва:

— Ідзі, сыноч, ляж. Што ж ты так? Нельга ж табе. Усё нутро хворае. Не лабаражэш сябе — сядзеш раней строку. Не хацела б я перажыць вас, сваіх дзяцей.

— Даруй, мама. Не ведаю, як атрымалася. — ледзь не стагнаў ён. — Нешта зламалася ўва мне. Думаў, прыеду, параблю яшчэ, цябе сунешу і

Гэта быў у ягоныя жыцці другі арышт. Першы вясной 1941 года, пасля якога ён прасядзеў у Мінскай турме да пачатку вайны. Перад самым прыходам немцаў калону зняволеных вывелі за горад у лес. Бязрокіну ў тым «паходзе» выпала застацца жывым... Рыгор Саламонавіч дайшоў да Магілёва і там пайшоў у ваенкават, сказаўшы, што ўсе дакументы згублены, і ён просіць накіраваць яго на фронт. Скончыў ён вайну ў Берліне... І вось новы арышт. Адночы Бязрокіна ў наручніках прывялі з камеры проста ў кабінет Цанавы, і той, зірнуўшы на арыштаванага, пачаў ляцаць яго апошнімі словамі за з'яўленне «ў такім выглядзе». «Савсэм совісць патэрал, вон отсюда!» — закрычаў ён. Арыштаванага падхапілі пад рукі, адваялі ў камеру, і неўзабаве ён ехаў на ўсход у вагоне з закратаванымі вокнамі. «Даслужваць тэрмін», — як растлумачыў яму следчы.

З'явіўся Цанавы ў рэспубліцы ў 1938 годзе па накіраванні самога Берыя. У Інстытуце гісторыі партыі пры ЦК КПБ мне паказвалі так званую «аб'ектыўку», дзе было напісана, што ў 1939 годзе Цанавы Лаўрэнці Фаміч быў кааптаваны членам Бюро ЦК КП(б) Беларусі.

Цікавая дэталі — толькі ў 1940 годзе кіраўніцтва рэспублікі стала вядома, што сапраўднае прозвішча яго не Цанавы, а Джанжгава.

Надаўна я меў гаворку з тагачасным сакратаром ЦК Кампартыі Беларусі Мікалаем Яфрэмавічам Аўхімовічам.

— Падыйшлі выбары ў Вярхоўны Савет, — раскаваў ён. — Кандыдатам у дэпутаты вылучаны былі Цанавы. Як сакратар па кадрах, я пацікавіўся яго дакументамі і што бачу? Усюды ён пішацца: Джанжгава. Званы яму, цікаўлюся, у чым справа? Чую: «Панымаш, кога сюда мяня Лаврентый Павлович Берія пасылаў, то сказаў: твою фамилию белорусам трудно будет выговорить, давай придумаю попроще. Вот я и стал Цанавы. Не нравица разве?»

Дарэчы, раскаваўшы, што ён вельмі любіў падкрэсліваць сваю блізкасць да Берыя. Сабраўшы ў сваім кабінете супрацоўнікаў, званіў яму ў Маскву, цікавіўся рознымі справамі, здароўем дамачадцаў і г. д. «Мы абодва — Лаўрэнці», гаварыў ён з гонарам. У апарате КДБ яго за вочы называлі «Лаўрэнці дзядзька».

— Сапраўдны твар Цанавы мы ўбачылі ў час вайны, — гаварыў Аўхімовіч. — З самага пачатку партызанскай барацьбы ў яго была пазіцыя на адрыў чэкістаў, якія дзейнічалі ў тыле ворага, ад падпольных партыйных камітэтаў, партызанскага камандавання. Кіраўніцтва рэспублікі, у прыватнасці, мяне, як сакратара ЦК Кампартыі Беларусі, які займаўся кадравымі пытаннямі, гэта вельмі непакоіла. Давялося злятаць «на месца», у партызанскія злучэнні, якія дзейнічалі на Палессі, і разбірацца ў сітуацыі, якую стварылі пад бокам у непрыяцеля ўпаўнаважаныя Цанавы...

Я слухаў яго і думаю, што гэта не перашкодзіла Цанаве пасля вайны арганізаваць напісанне кнігі «Усенародная партызанская вайна ў Беларусі супраць фашысцкіх захопнікаў». Пісала ён група фашысцкіх гісторыкаў пад пільным наглядам супрацоўнікаў Камітэта дзяржаўнай бяспекі. Кніга ў дзвюх частках была напісана ў рэкордна кароткі тэрмін. Я трымаў яе ў руках. Саліднае выданне з не менш салідным прозвішчам аўтара на вокладцы: Л. Ф. Цанавы. Праўда, у выданні стаіць яшчэ адно прозвішча — Ц. С. Гарбунова, та-

гачаснага сакратара ЦК КПБ, пад рэдакцыяй якога кніга была выдана. Мне раскавала Ф. І. Дадзімава, якая ў той час узначальвала Галоўліт БССР, што аднойчы ёй пазнаў Цанавы і на ўласцівай яму хамаватай манеры сказаў: «Слушай (ён усім гаварыў ты), Дадзімава, панымаш, я напісала кніжку, так садысь і пачытай, каб бяз дэржкі». На наступны дзень ён прыслаў сваёй супрацоўніцы, які сачыў, каб рукапіс хутчэй прайшоў...

Не ведаю, ці спускаўся пры жыцці Сталіна карны органам «план на арыштах». Але можна быць зусім упэўненым, што многія супрацоўнікі органаў бяспекі наўраў свая будавалі менавіта на арыштах уласных трацістаў, шпіёнаў, шкіднікаў, адным словам — «ворагаў народа». Больш «скапіў», — значыць, пільны, значыць, адданы правадыр чалавек. А адданаць аддзякавалася высокімі чынамі і ўзнагародамі. У Цанавы было наля трыццаці ўрадавых узнагарод, сярод іх тры ордэны Леніна, тры — Чырвонага Сцяга, ордэн Суворава, два ордэны Кутузава, і г. д.

ПІЛЬНАСЦЬ і падазронасць, якасці, мілія сэрцу таварыша Сталіна, ён дэманстраваў увесь час. У 1951 годзе Цанавы, як яму здавалася, пайшоў з казырнай карты. Па яго загадзе быў арыштаваны міністр асветы рэспублікі Платон Васільевіч Сасвіч. Не многа, не мала — за сувязь з трацісцкай апазіцыяй і белае эміграцыяй. Я чытаў біяграфічную даведку пра П. Сасвіча. Член партыі з мая 1917 года, да вайны рэктар Горцаўскай акадэміі, Камуністычнага ўніверсітэта ў Мінску, дырэктар Інстытута гісторыі партыі пры ЦК КПБ, у вайну — намеснік начальніка Палітупраўлення фронту. Як усё-такі лёгка можна было знішчыць чалавек, абсалютна безабароннага перад няўмольнай сілай фальшывага кампрамату. У вінаватасць Сасвіча, і гэта трэба падкрэсліць, паверылі і тагачасныя партыйныя і савецкія кіраўнікі рэспублікі. Ніхто з іх не працягнуў яму руку дапамогі. З-за аб'явак Сасвіч? Страху?

Прымусіць Сасвіча прызнацца ў неіснуючых грахах было па тым часе «делом техники», што праз некалькі гадоў у рэабілітацыйных дакументах фармулявалася як «примынение незадоленных метадів следства». П. Сасвіча прысудзілі да 25 гадоў лагераў. Адкуль ён вярнуўся пасля смерці Сталіна, у 1954 годзе. Быў рэабілітаваны, але прахыў пасля гэтага толькі два гады. Людзі, якія раней добра ведалі Сасвіча, не маглі яго пазнаць пасля вяртання з лагера.

— Цанавы тады не абмежаваліся арыштам аднаго Сасвіча, — гаварыў мне М. Я. Аўхімовіч. — Узлялі таксама міністра камунальнай гаспадаркі Жаўнерчука, сакратара Полацкага абкома партыі Пархімовіча, другога сакратара Гомельскага абкома Дземчанку... Дземчанку я асабліва добра ведаў, — працягаў Аўхімовіч, — мы ў тым пасляваеннай гады разам працавалі — я першым сакратаром Гомельскага абкома партыі, ён, як я ўжо казаў, — другім. Добры арганізатар, баявы хлопец, у гады вайны камісар партызанскай брыгады. І раптам — арышт. Абвінавачванне — нямецкі шпіён! Пазваніў Цанаве, кажу: не можа быць такога, у яго ж фашысцкія карнікі расстрэлялі маці і сына менавіта за тое, што ён са сваім бацькам быў у партызанах. Мы самі правяралі. «Ты эти штучки брасай, — адказаў Цанавы. — Немецкого шпиона защищайешь?» Дземчанка цудам застаўся жывы. Расказаў потым, што допыты, якія праводзілі следчыя Цанавы, будзе з жахам успамінаць усё жыццё...

А вось расказ Станіслава Пятровіча Шушкевіча, аднаго з нашых старэйшых паэтаў:

джаўся Ігнат. Ён таропка апрануў плашч, надзеў стары пакамечаны капялюш. Усю яго істоту разрываў невыносны боль, сэрца сціскаў дакор, на вочы набегла гарачае, вільготнае. Ён абхапіў рукой маленькую кволую постаць маці ў старой, з бацькавых плячэй, ватуцы, прыгарнуў яе да грудзей і адчуў, як усё ў ім задрыжала ў немым крыку.

— Ідзі ўжо, а то не паспееш, — адпыхнула яго маці.

Ігнат, не аглянуўшыся, адчыніў дзверы, рашуча і хутка пакročыў за веснічкі, пакіраваў да лесу. Слэзы набягалі на вочы, засцілалі дарогу, і яму здавалася, што разам са слэзмі вылівалася ўсё самае лепшае, чалавечае з ягонай душы. І яшчэ адчуваў патыліцай, спіной, як асуджальна глядзелі

— У 1946 годзе я вярнуўся з мясцін, куды быў сасланы пасля арышту ў 1936 годзе. Пасяліўся на радзіме, у Дзяржынскім раёне. Працаваў у школе. Адночы, было гэта ў канцы 1948 года, мяне выклікаў начальнік раённага аддзела КДБ і кажа: «Станіслаў Пятровіч, у нас да вас ніякіх прэтэнзій няма, працуйце спакойна». Літаральна назаўтра, пад вечар, да хаты пад'ехала грузавая машына, з яе саскочылі тры чалавекі ў вайсковым і прад'явілі ордэр на вобвыск. У хаце перавярнулі ўсё дагары нагамі, але што, скажыце, яны маглі знайсці? Вершы? Пасля вобвыску яны забралі мяне з сабой у Мінск.

Следчаму, які веў маю справу, я раскаваў пра выклік у раённы аддзел КДБ і пра тое, што мне там казалі. Ён уздыхнуў і паказаў мне паперу, на якой было напісана, што мэтазгодна з мяне і Мікуліча зняць судзімасць, а Александровіча працаўладкаваць у шматтыражцы. І подпіс: Панамарэнка. Як я зразумеў, гэта быў адказ на зварот нашых жокаў у ЦК. Але наўскасак паперы тлустым алоўкам было напісана: «Рэпрэсіраваць». І подпіс — Цанавы.

У час аднаго з допытаў — трэба ж было наанава заводзіць на мяне крымінальную справу, — адчыніліся дзверы кабінета следчага, дзе я сядзеў, і ў пакой увайшоў чарнявы малады чалавек. «Ну што, прызнаецеся ва ўсім?» — спытаў ён. «Вы таксама мой следчы?» — не зразумеў я. «Буду я яшчэ з рознай дрэннае займацца», — адказаў ён і выйшаў. Следчы мяне растлумачыў, што гэта быў сын Цанавы. І трэба было, маўляў, з ім размаўляць больш пачціва...

Перапыню тут расказ Станіслава Пятровіча. Я ж і сам добра помню сына Цанавы ішчэ з універсітэцкіх гадоў. У годзе, здаецца, 1949-м, ён з'явіўся на трэцім курсе гістафа, з якім мы, журфакаўцы, размяшчаліся ў адным калідоры. Звалі яго Гіві Джанжгава, і ўсе ведалі, што гэта сын Цанавы. Казалі, што ён вучыўся ў Маскве ў прэстыжным інстытуце міжнародных зносін, але там трапіў у брудную гісторыю, звязаную з калектыўным гвалтаваннем, была заведзена на яго крымінальная справа, ды ў Гіві былі моцныя заступнікі, і ён выйшаў сухім з вады. Праўда, прыйшлося перавесціся ва ўніверсітэт у Мінску. Помню, нолькі наля яго заўсёды круцілася прыліпалаў, як ліліва яны глядзелі яму ў вочы. Нехта з іх аднойчы, выхвалючыся даваеным сакрэтам, раскаваў з непрыхаваным захапленнем, што перад Гіві адчынены дзверы ўсіх следчых кабінетаў КДБ, што ён, калі хоча, прысутнічае на допытах...

Станіслаў Пятровіч працягаў: — Неўзабаве мне быў аб'яўлены прысуд «тройкі» — вечнае пасяленне ў Сібіры за тое, што, быццам бы, вярнуўшыся дадому з таго перага зняволення, я раскаваў знаёмым, як жывецца ў лагерах, аспрэчваў прысуд суда. Мне далі распісача на гэтай паперы, але я напісаў буйнымі літарамі адно слова: хлусня. Гэта было ўжо ў студзені 1949 года. Праз некалькі дзён мяне і яшчэ ці не дзве тысячы такіх жа «вінаватых», павезлі па этапах у Сібір...

У КАНЦЫ 1951 года Лаўрэнці Фаміч Цанавы быў пераведзены ў Маскву на павышэнне, стаў намеснікам міністра дзяржаўнай бяспекі СССР. Неўзабаве яго арыштавалі. Інкрымінавалі яму амаль тое ж самае, у чым ён раней абвінавачваў свае ні ў чым не вінаватыя ахвяры. Там, у турме, Цанавы, даведаўшыся пра арышт Берыя, раптоўна сканаў. Нібыта не вытрымала гэтай весткі сэрца. Калі яно ў яго было...

Міхась ЗАМСКІ.

НАПЯРЭДАДНІ ПАДЗЕІ

МЕЛОДЫІ КРАСАВІКА

Насустрэч «Мінскай вясне»

Праз тыдзень — першы канцэрт традыцыйнага музычнага фестывалю «Мінская вясна». Як паведаміў нашаму карэспандэнту мастацкай кіраўніцтва Беларускай дзяржаўнай філармоніі Ю. Гільдзюк, праграма свята будзе насычаная і разнажанравая, і калі мінулым часам «Мінскую вясну» вызначалі як фестываль беларускіх прэм'ер, ды сёлета ў яе гучанні мы пачуем і ўжо знаёмыя мелодыі беларускіх аўтараў, і музыку нашай кампазітарскай моладзі, і галасы сяброў з Масквы, Татарыі, Узбейстана, Грузіі, Таджыкістана.

Фестываль пройдзе з 1 па 9 красавіка, прычым да 5-га ў Мінску будзе працаваць выязная намісія па сімфанічнай музыцы Саюза кампазітараў СССР пад кіраўніцтвам А. Эшпала. Гэта не выпадковае супадзенне, а імкненне арганізатараў «Мінскай вясны» пашырыць арышт за кошт незнаёмых нам навінам, створаных кампазітарамі братніх рэспублік, надаць фестывалю ўсесаюзнае рэзананс, параўнаць творчасць нашых землякоў з набытымі ім ішчэ, і для спецыялістаў музычнае свята набылае сапраўднае інтэрнацыянальнае гучанне.

У фестывальных праграмах прадстаўлены творы Я. Глебава (у тым ліку новы канцэрт для аркестра «Кліч»), І. Лучанка, Ю. Семіянік, Д. Смольскага, А. Мдзівані, Г. Вагнера, У. Дарохіна, А. Соніна (сімфонія, прысвечаная Сапфо), А. Залётнева (прэм'ера Канцэрта для галасы і камернага аркестра), В. Кузінецова, А. Рашчынскага, В. Капыцько (новы харавы твор на тэмы Б. Акуджава), С. Бельцова (Канцэрта-гроса), нашых гасцей А. Эшпала, М. Пяіко, М. Таджыева, С. Губайдулінай, Л. Ісмаілавай, Э. Санадзе, В. Кінты... Гэта толькі палова спісу аўтарскіх імёнаў, пазначаных на афішах. Багаты сімфанічны аркестр БССР, Акадэмічны сімфанічны аркестр БССР і аркестр імя І. Жыновіча, Хор Дзяржынскага БССР і Маладзёжныя камерны хор (кіраўнік І. Мацюхоў), Мінскі камерны аркестр і Дзяржаўны канцэртны аркестр Беларусі, дырыжоры Ю. Яфімаў, М. Казінец, А. Палыніч, М. Фінберг, І. Галаўчын, салісты М. Хоміцэр, В. Кастэльскі, Л. Колас, В. Пархоменка, Я. Паплаўская, многія ішчыя беларускія музыканты і нашы госці.

Пад час фестывалю ў зале БДФ адбудзецца аўтарскі канцэрт старэйшыя беларускія кампазітарскія школы А. Багатырова, а ў зале камернай музыкі — канцэрт з твораў Л. Шлег. Спектаклі па творах беларускіх кампазітараў пакажыць Дзяржаўны тэатр оперы і балета БССР і тэатр музычнай камедыі.

Дыскусія пра вынікі фестывалю адбудзецца 10 красавіка ў Саюзе кампазітараў.

С. ВЕТКА.

Камісія па літаратурнай спадчыне Аляксея ЗАРЫЦКАГА

Сакратарыят СП БССР утварыў камісію па літаратурнай спадчыне Аляксея Зарыцкага. У камісію ўвайшлі А. Русецкі (старшыня), Р. Барадулін, В. Рагойша, А. Зарыцкая (сакратар).

АБ'ЯВЫ

У горадзе Магілёве ствараецца Музей дзекабрыстаў, які з'явіцца першым у нашай рэспубліцы і адным з найбольш буйных музеяў падобнага профілю ў краіне. Экспазіцыя будучага музея раскава пра Беларусь пачатку XIX стагоддзя, пра падзеі Айчынай вайны 1812 года, якія адбываліся на беларускіх землях, пра паўстанне 14 снежня 1825 года ў Пецярбурзе і паўстанне Чарнігаўскага пяхотнага палка на Украіне. У адной з залаў музея будзе ўзрунана аб'ектныя следства і суда над афіцэрамі Чарнігаўскага палка.

Музей з удзячнасцю набудзе ў насьвельніцтва прадметы мастацтва і побыту канца XVIII — пачатку XIX ст., у прыватнасці:

— мэблю (сталы, крэслы, канапы, сакрэтары, нагоды, бюро, люстэрні і ішчы);

— асьвятляльныя прыборы (люстры, падсвечнікі, кандэлябры, жырандолі, бра);

— скульптуру (бюсты Русо, Вальтэра, Мантэск'е, Дзідро; розныя статуэты);

— посуд (вазы, чашы, блюды, сервізы і ішчы);

— жывапіс, графіну (партрэты, пейзажы, гравюры, літаграфіі);

— гадзіннікі, чарнільныя прыборы, дыяны, габелены, упрыгожванні, а таксама прадметы, якія маюць мастацкае і этнаграфічнае значэнне.

Грамадзяне, якія маюць таны рэчы і жадаюць прапанаваць іх музею, могуць звяртацца на адрас: 212014, г. Магілёў, вул. Першамайская, 8. Музей дзекабрыстаў. Тэл. 5-52-92.

Саюз пісьменнікаў БССР выказвае глыбокае спачуванне пісьменніку Алясею Баюню з прычыны напаткаўшага яго гора — смерці МАЦІ.

Зараз па краіне, як і кожнай вясной, кроцьчыц Усесаюны тыдзень дзіцячай і юнацкай кнігі. Па традыцыі свята праводзіцца ў адной з саюзных рэспублік. Летась, нагадаем, — у Мінску, сёлета — у Ташкенце, куды паехалі і прадстаўнікі беларускай дзіцячай літаратуры.

Да Усесаюзнага тыдня мы і прымеркавалі нататкі Эдзі Агняцвэт.

«Навечна з сонцам»

Успамінаецца, як у канцы пяцідзясятых гадоў з'явіўся малады паэт Мікола Чарняўскі — непаспешлівы, нешумлівы, з сарамлівай усмешкай.

Ад першай невялічкай кніжкі «Дзе канчаецца лета» да кнігі паэм аб нявыдуманых героях — дарога ў дваццаць пяць гадоў. Паэт належыць да таго пакалення, якое мы называем «дзецьмі вайны». Першыя

Чытаю паэму М. Чарняўскага «Шчымлівая зорка» — страшную па сваёй дакумэнтальнай праўдзе. Мы застаём галоўнага героя, піянера Марата Казлова, у самую трагічную хвіліну яго жыцця. Фашыст пакінуў на спіне хлопчыка крывавае след — чырвоную зорку.

Горкія дзеці вайны Тыя, якіх не паспелі вывезці на Вялікую зямлю, былі побач з бацькамі і дзядзямі: не схілілі галовы перад ворагам. Не скарыліся!

твора, хоць і не хапае тых знаходак, якімі адзначана паэма «Шчымлівая зорка».

«Эрпіды на планеце Зямля»

Ішоў Тыдзень дзіцячай кнігі. У кнігарні «Светач» сабраліся дзеці. Светлыя твары, наіўныя і задзірыстыя ўсмешкі. Дапытлівыя вочы. Назва «Светач» набыла сапраўдны сэнс. І тут упершыню, на сорам свой, пачула я вясёлыя і фантастычныя гісторыі Паўла Місько.

А калі б не было тае сурэальнай Выходзіць, я не адкрыла б для сябе цікавага дзіцячага пісьменніка?..

...Пісьменнік чытаў спакойна, без прэтэнзій на эфект. А дзеці радаліся. Прывабіў іх чараўнік Косця Чыжык. Птушкі разумелі

на «жывы камень», з якога выйшаў дзіўны чалавечак — Эрпід, электронны робот. Прыляцеў з невядомай планеты. Ваня з Эрпідам-І пайшлі шукаць Эрпіда-ІІ, які не адказвае на сігналы. Ваня Гардзей вырашае: «То, можа, дзе дуба даў». Эрпід, які валодае рознымі мовамі, усё ж не разумее Вані: «Дуб — дрэва. Як можа Эрпід-ІІ даць дуба, калі ў яго няма нічога падобнага? І каму ён мог даць гэты дуб?»

І далей займаюцца, крок за крокам, адвучае Ваню ад жаргона.

Чытаеш і ўвесь час знаходзішся ў эпіцэнтры розных прыгод.

Дзяўчынка Таня знайшла Эрпіда-ІІ. А той перакладае на чалавечую мову расказы Мядзведзя, які ўдзек са зварыцца ад здэкаў п'яніцы-даглядычка. Апошні абкрадваў Мядзведзя, трымаў яго на галодным пайку. Ваня Гардзей, расстройжаны гэтымі расказамі, прыходзіць да дырэктара зварыцца, з абурэннем расказвае пра злодзея і патрабуе: «Не парушайце мядзведжых умоў!» Шкада толькі, што дзе-нідзе пісьменнік дае залішнюю волю сваёй фантазіі. Так, парадаксальна гучыць эпізод з «хуткай дапамогай», дзе гультаяватага Лёню і настаўніка хапаюць санітары.

Ваня Гардзей захапляецца ведамі і ўмельствам Эрпіда, але разумее, што робаты служаць людзям і не могуць замяніць жывога свету, жывой чалавечай душы.

— Я сваю зямлю ні на што не прамянюю. І ні за што не свецел Няўжо вам не хочацца мець хоць бы птушак? Салаўя паслухаць, жаваранка, шпака, зязюлю?

Эдзі АГНЯЦВЕТ

ЖАНРЫ РОЗНЫЯ, АДРАС АДЗІН

яго ўражанні — счарнелыя вёскі ў Буда-Кашалёўскім раёне на Гомельшчыне. Зламаная цягачы ў полі, зямлянікі. Бачыў усё гэта, калі хадзіў у школу. І ў школе, і ў бацькоўскай хаце, і сярод землякоў чуў словы аб незабытых героях. Нездарма, яшчэ юнаком, ён напісаў паэму «Апошні бой» — пра Антона Губарова, жлобінскага падпольшчыка-партызана. Вярнуўся да яе праз шмат гадоў. Згадаў крытычныя заўвагі, па-новаму ўсё перадумаў, перажыў і адчуў, што гераічная тэма, сама па сабе яшчэ не вырашае лёсу твора. І Мікола Чарняўскі амаль усё перапісаў нанова. У другім варыянце паэмы, названай «Навечна з сонцам», паэт знаходзіць сцэжку да псіхалагічнага паказу героя. Мы бачым Антона ў розных абставінах і адчуваем яго душэўны стан. Ён удзельнічаў у абароне Дняпра. У нейкія хвіліны ён застаецца адзін: юнак плыве знясілены і размаляе за Дняпром, як з чалавекам.

Напружанай драматургіяй вызначаецца паэма М. Чарняўскага. Дзеючыя асобы, дыялогі, аўтарскія рэмаркі — усё служыць паказу героя.

Вось Марату прымроілася, што побач з ім — мама, самы родны чалавек.

— Мама, ты пачанай, Пабудзь трохі яшчэ: Калі чую сваіх — Менш баліць, Менш плячэ...

яго, слухаліся, размаўлялі з ім. А з балкона шостага паверха ён разглядаў у бінокуляр грачыныя гнезды. Расказаў, што Карл і Клара прыляцелі з Германіі, Кір і Гера з Грэцыі. Прыдумкі Косціка, перасыпаныя скоргаворкамі, захапілі слухачоў.

«Я ўсё, што пабачыў, запаміно.

Не буду баяцца, Вагацца.
Як быць, паднажы ты, Дняпро, мне?»

«Змагацца...
Змагацца...
Змагацца...»

— Мама, ты пачанай, Пабудзь трохі яшчэ: Калі чую сваіх — Менш баліць, Менш плячэ...

Перад апошнім крокам у бессмяротнасць Марату неабходны хоць адзін глыток вады. І тут яму чухаецца голас беларускай крыніцы:

Спадабалася і казка «Старомодны Заяц». «Вельмі даўно гэта было. Так даўно, што палын паспеў сцівець з таго часу. Тады яшчэ ў нашым краі зусім не было зімы, а ўсё лета і лета. І вось прайшла чутка, што ўжо вечнага лета не будзе, а так: палавіна года цёплая, палавіна халодная...» Казка, напісаная жывой народнай мовай, прыводзіць нас на ўзлесак, дзе жыў з сям'ёй кравец Заяц. І пасыпаліся яму заказы на зімовыя футры ад Мядзведзя, Лісы, Гарнастая. Заяц усіх прыгожа апрануў, ды яшчэ бясплатна. А сам хадзіў у старомодным футры.

«Я ўсё, што пабачыў, запаміно.

Не буду баяцца, Вагацца.
Як быць, паднажы ты, Дняпро, мне?»

«Змагацца...
Змагацца...
Змагацца...»

Вобраз Маці — добрай і мужнай жанчыны — праходзіць праз усю тры паэмы кнігі і надае ім натуральнасць, праўдзівасць, сілу.

На жаль, паэма «Навечна з сонцам» бракуе лаканічнасці. Расцягнуты раздзел «Нечаканы гошць», калі прыходзіць у хату Губаравых салдат-салак і доўга папярэджвае аб небяспецы. Паўтараюцца фарбы і ў апісанні партызанскіх баёў.

Журчу, струменюся, вірую —
Тані мой лёс,
Тані мой плёс.
Дзе чысціню сваю бяру я?
У рос,
У зорак,
У нябёс.

Гэта паэма найбольш уразіла мяне. Хочацца зварнуць на яе ўвагу кампазітараў. Хіба гэта не матэрыял для араторыі альбо музычнай драмы?

Трэцяя паэма «Сын Паліка» — пра Міхася Усоскага, які змагаўся ў партызанскай брыгадзе «Дзядзькі Колі» на Барысаўшчыне.

Пачатак паэмы, на жаль, гучыць рытарычна. Размова Міхася з бацькам, удзельнікам грамадзянскай вайны, старшынёй калгаса, расказ бацькі аб яго былых баявых паходах не вельмі хвалююць. Адчуваецца зададзенасць. І ўсё ж нямаю застаткаў у эмацыянальнай памяці: малюнак святання, вобразы маці-Апанасіхі і самога Міхася Усоскага. Дзейнічае дакумэнтальная аснова

У кнізе Паўла Місько «Эрпіды на планеце Зямля» пад «адным дахам» сабраліся апавяданні для маленчкіх «Як дзеда дзялілі», «Маміна мама», а таксама казкі і аповесці для малодшых школьнікаў. Чытаю аповесць «Эрпіды на планеце Зямля» — дынамічную, вясёлую, сучасную, па-сапраўднаму прыгодніцкую. Прыгоды Вані Гардзэя адразу забіраюць цябе ў палон. І цікава, што першым выдумшчыкам у гэтай гісторыі аказаўся дзед Вані Гардзей Гардзей (вяскоўцы звалі яго Двайны Гардзей) «Дзед быў не які-небудзь старасвецкі, а сучасны начытаны дзед. Ён прыдумаў, што ў лес упаў метэарыт і сам, цышком, пайшоў яго шукаць. За ім услед — унук Ваня. Пасля розных вандраванняў Ваня натрапіў

з 28 сакавіка па 3 красавіка
28 сакавіка, 18.30
«ЗАЧЫТАЙЦЕ МАЕ ПІСЬМО...»
Агляд крытычнай пошты тыдня.
29 сакавіка, 19.25
«ПАЗЫІ РАДОК ЧАРОУНЫ...»
У. Скарынін чытае свае новыя вершы.
29 сакавіка, 21.50
«ЛІРА»
Мастацка-публіцыстычная праграма. Аб праблемах развіцця сучаснай літаратуры, яе сувязі з жыццём разважачы В. Быкаў, А. Адамовіч, С. Алексіевіч.
Вядучы — У. Бойка.
31 сакавіка, 19.25
«МУЗЫКА МАЕЙ РЭСПУБЛІКІ»
Прагучыць Шостае сімфонія А. Мдзівані «Полацкія пісьмёны» ў выкананні сімфанічнага аркестра і хору Беларускага тэлебачання і радыё.
Дырыжор — заслужаны артыст БССР Б. Райскі.
Уступнае слова музычнага камэнтара Э. Язерскай.
1 красавіка, 21.50
«АДКРЫЦЦЕ ФЕСТИВАЛЮ МАСТАЦТВА «МІНСКАЯ ВЯСНА»
Сімфанічны канцэрт. Запіс па трансляцыі з Белдзяржфілармоніі.
2 красавіка, 14.00
«ЛОШЫЦКІ ПАРК»
Праблемы аховы і рэстаўрацыі. «Круглы стол» Рэспубліканскага тэлебачання і газеты «Вясніні Мінск».
2 красавіка, 15.00
«МЕТРАНОМ»
Перадача ўзімае праблемы творчасці маладых нампазітараў.
2 красавіка, 17.30
«ЗАСТАЦА З ВАМІ У ПЕСНЯХ ТЫХ ХАЧУ...»
Перадача прысвечана 70-годдзю з дня нараджэння А. Бачылы. У ёй браў удзел Я. Брыль, В. Вітка, Г. Уладзімірская.
Вершы чытае М. Лявончык.
Вядучы — паэт М. Ароўка.
3 красавіка, 15.15
«ПРЭМ'ЕРА ПЕСНІ»
1. Лучанок, А. Лягчылаў. «Пісьмо сына».
3 красавіка, 19.00
«У НЯДЗЕЛЮ ВЕЧАРАМ»
Фестываль мастацтваў «Мінская вясна».
Канцэрт Дзяржаўнага народнага аркестра БССР імя Жыковіча. У праграме творы Мдзівані, Вагнера, Глебава, Рашчынскага, Кузняцова.
3 красавіка, 20.10
«АЛЬТАНКА ШЧАСЦЯ МАЙГО...»
Прэм'ера спектакля Беларускага тэлебачання.
Рэжысёр-пастаноўшчык — А. Сухочы.
Ролі выконваюць А. Пастрэвіч і І. Дзянісаў.
3 красавіка, 22.45
«СУСТРЭНЕМСЯ ПАСЛЯ АДНАЦАЦАШ»
Інфармацыйна-музычная праграма.

А Б'ЯВЫ

БЕЛАРУСКІ ДЗЯРЖАЎНЫ ТЭАТРАЛЬНА-МАСТАЦКІ ІНСТЫТУТ

АБ'ЯЎЛЯЕ КОНКУРС НА ЗАМЯШЧЭННЕ ВАКАНТНЫХ ПАСАД ПРАФЕСАРСКА-ВЫКЛАДЧЫЦКАГА САСТАВУ (ДЛЯ ТЫХ, ХТО МАЕ МІНСКУЮ ПРАПІСКУ):

старшага выкладчыка кафедры інтэр'ера і абсталявання — 1;
выкладчыка кафедры жывапісу — 1.

Тэрмін конкурсу — адзін месяц з дня апублікавання аб'явы. Документы падаваць на імя рэктара інстытута па адрасу: 220000, ГСП, Мінск, Ленінскі праспект, 81.

«Літаратура і мастацтва» — орган Міністэрства культуры і правлення Саюза пісателёў БССР. Мінск. На беларускай мове.

«ЛІТАРАТУРА І МАСТАЦТВА»

Выходзіць раз на тыдзень, па пятніцах.

Ордэна Працоўнага Чырвонага Сцяга друкарня выдавецтва ЦІ КП Беларусі.

Індэкс 63856 П 1 2 3 4 5 6 7 8 9 10 11 12
АТ 01118 М 1 2 3 4 5 6 7 8 9 10 11 12

АДРАС РЭДАКЦЫІ: 220600, ГСП, Мінск, вул. Захарова, 19.

ТЭЛЕФОНЫ: прыёмнай рэдакцыі — 33-24-61, намесніка галоўнага рэдактара — 33-25-25, адказнага сакратара — 33-19-85, аддзела публіцыстыкі і нарысаў — 33-19-65, аддзела пісьмаў — 33-19-65, аддзела крытыкі і бібліяграфіі — 33-22-04, аддзела прозы і паэзіі — 33-22-04, аддзела тэатра, кіно і тэлебачання — 33-21-53, аддзела музыкі — 33-21-53, аддзела выяўленчага мастацтва і аховы помнікаў — 33-24-62, аддзела народнай творчасці і культуры — 33-24-62, аддзела інфармацыі — 33-24-62, аддзела мастацкага афармлення і фотаілюстрацый — 33-44-04, 33-24-62, нарэктарскай — 32-20-64, бухгалтэрыі — 23-73-37.

Матэрыялы прымаюцца надрукаваныя на машынным (праз два інтэрвалы). Рукпісы рэдакцыі не вяртае.

Галоўны рэдактар **Анатоль ВЯРЦІНСКІ**.

Рэдакцыйная калегія:

Заір АЗГУР, Алякс АСІПЕНКА, Анатоль БУТЭВІЧ, Уладзімір ГІЛЕП, Мікола ГІЛЬ (нам. галоўнага рэдактара), Уладзімір ГНІЛАМЕДАЎ, Лілія ДАВІДОВІЧ, Міхась ДРЫНЕЎСКІ, Алякс ЖУК, Галіна КАРЖАНЕЎСКАЯ, Ігар ЛУЧАНОК, Уладзімір НЯКЛЯЕЎ, Нічыпар ПАШКЕВІЧ, Барыс САЧАНКА, Юрась СВІРКА, Уладзімір СТАЛЬМАШОНАК, Рычард СМОЛЬСКІ, Віктар ТУРАЎ.

Адказны сакратар **Андрэй ГАНЧАРОЎ**.